

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
GENEL GAZETECİLİK BİLİM DALI

**TÜRK MEDYASINDA VE POPÜLER KÜLTÜRÜNDE
68'İN TEMSİLLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

ZEYNEP GÜNAY

İstanbul, 2009

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
GENEL GAZETECİLİK BİLİM DALI

**TÜRK MEDYASINDA VE POPÜLER KÜLTÜRÜNDE
68'İN TEMSİLLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Zeynep Günay

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Zeynep Kadioğlu

İstanbul, 2009

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLETİŞİM BİLİMLERİ Anabilim Dalı GENEL GAZETECİLİK Bilim Dalı
Yüksek Lisans öğrencisi ZEYNEP GÜNAY'ın TÜRK MEDYASINDA VE POPÜLER
KÜLTÜRÜNDE 68'İN TEMSİLLERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun
16.07.2009 tarih ve 2009-12/34 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından
oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 28.08.09

1) Tez Danışmanı : YRD. DOÇ.DR. ZEYNEP YELDA KABAN KADIOĞLU

2) Jüri Üyesi : PROF. DR. ŞENGÜL ÖZERKAN

3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. GÖKSEL AYMAZ

ÖZET

TÜRK MEDYASINDA VE POPÜLER KÜLTÜRÜNDE 68'İN TEMSİLLERİ

Bir dizi ülkede (Fransa, Çekoslovakya, Vietnam, Meksika, Almanya, Polonya, Türkiye v.b) 1968 hareketi devrimci bir dalganın izlerini taşır. Önemli toplumsal olayların yaşandığı dönem olan 68 hareketini her ülke kendi toplumsal ve kültürel sorunları çerçevesinde farklı şekillerde yaşamıştır. Türkiye 68'i dediğimiz süreç genel olarak 1960'larda hareketlenip 12 Mart 1971 Muhtırası'na kadar işleyen süreçte unutturulup bastırılan bir dönem olarak tarihte yerine almış. Biz bu çalışmada, belirli bir örnek üzerinden Türkiye tarihinin unutulmuş bir dönemi olan 1968'in popüler kültürde ve medyadaki temsillerini inceledik. Türkiye'de 1968 Hareketi 40 yıllık eşiği aşarak günümüzde gerek medyada gerekse popüler kültür ürünlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada esas olarak Hoşçakal Yarın filmini, Devrimci Gençlik Köprüsü belgeselini ve Hatırla Sevgili dizisini ele alarak, Türkiye tarihinin bu önemli ve hareketli kesitinin nasıl temsil edildiğini, muhalif karakterinin ne ölçüde muhafaza edildiği üzerinde durduk. Dolayısıyla görebildiğimiz medyatik kültür de, daha geniş anlamda popüler kültürde, her ne kadar bir kültür sanayi içinde yer alsalar, ve genel olarak düzeni meşru göstermeye dönük içeriklere sahip olsalar da, muhalif, sistem eleştirisinin bulunduğu ürünlerin de yer alabildiğini görüyoruz. Fakat bunlar da genel ideolojik ortama adapte edilip siyasal ve ekonomik düzene çok kökten meydan okumayacak hale getirilerek sunuluyor.

Anahtar Kelimeler: Popüler Kültür, Sol, Medya

ABSTRACT
REPRESENTATIONS OF '68
IN TURKISH MEDIA AND POPULAR CULTURE

The 1968 movement bears the traces of a revolutionary wave in a series of countries (France, Czechoslovakia, Vietnam, Mexico, Germany, Poland, Turkey, etc.). Each country had experienced, in different ways in the framework of its own social and cultural problems, this epoch of significant events, the 68 movement. The so-called 68 of Turkey had gone down in history as an epoch which was intensified in 1960s and eventually suppressed during the period until the Memorandum of 12th March 1971. In this work, we have examined the representations of the 1968, a forgotten epoch of Turkish history, in media and popular culture over a specific example. The '68 Movement in Turkey reaches these days after 40 years and appears in both media and popular culture products. By discussing the movie "Hoşçakal Yarın" (Goodbye Tomorrow), the documentary "Devrimci Gençlik Köprüsü" (Bridge of Revolutionary Youth) and TV series "Hatırla Sevgili" (Remember Darling) in this work, we have dwelled on how this significant and dynamic period of Turkish history was represented and to what extent its adversarial characteristic was preserved. In consequence, we see that adversarial, anti-regime products could find a place both in media culture and popular culture, even if they constitutes a component of a culture industry and carry some contents intended to legitimize the regime.

Key Words: Popular Cultur, Left, Media

ÖNSÖZ

1968 Hareketi bütün dünyada olduğu gibi Türkiye içinde önemli bir sürecin başlangıcıdır. 1960'lı yılların ilk yarısından başlayarak 1970'lerin ortalarına kadar süren, çok çeşitli toplumsal ve siyasal mücadeleleri içeren genel olarak devrimci bir dalganın yükselişidir. Bu çalışma, tarihimizde unutturulan ve 40 yıl sonra popüler kültür içinde tekrar yerini alan 68 Hareketini; medyadaki temsillerinden seçilen örneklerle inceleyerek; 68 hareketinin kolektif hafızamıza ne gibi katkılarda bulunduğunu anlamak açısından önemli ipuçları vermektedir.

Bu tez çalışmasının başlangıcından sonuna dek gösterdiği ilgi ve destek için danışmanım, değerli hocam Doç. Dr. Zeynep Kadioğlu'na, öneriyle çalışmalarına katkıda bulunan ve çalışmamın her aşamasında yanımda olan sevgili hocam Arş. Gör. Utku Uraz Aydın'a, eğitim yaşantım boyunca beni her zaman destekleyen sevgili amcam başta olmak üzere, yazabilmem için bana güç veren ve desteklerini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa no.
Özet.....	I
Abstract.....	II
Önsöz.....	III
İçindekiler.....	IV
Kısaltmalar.....	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM: DÜNYA'DA 1968 HAREKETİ

I. 68'i Hazırlayan Koşullar.....	9
II. Gelişmiş Ülkelerde Kapitalizm Karşıtı Hareketler.....	11
III. Doğu Avrupa'da Bürokratik Diktatörlüğe Karşı Ayaklanmalar.....	13
IV. Üçüncü Dünyada Anti-Emperyalist Hareketler.....	14
V. 68'in Mirası.....	16

İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE'DE 68 HAREKETİ

I. Toplumsal Dönüşüm.....	18
A.60'lara Gelirken İşçi Hareketinde Kıpırdanmalar.....	18
1. Osmanlı'dan Modern Cumhuriyete İşçi Hareketi: Genel Bir Bakış.....	18
2. Demokrat Parti Döneminde Emek Hareketi ve Türk-İş.....	23
B.Türkiye'de Sosyalist Hareketin Gelişimi ve TKP.....	26
C.27 Mayıs Askeri Darbesi ve 1961 Anayasası.....	29
II. 60'larda Sosyalist Hareketin Kitleselleşmesi.....	32

A. Türkiye İşçi Partisi.....	32
B. Yön dergisi.....	34
C. İşçi Hareketi ve Grevler.....	35
D. Devrimci Gençlik Federasyonu.....	37
III. 12 Mart'a Gelirken Siyasallaşma ve Şiddet.....	39
IV.12 Mart Askeri Müdahalesi ve Sol Hareketler Üzerine Sonuçları.....	46
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE'DE POPÜLER KÜLTÜR ÜRÜNLERİNDE 68 HAREKETİ: HOŞÇAKAL YARIN(1998), HATIRLA SEVGİLİ (2006), DEVRİMCİ GENÇLİK KÖPRÜSÜ BELGESELİ (2007)	
I. Hoşçakal Yarın (1998).....	49
A.Film Üzerine Yapılan Tartışmalar.....	51
II.Hatırla Sevgili Dizisi (2006).....	57
A.Dizinin Öyküsü.....	57
B.Oyuncu Yorumları.....	59
C.Diziyle İlgili Aydın Yorumları.....	61
D.Hatırla Sevgili ile İlgili Tartışmalar.....	63
1. Danışman Krizi.....	64
2.Taylan Özgür İtirazı.....	67
3.Deniz Gezmiş'in Son Sözlerinin Sansürlenmesi.....	68
4.Dizinin THKO Merkezli Olması.....	70
III. Devrimci Gençlik Köprüsü Belgeseli (2007).....	70
SONUÇ.....	77
KAYNAKÇA.....	81
EKLER.....	86
I.Reis Çelik ile Mülakat.....	86

II. Ferhat Kentel ile Mülakat.....	94
III. Fahri Aral ile Mülakat.....	96
IV. Bahriye Kabadayı ile Mülakat.....	99

KISALTMALAR

a.g.e:	Adı Geçen Eser
a.g.m:	Adı Geçen Makale
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
Bk:	Bakınız
Böl:	Bölüm
bs:	Baskı, Basım,
c:	Cilt
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
Dev- Genç:	Devrimci Gençlik Federasyonu
DİSK:	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP:	Demokrat Parti
FKF:	Fikir Kulüpleri Federasyonu
KPD:	Alman Komünist Partisi
KPD-AO:	Almanya Komünist Partisi- İnşa Örgütü
MDD:	Milli Demokratik Devrim
NATO:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ODTÜ:	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
s:	Sayfa
S:	Sayı
SBKP (B) :	Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik)
SDP:	Sosyalist Demokrasi Partisi
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDGF:	Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu
TEKSİF:	Türkiye Örme ve Giyim Sanayi İşçileri Sendikası
THİF:	Türkiye Halk İştirakiyun Fıkrası
THKO:	Türk Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C:	Türk Halk Kurtuluş Partisi- Cephesi
TİÇDF:	Türkiye İşçi ve Çifçi Sosyalist Fıkrası
TİP:	Türkiye İşçi Partisi
TKP:	Türkiye Komünist Partisi
TOLEYİS:	Türkiye Otel Lokanta Dinlenme Yerleri İşçileri Sendikası

TRT:	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSEKP:	Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi
TSP:	Türkiye Sosyalist Partisi
TÜRK-İŞ:	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜRSAK:	Türkiye Sinema ve Audiovisuel Kültür Vakfı
UHİSK:	Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu
VKP:	Vietnam Komünist Partisi
Yy:	Yüzyıl

Giriş

Tarih ve hafıza her daim bir mücadele alanı olagelmıştır. Müzeler, takvimler, tarih kitapları, anma törenleri, anıtlar tarihin belirli bir yorumunu sunmak, öğretmek ve geçerli kılmak için vazgeçilmez araçlardır. Bu araçlar sayesinde tarihe dair farklı okumalar ve elbette farklı konumlardan üretilen bakış açıları birbiriyle çatışır. Fakat tarihe ilişkin bu çeşitli yorumların son derece güncel bir önemi de vardır. İtalyan filozof Antonio Gramsci'nin ifade ettiği gibi “tarih her daim çağdaştır, yani siyasaldır”. Gramsci bu sözleriyle tarihin yalnızca geçmişe duyulan bir ilgi değil, bugünün sorunlarına belirli bir yönden yanıt vermeyi sağlayan, belirli siyasal tutumları meşrulaştırmak üzere başvurulmuş bir alan olduğunu ifade etmek ister. Enzo Traverso'ya göre tarih ve bellek her ne kadar aynı kaygıdan doğsa ve aynı konuyu paylaşırsa da, ki bu kaygı yazara göre “geçmişin özümlelenebilmesidir”, ikisi arasında bir “hiyerarşi” mevcuttur: “Tarih anlatı haline getirmedir; belleğin yol açtığı sorulara cevap vermeye çalışan bir mesleğin ya da bir sanatın, veyahut tırnak üstüne tırnak açarak yazılabilecek bir ‘bilim’in tarzına ve kurallarına göre bir geçmiş yazısıdır”. Dolayısıyla Traverso'ya göre “tarih bellekten doğar; belleğin bir boyutudur”.¹ Hafıza konusundaki ilk çalışmaların yazarlarından biri olan Maurice Halbwachs'a göre tarih geleneğin bittiği ve “toplumsal belleğin ayrıştığı” yerde başlar; bunların her ikisi de ortadan kaldırılamaz bir süreklilik çözümüyle birbirinden ayrılmıştır. Tarih geçmişin olayları üzerine dışsal bir bakış varsayarken bellek anlatılan olgularla içsel bir ilişki kurar. Bellek geçmişi şimdiki zaman içinde sürdürürken, tarih geçmişi, yaşanmış olanın öznel duyarlılığının taban tabana zıddında, kapalı, zamanı dolmuş, rasyonel yardımlara göre örgütlenmiş zamansal bir düzen içinde sabitler. Bellek çağları katederken tarih bunları birbirinden ayırır.² Tarihin siyasal işlevlerine baktığımızda, bellekten/hafızadan doğmakla birlikte, bu hafızanın da belirli tarih yorumları çerçevesinde yeniden canlandırıldığını görebiliriz.

Mithat Sancar'ın da vurguladığı gibi bütün toplumlarda kahramanlık hikayeleri anlatılır. Her toplum kendi tarihiyle bir parça övünür. Tarihin içinde geçen kötü senaryolarsa hem hafızalardan silinmeye çalışılır hem de tüm toplumda bir unutturma kültürünün izleri taşınır. Ta ki geçmişle hesaplaşma vakti gelene kadar. Mithat Sancar'ın değerlendirmesine baktığımızda; “Bu stratejiler, birçok ülkede epeyce uzun bir süre nispeten sorunsuz işledi. Ancak son yirmi-otuz yıldaki gelişmeler, resmi tarih-ulusal kimlik ilişkine dair bu geleneksel paradigmayı temelden sarstı. 1980'lerin başından itibaren yaşanan çeşitli olaylarla birlikte; “ hafıza patlaması”, “hafızanın başkaldırısı”, “hafızanın intikamı”, “hafıza konjonktürü” gibi parolalarla nitelenen bir dönem

¹ Enzo Traverso, **Geçmiş Kullanma Kılavuzu. Tarih, Bellek, Politika**, Çev: Işık Ergüden, Versus Yayınları, 2009, s. 9-10.

² a.g.e. s. 17.

başladı. Özellikle Latin Amerika’da askeri diktatörlüklerin çözülmesi, Güney Amerika’daki ırkçı rejimin çökmesi, Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku’nun dağılması, toplumların kendi geçmişleriyle ilişkilerinde bir değişim sürecine girmelerine yol açtı. Bu bağlamda, birçok ülkede geçmişle ilişki konusu yeniden masaya yatırıldı, yerleşik ilişki biçimleri sorgulandı, farklı ilişki seçenekleri tartışmaya açıldı, yeni ilişki modelleri geliştirildi. Bu hareketlilik içinde bir kavram giderek öne çıkmaya, tartışmaların merkezine hamle etmeye başladı: Geçmişle hesaplaşma.”³

Bu “geçmişle hesaplaşma” kavramı, bir yanıyla aslında Walter Benjamin’in “tarihin havını tersine taramak” sözüne gönderme yapar. Benjamin *Tarih Kavramı Üzerine* Tezlerinde, egemenlerin oluşturduğu tarih anlayışı karşısında başka bir tarihi, ezilenlerin tarihinin oluşturulması gereğinin altını çizer. Anıtlarla, Zafer taklarıyla, resmi törenlerle anılan galibiyetler, adı üstünde “galiplerin” başarılarını, kahramanlıklarını över ve onların bakış açısından tarihi anlatır. Ama Benjamin’in ifade ettiği gibi “aynı zamanda bir barbarlık belgesi olmayan hiçbir kültür belgesi yoktur”. Çünkü Michael Löwy’nin de belirttiği gibi Zafer Tâkları, hem birer kültür anıtı, hem de, ayrılmaz biçimde, savaşı ve katliamı kutsayan birer barbarlık anıtıdır. Löwy bu konuda Latin Amerika’dan bir örnek verir. Amerika’nın “keşfinin” 500’üncü yılında devlet, kilise veya özel inisiyatifler tarafından düzenlenen kültürel etkinlikler 16’ncı yüzyılın galipleriyle empati kurmanın bir örneğidir. Yazara göre, bu anmalar fetihçilerin gücünün mirasçısı olan bugünün egemenlerine (“yerel ve çokuluslu finansçı seçkinlere”) yarar sağlamaktadır. Tarihi “ters yönde yazmak” ise “vahşi” yerlilere dini, kültürü ve medeniyeti getirdiği iddia edilen “5’nci yüzyılın resmi kahramanlarıyla, sömürgecilerle, Avrupalı güçlerle her türden ‘duygusal özdeşleşmeyi’ reddeder”. Bu türden bir tarih yazımı örneği olarak Löwy, Uruguaylı yazar Eduardo Galeano’nun kıtanın tarihini yerlilerin ve kölelerin bakış açısından yazdığı *Latin Amerika’nın Kesik Damarları* kitabını gösterir. 500’ncü yıl tartışmalarına da katılan Galeano Benjamin’i andırırçasına “galip olanların değil, mağlupların kutlanması” ve ortaklaşmacı yaşam tarzı gibi “en eski geleneklerimizden bazılarının korunması” çağrısında bulunur, “çünkü Amerika ancak en eski kökenlerine başvurarak en genç canlı güçlerini bulabilir”: “Geçmiş geleceği ilgilendiren şeyler söyler”⁴.

Mithat Sancar’a göre ilk olarak Almanların Nazi vahşetiyle baş etme çabasıyla başlayan bu süreç 1980’lerin sonuna doğru giderek evrenselleşmeye ve özellikle ağır insan haklarının yaşandığı diktatörlük yönetimlerinde görülmeye başlandı. Özellikle iç çatışmaların yaşandığı ülkeler geçmişin yüküyle nasıl baş edileceği ve insan hakları değerlerine yaslanan bir toplumsal barış ile demokratik bir siyasal kültürün nasıl inşa edileceği sorunlarına işaret eden evrensel bir içeriğe kavuştu. Ağır

³ Mithat Sancar, **Geçmişle Hesaplaşma. Unutturma Kültüründen Hatırlama Kültürüne**, İletişim Yayınları, 2007, s.19.

⁴ Michael Löwy, **Walter Benjamin: Yangın Alarmı. “Tarih Kavramı Üzerine” Tezlerin Bir Okuması**, çev. U. Uraz Aydın, Versus, 2007, s.59, 64, 69-70.

insanlık suçları ve soykırımlarla dolu kabarık bir suç dosyası olan toplumların geçmişiyle yüzleşmeleri önemli bir araştırma konusu oldu. Popüler kültür çalışmalarının da araştırma konusu olan bu sorun 1990'lardan itibaren sorunun temelinde ve çerperinde yer alan başka kavramları da içine alarak genişleyerek yayıldı.⁵

Türkiye'de de geçmişle hesaplaşma ve yüzleşme konuları toplum içinde sürekli tartışmalara sebep olur fakat dünyadaki gelişmelerle karşılaştığımızda henüz konunun bilincinde olmadığımız ortada. Ayrıca Türkiye'de yapılabilecek bir çalışmanın ana sorusu; geçmişle nasıl hesaplaşıldığı değil, neden hesaplaşmadığı üzerinde ilerleyecektir. Çünkü geçmişle yüzleşme sorunlu bir geçmişi tartışmayı ve de bu geçmişle ilgili gerçekleri ortaya çıkarmayı hedefler. Fakat gerçekleri kabul edebilecek bir açık olma durumu ve cesarete ihtiyaç vardır. Burada yüzleşme bir dönemi bastırmaktan ve böylelikle kolektif hafızayı bloke etmekten vazgeçmeyi gerektirir. Tabii bu durumun somut yansımaları olacaktır. Suçu işleyen kişilerin cezalandırılması, mağdurların acısını anlamaya çalışmak ve gerekli hafıza çalışmaları yapmak gibi. Ülkelerin geçmişlerinde sorunlu dönemler olabilir ve de bu dönemlerle yüzleşmeleri gerekebilir. Özellikle zamansal olarak gerilerde kalmış dönemler için bu çok daha kolay yapılabilir.⁶

Unutturma kültürünün hakim olduğu ve geçmişle yüzleşmeye cesareti olmayan ülkelerde aslında tam anlamıyla geçmişin hafızadan silinmesi mümkün olmuyor. Unutma ve bastırma tercihinin de aslında bir çeşit hatırlatma politikasına dayandığı söylenebilir. Özellikle geçmişe kalın bir çizgi çekip yeni bir başlangıç yapmayı isteyen ülkelerde bu durum daha fazla görülür. Ne olduğumuz değil ne olacağımız üzerinden ilerleyen mesele kolektif kimliğin unsurlarını gelecek tasarımlarını tedarik etme çabasıyla sürer. Geçmiş burada gelecek ile ilgili yapılmak istenilenlerin önünde bir engel teşkil eder ve kurtulması gereken bir yük olarak görülür. Bu nedenle geçmişin hafızadan silinmesini hedef alan unutturma politikası hatta hatırlamayı engellemeye yönelik bastırma stratejileri geliştirilir. Hatta bazen daha eski geçmişle bağlantı kurulabilmek amacıyla yakın geçmişi aradan çıkarmayı hedefleyen unutma ve hatırlama karışımı politikalar izlenir. Böylelikle yakın geçmiş için unutma, daha eski geçmiş için hatırlatma çalışmalarına ağırlık verilir.⁷ Türkiye'den örnek vermek gerekirse tıpkı Osmanlı'nın, Atatürk ve Kurtuluş Savaşı'nın hafızalara daha ilkokuldan itibaren kazındırılıp; daha yakın bir geçmiş olan 60-80 döneminde yaşananların yok sayılıp unutturulması gibi. Aleida Assman; bir ulusun, kendini geçmişindeki bir suç üzerinden tanımlamasının, insanlık tarihinde tamamen yeni bir şey olduğunu vurgular. Assmann'a göre, ulusal hafızanın kurgulanması/ inşası düzleminde bugüne kadar yalnızca iki strateji vardı: Ya kahramanca bir geçmiş referans alınırdı ya da kurban/ mağdur rolü benimsenirdi. Suçun hatırlanması ve kabulü

⁵ Sancar, a.g.e. s.32.

⁶ Sancar, a.g.e. s. 33.

⁷ a.g.e. s. 37.

hiç söz konusu olmamıştı. Başka bir deyişle, yakın tarihlere kadar, kolektif hafıza, kahramanlık efsaneleri gibi grup için olumlu referanslar temelinde kurulurdu. 1990'lerden itibaren geçmiş politikalarında yaşanan dönüşümle birlikte, topluluğun geçmişindeki suçlarda kamusal kabul yoluyla bir tür “negatif hatıra” olarak kolektif hafızaya alınmaya başlandı. Resmi siyasal kimliğini Nazi rejimini ret ve mahkum etme üzerine inşa etmiş olan Almanya, bunun ilk ve en önemli örneğidir.”⁸

Hatırlama kültürünün evrensel bir karakter gösterdiği, unutma kültürünün başarısızlıkları ve hep yeni bir hatırlama ile karşımıza çıkması kaçınılmaz bir durumdur. Unutma kültürüne karşı verilen mücadele, geçmişle hesaplaşma unutturmanın başarısız bir politikadan başka bir şey olmadığını gösteriyor. Nietzsche'ye göre; “İnsan unutmayı bir türlü öğrenemeyip de hep geçmişe bağlı kaldığı için şaşar durur kendine der: İstenildiği kadar ileri ve çabuk yürünsün, zinciri ile birlikte yürür, hızla akıp giden olaylara bağlıdır gene de. Şaşılacak bir şey: An, birden burada, bir yok, daha önce bir hiç, daha sonra bir hiç, yine de bir hayal gibi yeniden gelir ve daha sonraki bir an'ın rahatını kaçıtır. Zaman tomarından boyuna bir yaprak çözülür, düşer, uçup gider- birden yeniden insanın kucağına geri döner. İşte o zaman insan ‘anımsıyorum...’ der...”⁹

Yaşadığımız toplum da geçmişte yaşanmışlıkların unutturulup, bastırıldığını ve hatırlama yasağının bir idare tekniği olarak kullanıldığı bir toplumda; üst üste yığılmış nisyen katmanlarından oluştuğunu biliyoruz. Acılarıyla yüzleşmemiş, yaşananların nedenleri ve sonuçları üzerinde durulmamış, sorumluları da mağdurları da kamusal tanımaya konu olmamış, yasaları tek yanlı tutulmuş olayların ve dönemlerin kaba bir dökümüyle bile nisyen katmanları hakkında bilgi sahibi olmamıza yeter.

Sancar'a göre Türkiye'nin kuruluşundan itibaren başlayan baskı, haksızlık ve acı birikimiyle yüzleşmemiş ve hesaplaşmamış olmak günümüzde oluşan toplumsal yarılmanın giderek derinleşmesine neden oluyor. Hukuk dışılığın normal bir şeymiş gibi görülmesi, şiddetin her geçen gün artması, hınç ve linç kültürünün yerleşik hale gelmesi olarak kendini gösteriyor. Toplumsal parçalanma ve çöküş olarak niteleyebileceğimiz bu süreci durdurabilmek için geçmişle hesaplaşma sürecine girip, negatif hatırlamaya dayalı bir geçmişe dönme politikası izlenmeli. Zulüm ve haksızlıkların cezalandırılmasıyla başlanacak bu süreçte başkalarının acılarını paylaşma ve onların gözünden anlamaya çalışmak; yaşadığımız toplumsal yarılmanın hafiflemesini sağlayacaktır.¹⁰

Peki bu unutulmuş ve unutturulmuş dönemlerin ve acıların hafızasının yeniden

---

⁸ .Sancar, a.g.e. s.52.

⁹ a.g.e. s. 49.

¹⁰ .Sancar, a.g.e. s. 225- 256.

yeşertilmesinin, canlandırılmasının araçları neler olabilir? Tarihi yeniden yazmanın ve bu tarihsel bilgileri yaygınlaştırmanın elbette klasik araçları mevcuttur: araştırmalar, konferanslar, sempozyumlar... Ne var ki kolektif hafızanın yeniden oluşturulmasında bugün çok daha önemli bir rol oynayabilecek ve de oynayan kile iletişim araçları ve popüler kültürü de es geçmemek durumundayız. Toplumun hafızasının şekillendirilmesinde eğitimin yanı sıra popüler kültürün de belirleyici olduğunu söyleyebiliriz.

Ama popüler kültürün ve kültür endüstrisinin egemen hafızanın ve tarihin dışında, ona karşıt ve muhalif bir hafıza oluşturması mümkün müdür? Popüler kültürün ideolojinin bir parçası olduğunu söylenebilir fakat popüler kültürü tanımlamadan önce kültür kavramını biraz açabiliriz. Öner Yağcı'ya göre; "Kültür, bir toplumun duygu ve düşünce birliğini sağlayan değerlerin, doğayı üretirken, kendisini de üreten insanın ürettiklerinin bütünüdür."¹¹

Bir toplumun tarihsel süreç içinde ürettiği ve kuşaktan kuşağa aktardığı her türlü maddi ve manevi özelliklerin bütününe kültür denir. Kültür, bir toplumun kimliğini oluşturur, onu diğer toplumlardan farklı kılar. Kültürün, toplumun yaşayış ve düşünüş tarzı olduğu söylenebilir.¹²

Popüler kültür yaşadığımız düzenin bir parçasıdır. Popüler kültür alanında yapılan çalışmalara baktığımızda farklı tanımlar karşımıza çıkar. İletişimcilerin üzerine kafa yorduğu ve hala üzerinde yoğun tartışmalar yaşanan bir konudur. Popüler kültür ile ilgili Öner Yağcı; "Kültürün, kapitalist üretim merkezlerinin elinde bir tüketme, sömürme ve kâr aracına dönüşmesi demek olan; özellikleri arasında **mitler** yaratma, hitleştirme, star sistemi, bellekleri silme de olan; toplumun temel eğilimlerini ve dünyaya bakış açısını oluşturan bir kültürdür. Popüler halkın beğenisine uygun olandır. Popülerliğin en önemli boyutu, kolayca beğenilen ve pazarlanma şansı yüksek olan nesnelere meta olarak sunulmasıdır. Popüler kültür egemen üretim ilişkilerinin kültür alanını belirlemesidir. Popüler kültür, kapitalizmin her şeyi metalaştıran özelliğinin kültüre yansımalarıyla doğar. Böylece halkın beğendiği ve meta olarak kolayca tüketilebilen nesnelere popüler kültürün hedefi olur."¹³

Göksel Aymaz ise popüler kültüre dair "ortalama yargıları" şöyle tarif ediyor: "Bir kısmına göre yığınların düşük beğenisi olarak egemen sınıfların tertip ettiği ideolojik bir komplodur; diğer bir kısmına göreyse, beğenideki tüm irtifasızlığına rağmen toplumun çok

¹¹ Öner Yağcı, "Günümüz Dünyası ve Popüler Kültür", *İmece Dergisi*, Eylül 2008

¹² "Kültür nedir?" http://www.ansiklopedi.turkcebilgi.com/Kültür_Toplumbilimi (15. 02.2009).

¹³ Yağcı, a.g.m.

sesliliğini içeren, dolayısıyla özgürlükçü talepler de barındırabilen demokratik bir kültürdür”.¹⁴

Veysel Batmaz’a göre ise “en geniş tanımıyla popüler kültürün tarihi, sınıflı toplumların tarihi kadar eskidir. Popüler kültür gündelik yaşamın kültürüdür. Dar anlamıyla, gündelik olarak yeniden üretilmesinin bir girdisi olarak eğlenceyi içerir. Geniş anlamıyla, belirli bir yaşam tarzının ideolojik olarak yeniden üretilmesinin ön koşullarını sağlar. Gündelik ideolojinin yaygınlaşma ve onaylanma ortamını yaratır.”¹⁵

Türkiye’de popüler kültür çalışmaları konusundaki öncülerden biri olan Ünsal Oskay’a göre; “Popüler kültür, yeterince homojenleştirilememiş, tek kalıba dökülememiş toplumlarda olur. Bu iki durumda mümkündür. Ya sanayi kapitalizminden önceki dönemlerin toplumlarında ya da aşırı homojenleştirilmenin, insanlarda yaşama şevki bırakmayacağı, bu nedenle, tüketimlerini kısacakları için, sistemin genel etkinliği açısından zararlı olabilecek kadar gelişmiş, rafineleşmiş, üretkenlik düzeyi yüksek, “demokratik” örgütlenmelere, kültür hayatındaki farklılıklara tahammül gösterebilen ileri ülkelerde”.¹⁶

Tanımlara baktığımız zaman popüler kültürün genellikle kapitalist düzenin getirdiği bir kültür olarak tanımlandığı sonucunu çıkarabiliriz. Armand Mattelart’ın popüler kültürü nasıl tanımladığına baktığımızda farklı bir yaklaşım görebiliriz: “Popüler kültür direnenlerin, egemenliğe karşı mücadele edenlerin kültürüdür. Bu kültür kendi başına var olamaz. Egemen kültüre karşıtlık süreci içinde oluşturur ve tanımlanabilir. Kitle kültürü üretimi popüler kültürün ürün ve pratiklerini gasp edebilir, kendine mal edebilir, onları mitlere döndürür ve böylece diğer sınıfların etkinliğine dayanan kendinin egemen işlevini biçimlendirir”. Mattelart’a göre buna en güzel örnek müzik alanında olan durumdur. Aynı zamanda, popüler kültür “eleştirici asimilasyon” yoluyla kitle kültürünü yeniden kendine alabilir. Bu tanıma göre popüler kültür, örneğin Türkiye’de, geniş, yerel ve bölgesel kültürleri içerir. Popüler kültür folklorcülüğün reddidir: Geçmişin iç burukluğunu ve özlemini ekip biçen, sürekli dile getiren bir müze kültürü değildir. Popüler kültür, egemen bir örgütselliğe karşı geliştirilmiştir. Direniş tarafından yaratılmış, artık yaşanmayan uzak geçmişin değil, şimdinin günlük yaşamın kültürüdür. Kitle kültürünü biçimlendiren sansasyonelciliğe, duyguların sömürülmesine karşıdır. Mattelart popüler kültüre direnen sınıfların direniş yaşamları sürecinde yarattıkları egemen kültüre karşıt bir kültür olarak görür. Bu anlamda kültür oldukça politikleşmiş, bilinçli kültürel etkinlikleri içerir. “Bu tür kültürel pratiklere, örneğin devrimci olarak nitelen müzik sanatçılarının, roman yazarlarının, filmcilerin,

¹⁴ Göksel Aymaz, **Popüler Gerilim**, Yeni Hayat Kütüphanesi, 2004, s.10.

¹⁵ Veysel Batmaz, **Medya Popüler Kültürü Gizler**, Karakutu Yayınları, Mart 2006, s.73.

¹⁶ Ünsal Oskay, **Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım**, Yapı Kredi Yayınları, Ekim 2000, s.154.

gazetecilerin, ressamaların, halk ozanlarının ürünleri girer. Daha geniş anlamıyla, egemen pratiklere karşı yapılan sürekli mücadelenin yapılaş biçimlerini içerir.”¹⁷

Mattelart’a göre popüler kültür düzene karşı direnenlerin kültürüdür. Yani kitle kültürünün var olduğu düzeni eleştirir. Buradan kitle kültürü ilgili yapılan tanımlara baktığımızda; Veysel Batmaz’ın tanımına göre; “Kitle kültürü, popüler kültürden ayrı olarak, sanayileşmenin, tüm eğlence ve sanat türlerine getirdiği dönüşümü, her türlü kültürün kitle halinde üretimle yaygınlaşmasını ve doğal ki bayağılaştırılmasını vurgular. Popüler kültür ise, kentin varolduğu her türlü üretim biçiminde gözlenen, “halklaştırılmış” kültürü gösterir. İkisinin kesiştiği noktada, belirli yaratım süreçlerine gereksinin duyan özgün kültür parçacıklarını, bu yaratım süreçlerinden bağımsızlaştırarak, yaygınlaştırmasıdır”¹⁸ derken Ünsal Oskay; “Kitle kültürü, yöneten ile yönetileni, varlıklı ile yoksulu, özgür olan ile özgür olmayanı, mutsuz insan ile mutsuz kılan toplumsal realiteyi özdeş kılacak bir yanılsama oluşturma işleviyle üretilir. Kitle kültürü ile başa çıkamayacağımız anlarsa, yaşadığımız bu realite ile başa çıkamayacağımızı düşündüğümüz anlardır. Realitenin gerçek yüzünü görmekten “kaçmak” istediğimiz anlardır. Bize acı veren toplumsal realite karşısında, deyiş doğruysa, unutmaya, amneziye sığındığımız anlardır”¹⁹ şeklinde tanımlıyor.

Türkiye gibi henüz kapitalistleşme ve sanayileşme sürecini tamamlayamamış ülkelerde eğlence endüstrisi adı altında yer alan televizyon, sinema ve magazin önemli bir yer tutar. Bu nedenle de eğlence endüstrisine ait ürünler özellikle en asgari oranda okuma-yazma bilen kesimlere ulaşmış ve kültür dediğimiz olgu günlük hayat üzerinden şekillenmiştir. Bu nedenle radyo, televizyon, basın gibi kitle iletişim araçları olarak adlandırdığımız sektör tarafından yayılan kültürü popüler kültür olarak adlandırıyoruz. Yaşadığımız çağda popüler kültür, çalışan insan hayatlarını meşrulaştırıp, ussallaştırarak bireyleri ortak bir olgu çerçevesinde bütünleştirmeyi hedefler.²⁰

Burada aktarmaya çalıştığımız çeşitli yaklaşımlardan çıkabileceğimiz sonuç, kültür endüstrisi içinde yer alan popüler kültürün, genel olarak içinde yaşadığımız sistemi meşrulaştırmakta olduğu, fakat aynı zamanda, belirli bir düzeyde muhalif bir tutumu da yansıtmasının mümkün olduğudur. Ama elbette bu muhalifliğin de belli sınırları vardır. Biz bu çalışmada, belirli bir örnek üzerinden Türkiye tarihinin unutulmuş bir döneminin popüler kültürde ve medyadaki temsillerini inceleyeceğiz. Ele aldığımız örnek 1968 hareketi. 1968 olarak adlandırdığımız, genel olarak 1960’larda hareketlenip 12 Mart 1971 Muhtırası’na kadar işleyen süreçte unutturulup bastırılan bir dönem olarak tarihte yerine almış. 40 yıllık eşiği aşarak

¹⁷ Korkmaz Alemdar- İrfan Erdoğan, **Popüler Kültür ve İletişim**, Ümit Yayıncılık, Ankara 1994, s.111.

¹⁸ Batmaz, a.g.e. s. 89.

¹⁹ Oskay, a.g.e.s.152 .

²⁰ Ahmet Oktay, **Toplumsal Değişme ve Basın**, BFS Yayınları, Ekim 1987, s.21.

günümüzde gerek medyada gerekse popüler kültür ürünlerinde karşımıza çıkmaktadır. Burada esas olarak Hoşçakal Yarın filmini, Devrimci Gençlik Köprüsü belgeselini ve Hatırla Sevgili dizisini ele alarak, Türkiye tarihinin bu önemli ve hareketli kesitinin nasıl temsil edildiğini, muhalif karakterinin ne ölçüde muhafaza edildiğini inceleyeceğiz.

Birinci Bölüm: Dünya’da 1968 Hareketi

I. 68’i Hazırlayan Koşullar

İkinci Dünya Savaşı’ndan büyük bir güç olarak çıkan ABD; yeni bir dünya görüşünün öncülüğüne soyunarak; savaştan zarar gören diğer Avrupa ülkelerinin yeniden canlanmasına katkıda bulunmak için yeni bir ekonomik kalkınma modelini benimsemiştir. Avrupa’daki metropollerde “Sosyal devlet” kavramı ve Keynesçi ekonomik müdahaleler uygulanmış, çalışan sınıfların sosyal ve ekonomik durumları düzelme imkanı bulmuştur.

Savaş, Amerikan emperyalizminin dünyayı tek başına hegemonyası altına almasını sağlamıştı. Avrupa ülkeleri ve onu izleyen üçüncü dünya ülkeleri, Keynes modelinin benimsenmesinde büyük rol oynadılar. Savaş sırasında aralarında ittifak kuran ülkeler savaştan başarıyla çıkan Sovyetler Birliği’ne karşı bir ittifak kurmuşlardı. Dünya iki kutuplu bir düzenin etrafında toplanmıştı. ABD; Sosyalizmin dünya çapındaki itibarını eksen alan bir hareketin oluşması olasılığını ortadan kaldırmayı gerekli görüyordu. Aydın Çubukçu’ya göre; “Bu koşullarda belirli bir istikrar içinde gelişen kapitalist sistem, bir süre sonra, gene kapitalizmin doğasında saklı, ekonomik, siyasal ve toplumsal bir çelişmeler bütünü tarafından adım adım zayıflatılmaya başladı. Önce ekonomik müdahale ile sınırlı kalsa da, emeğin, sermaye karşısındaki mücadelesi keskinleşti. Emperyalistler arasındaki çelişmeler yeniden canlandı, yeni çatışma odakları doğdu. Emperyalizm ve halklar arasındaki çelişme ise, yeni sömürgecilik koşullarında canlanarak, dünyanın başlıca çelişmelerinden biri olma konumunu yeniden kazandı. “Soğuk Savaş”, sosyalizm ile kapitalizm arasındaki çelişmeyi ve bu çelişmenin genel ve bloklamış bir biçim altında alevlenmiş olmanın sonucu olarak, bütün toplumsal ve siyasal süreçleri etkileyecek bir yaygınlığa yükseltti”²¹

1960’lı yıllara doğru gittikçe derinleşen bu çelişki yeni bir dünya kapitalizm krizinin habercisi olarak yükselirken, toplumsal muhalefet hareketlerine de gerekli zemini hazırladı. 1965 yılına gelindiğinde gelişmiş ülkeler, büyük bir güç olan ABD’nin dünya genelinde yaşanan ekonomik krizden derinden etkilenmesinin yanısıra, siyah-beyaz ayrımcılığı yapması ve Vietnam’a yaptığı müdahale ile uluslararası düzeyde bir itibar kaybı yaşamasına tanık oldular. Amerikan kültürünün dayattığı tüketim kalıplarının yavaş yavaş etkisini kaybetmesi, özellikle ülkenin güney eyaletlerinde patlayan ırkçılık ve Soğuk Savaş’ın ABD üzerinde yarattığı en büyük yıkım olan Vietnam krizinin ortaya çıkması ABD’nin büyük bir prestij kaybetmesine neden oldu. Bu kayıpları

²¹ Aydın Çubukçu, **Bizim 68**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2007, s. 23

telafi etmek içinse gerekli reçete; güçlü bir ulusal pazar ve parlamenter demokrasyken; bu kavramları terk eden ABD ilk önce Vietnam'a savaş açtı. Ayrıca yaşanan ekonomik kriz nedeniyle işsizlik oranları hızla artıyordu. 1951-55 yılları arasında yaşanan işsizlik oranlarından sonra yakalanan en yüksek oran olması bu sürecin neden bu kadar hızla geliştiğini gözler önüne seriyor.²²

Küba devrimiyle başlayıp, Vietnam Savaşıyla doruk noktasına ulaşan ve uluslararası kamuoyunda büyük yankı uyandıran bu büyük şokun etkisi her ülkede farklı boyutlarda yankı buldu. Yaşanan bu büyük toplumsal dönüşümden en çok etkilenen kesim, dünyanın birçok yerinde öğrenci gençliği oldu. Bu nedenle özellikle 1965'le başlayan siyasal-toplumsal, kültürel ve ekonomik krizin başını çekecek olan kapitalizme karşı mücadele verecek olan gençlerdir.²³

68 gençliği; kendinden önceki kuşağa göre çok daha serbest yetişmiş, mücadeleye hazır, yüzleri geleceğe dönük ve toplumsal baskılara karşı çok daha duyarlıydı. Bu gençlik savaş sonrası iklimin çocukları olarak; burjuvaziye karşı güvensiz, Nazizmle işbirliğine karşı olan bir dönemin çocuklarıdır. Sömürge savaşlarının varlığını hissettirdiği, üniversitelerin yeni bir düzene geçiş sürecinde olduğu ve demokratikleşme yolunda ilerlediği bir süreç işliyordu. Son olarak, uluslararası düzeyde bütün öğrenci gençliği, ABD'nin Vietnam müdahalesine karşı çıkarak siyasallaşmıştı. Özellikle de Tet Saldırısı sırasında. Bilinçlerdeki bu değişim, farklı derecelerde, bütün dünya gençliğinde oluştu. Farklı durumlardaki gençlik kendilerini ifade edebilmek ve olayların ilerlemesini sağlamak için hangi araçları bulduysa kullandı. Antikapitalizm, ekoloji, feminizm ve enternasyonalizm kavramlarından biri ya da her biri yaşanan ülkelerin koşullarında gençliğin beklentilerine göre şekillendi.²⁴

Dünyada 68 her ülke için farklı özellikler gösterdi. Çünkü her ulusun devir aldığı bir miras vardır. O ülkenin kültürü, şartları, yaşam koşulları, işçi sınıfının mücadelesinin getirdiği sorunlar ve aşamaları... Böylelikle şekillenen kültürler 68'in dalgasının içinde birbirinden tabii ki bağımsız değildi. Çok farklı kompartımanlarda cereyan etmiş bir dalga ve bu dalganın içinde farklı yerlerde bulunan insanlar vardı. O nedenle gücü de, etkisi de, kalıcılığı da her ülkede farklı hissedildi.²⁵

Alain Krivine'e göre "en geniş anlamıyla Mayıs 1968 krizi, toplumun savaş sonrası gerçekleşen ilerlemelere uyum sağlayamamasından doğmuştur. Bu uyumsuzluk uluslararası düzeyde kendini ulusal kurtuluş mücadelelerinde göstermiştir. De Gaulle'e karşı atılan "on yıl yeter!" sloganı bu düzeyde Feminist hareketle, doğum kontrolü ve kürtaj hakkı için mücadeleyle de

²² A. Bağış Erten, "Türkiye'de 68", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol Cilt 8**, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 835, 836.

²³ Erten, a.g.m.s. 836.

²⁴ Alain Krivine, "68'e Gücünü Veren Genel Grevdi!", *Mesele*, Mayıs 2008, s.33

²⁵ Masis Kürkcügil, "1968: Anti-Emperyalist, Anti-Kapitalist, Anti Bürokratik Dalga", *Mesele*, Mayıs 2008, s. 24

kendini gösterir.²⁶

II. Gelişmiş Ülkelerde Kapitalizm Karşıtı Hareketler

Kapitalizme karşı yapılan bütün karşıt hareketler ülkelere göre farklılıklar gösterir. Nasıl ki tek bir 68'den söz etmiyorsak, tek bir 68 öğrenci hareketinin varlığından da bahsedemeyiz. İsyanın yaşandığı her ülke; kendi kültürü ve birikimi üzerinden 68'ini açıklayabilir. Birçok ülkede 68'in en büyük aktörünün öğrenciler olduğu söylenebilir. Sadece öğrencilikle ilgili sorunlarla ilgilenmeyip yaşanan toplumsal sorunlara seyirci kalamamışlardı. Hem kendi gelecekleri hem de iyi bir dünya özlemi içinde hareket etmişler; buldukları ülkenin sorunlarına göre hareketlerini şekillendirmişlerdi. Fakat 68'i yaşayan her ülkenin öğrencilerinin Vietnam savaşıyla birlikte politize olduğu bir gerçektir. Vietnam'ın ABD'ye karşı direnişi öğrencilerde harekete geçme bilincine zemin hazırladı. II. Dünya Savaşı sonrasında siyasi ve psikolojik bağlamı içinde yetişen bu gençlik sorgulamaya geçerek; kendi egemenlerine karşı mücadeleye girişmiştir.²⁷

Masis Kürkçügil'e göre; "68 gökten zembille inmedi. 68'i hazırlayan birçok koşul vardı. Muhakkak ki büyük bir alt üst oluşun ya da büyük bir umudun parçalarıydık. ABD'deki 'Yurttaşlık Hareketleri' bugün bile önemini koruyor. Özellikle Güneydeki ırk ayrımcılığına karşı çok önemli gösterilerin yaşanması, insanların güneye inmesi, o dönemdeki siyahlar ve beyazları aynı okullara gidemeyip, aynı otobüse binememesi, aynı lokantada yemek yiyememesi gibi... Çok önemli bir yurttaşlık, eşitlik ve adalet hareketi oluştu. Bu hareket kendi içinde Vietnam savaşıyla çok önemli bir boyut kazandı. Vietnam savaşı başlangıçta ABD'deki muhalifler tarafından da çok iyi algılanmadı. Fakat savaşın devam etmesi, çıkarların devreye girmesi ve daha birçok neden bir anda çok büyük bir muhalefet hareketi yarattı. Denebilir ki o dönemde en büyük savaş karşıtı hareket ABD'de oldu. O nedenle Vietnam önderi Ho Şi Minh bütün çağrılarında Amerikan halkına seslenmiştir. Bu çok önemli bir gelişmeydi. Bütün dünyayı sarstı. İkinci hareket ise Avrupa'da gençlik hareketiydi. Ve esas olarak bir özgürlük hareketi olarak öğrenciler tarafından başlatılmıştı. Bunun arkasında bazı özel nedenler var: Birincisi 60'lı yıllarda Cezayir'in bağımsızlığını elde etmesidir. 1958-1962 Cezayir savaşı süreci yeni bir kuşağı Fransa'da çok radikalleştirdi. Sömürge karşıtı radikal bir hareket söz konusu oldu. 68'in ocak ayında Berlin'de Vietnam Savaşı nedeniyle 30 bin kişilik çok büyük bir Anti-Amerikan yürüyüşü yapıldı. Tabii o zamanlar şimdiki gibi değil, Almanya ve Berlin parçalanmış durumda, ulaşım imkanları oldukça sınırlı... Bu yürüyüş bugün de tanıdığımız, bildiğimiz Almanya'daki gençlik hareketi lideri Rudi Dutchke de atıldı ve sonra

²⁶ Krivine, a.g.m.s. 32

²⁷ Önder Eren Akgül, "Yeni Bir Öğrenci Muhalefeti İçin 68'i Aşmak" *YeniYol*, Sayı; 30, Yaz 2008, s. 27

öldürüldü. İngiltere'deki Vietnam dayanışma komitelerinde önemli bir fonksiyonu olan Tarık Ali de Fransa'dan Devrimci Komünist Birliğin bugün önemli siması olan Alain Krivine'le kolkola bu büyük mitingde yer almıştı. Avrupa'da 68 yalnızca öğrenci hareketi değildi. Fransa'da on milyon işçinin katıldığı bir genel grev yaşandı. Dünya tarihinin en büyük grevidir bu. Ve biraz uzatmalı bir şekilde İtalya'da 69 yazında Torino merkezli olarak işçi hareketi devam etti. Oraya farklı bir açıdan bakarsak 68 aynı zamanda sosyalist hareketin kendi içindeki önemli bir tartışmanın da konusu oldu. Çünkü Prag'da yeni bir demokratik sosyalizm anlayışıyla insanlar sokağa çıktılar ve Rus tankları bu özgürlük hareketini ezdi. Bu yanı sıra 68'in sosyalist hareketin içinde, SSCB'de hakim olan bürokratik sosyalizme bir karşı çıkış özelliği de oldu. 68'de 10 milyon işçi greve gitti Fransa'da... Sonrasında öz yönetimci bir takım girişimler söz konusu oldu. Böylece Anti- Kapitalist bir özellik de doğdu. Bütün bunların arkasındaysa Che'nin 67'de Bolivya'da öldürülmesi var. Bu aynı zamanda bir devrimci kabarıştı. Bunun içinde bugün dönüp geriye baktığımızda başka başka unsurlar da var. Mesela kadınların kurtuluşu hareketi tam da bu döneme damgasını vuran önemli bir meseledir. Bütün bunlarla birlikte 40 yıldır bir kez daha rastlamadığımız bir şekilde dünyanın çok farklı kesimlerinde hemen hemen toplu bir özgürlük kalkışması söz konusuydu. Tabii ki her ülkede insanlar kendi kültürlerinde biriktirdiklerinden oluşan bir mücadele verdi.”²⁸

Tarık Ali, Almanya'da savaş karşıtı harekete katılan öğrenciler için; “ Savaş sırasında ya da savaşın hemen ardından doğan kuşak farklıydı. Savaştan sonra faşistler doğru dürüst kovuşturmayla uğramamışlardı. Yeni düşman görünürdeydi ve eski düşmanlıkların unutulması gerekiyordu. 50'lerin Almanya'sı görünürde sessiz ve edilgindi. Ancak savaşın anıları, *Bundesrepublik*'de birlikte yaşamış kuşakların belleğinden kolay kolay silinmiyordu. 1960'larda kampüslerdeki öğrenciler, anne ve babalarının kuşağının faşizmin yükselişine karşı direnmekte ne denli zayıf olduklarının gayet iyi bilincindeydi. Hitler'in iktidarı almasıyla demokrasinin bütün kalıntılarının silinip süpürülmesi ve Avrupa'daki en büyük iki işçi sınıfı partisinin ortadan kaldırılmış olması, 50'li yılların çocuklarının üzerinde siyasal ve psikolojik izler bırakmıştı. Suskunluğun egemen olduğu dönemlerde bile, bir şeylerin yanlış gittiğini biliyorlardı. Vietnam savaşı bir katalizör oldu.”²⁹

Amerika ve Batı Almanya'nın aksine, İngiltere'de öğrenci hareketleri biraz daha geç başlamıştır. Taban olarak görece daha dar oluşu, aşırı solcu grupların gölgesinden kurtulamamasına neden olmuştu. Ronald Fraser'e göre; “Bu açıdan 1967'ye kadar Komünist Öğrenci Birliği'nden atılan Troçkist ve Maoist grupların etkisinde kalan Fransız öğrenci hareketine benziyor. Her iki ülkedeki aşırı solcu gruplar da Vietnam savaşını siyasal eylemlerin odağına alıyorlardı.”³⁰

²⁸ Zeynep Günay, “Masis Kürkcügil ve 68”, *Mirror*, Mayıs 2008, Sayı: 47, s. 33.

²⁹ Tarık Ali, *Sokak Savaşı Yılları*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s.179.

³⁰ Ronald Fraser, *1968 İsyancı Bir Öğrenci Kuşağı*, Belge Yayınları, İstanbul 2008, s. 143.

1968 denildiği zaman dünyada ilk akla gelen ülke Fransa'dır. Mayıs ayında başta Paris'te olmak üzere yaşanan olaylar üniversite işgalleri ile başlamıştır. 20. yüzyılda yaşadığı en büyük toplumsal sarsıntıları yaşayan Fransa'da öğrenciler üniversiteleri işgal ederek bu kurumların kendilerine ait olduğunu bağıra bağıra söylemeleri, onları siyasetin bir öznesi yapan bir özellik taşıyor.

Ergun Aydınoglu'na göre; "Üniversite işgallerinin siyasal ve sosyolojik anlamı bunlarla sınırlı değildir. Çünkü Fransız gençleri sadece köhnemiş anti-demokratik eğitim sistemini değil, tüm kurumları ve temel ilişkileriyle mevcut düzeni sorgulayan bir tutum içine girmektedir. Bu yanıyla öğrenci hareketi, Fransa için adeta bir kültür devriminin habercisi gibidir."³¹

Başta Sorbonne ve Nanterre Üniversiteleri'nin öğrencileri olmak üzere Fransa'daki bütün öğrenciler ayaklandılar. Sadece daha insani bir eğitimi istemenin ötesinde; tamamen farklı, her şeyin sermayenin düzleştirici cenderesine göre kalıplaştırılmadığı, çok daha sahici insan ilişkilerinin hakim olduğu bir düzenin özlemiyle ayaklandılar.³²

68 Hareketi bir öğrenci hareketi olarak 400 "eylem komitesi" oluşturarak büyük kitleleri harekete geçirmeyi başarmıştı. 14 Mayıs'tan itibaren işçi sınıfı da destek bir güç olmaktan çıkarak mücadelenin içine girecekti. Mayıs ayı tarihin en büyük grevinin ve fabrika işgallerine tanık olan önemli bir dönemdi. 14 Mayıs'ta üç bin kişiyle başlayan grev, 18 Mayıs'ta bir milyon işçi sayısına ulaştı. 22 Mayıs'da ise 9 milyon işçinin katılımıyla gerçekleşti. Bu işçilerden 4 milyonu hiç ara vermeden 18 gün boyunca greve katılmış, grev edilen fabrikalar haftalar boyunca işçiler tarafından işgal edilmiştir. Bir buçuk aydan fazla süren grev; uzunluğu, dayanıklılığı ve bir fabrika işgalleri dalgasıyla güçlendirilmesinden dolayı tarihin en büyük genel grevi olarak tarihe geçecektir.³³

Ergun Aydınoglu'na göre; "1968 Mayıs'ının birkaç haftasında Fransa'da yaşanan bu sarsıntılar, kurulu düzeni sorgulayanların hafızasında büyük izler bırakacaktır. Çünkü bu beklenmeyen sarsıntıyı yaşayan kapitalist dünyanın kalelerinden birisidir. Bir başka ifadeyle 20. yüzyılın ikinci yarısında ilk defa olarak ileri derecede endüstrileşmiş bir toplumda (bir "bolluk toplumu"nda) bir büyük isyan yaşanmıştır. Üstelik söz konusu olan herhangi bir endüstrileşmiş bir ülke değil, devrimler ülkesi Fransa'dır."³⁴

III. Doğu Avrupa'da Bürokratik Diktatörlüğe Karşı Ayaklanmalar

³¹ Ergun Aydınoglu, "Türkiye'de "1968": Kurgu ve Gerçek" *Devrimci Marksizm Teorik ve Politik Dergi*, Mart 2009, s. 76.

³² Sungur Savran, "1968: Bir Devrimci Dalganın Adı" *Devrimci Marksizm Teorik ve Politik Dergi*, s. 88

³³ a.g.m. s.89.

³⁴ Aydınoglu , a.g.m.s. 76.

Dünyanın ikinci büyük alt üst oluşu 1968 yılında Çekoslovakya’da yaşanır. Zihinlere “Prag Baharı” olarak kazınan bu gelişme Çekoslovak Komünist Partisi’nde reformcu kanadın iş başına gelişi ile başlar. Alexander Dubçek parti genel başkanlığına Ocak 1968’de seçilir ve reformcu programı uygulamaya başlar. Demokratik özgürlük ve kısmi ekonomik serbestleşmeleri kapsayan bu programın amacı bürokratik diktatörlüğü çözmektir. Sovyetler Birliği için esas önemli olan Çekoslovakya’nın Sovyet Bloku’ndan bağımsızlaşmasından başka bir şey değildir. Prag Baharı Sovyetler’in gözünde daha önce Doğu ve Orta Avrupa’da yaşanan iki büyük sarsıntının tekrarından ibaretti. Önce Yugoslavya’nın 1948 yılında Tito’nun önderliğinde bağımsızlığını kazanması ardından 1956 yılında yaşanan Macar ihtilalidir. Yalta-Postdam bölünmesinin dışında olması nedeniyle Yugoslavya’nın bağımsızlaşmasına ses çıkarmayan Sovyetler; Macar ihtilaline karşı tanklarla cevap vermişti. 1968 yılına gelindiğinde Çekoslovakya’da yaşananlar Macaristan’ı aklı getirmişti. Kendi sistemi içindeki bir ülkeyi bir kez daha kaybetmeyi göze almayan Sovyetler; Prag’da yaşanan gelişmeleri durdurma kararı aldı. 21 Ağustos 1968 yılında Sovyetler diğer Varşova Paktı üyeleri ile birlikte Çekoslovakya’yı işgal eder. Dubçek ve diğer yöneticiler tutuklanarak Sovyetler’e götürülür ve orada kendilerine reformcu programları reddettiklerine dair belgeler imzalatılır. Böylece Ocak 1968’de büyük bir sıçrama yapıp ivme kazanarak alınan yol 20 Ağustos’ta sona erer.³⁵

Sovyetler’in baskısına rağmen Polonya’da da ilk protesto eylemleri dünyayla aynı dönemde Mickiewicz’in oyunun sansüre uğramasıyla başladı. Bu nedenle iki Yahudi öğrenci Varşova Üniversitesi’nden atılınca bütün üniversitelerde olaylar baş gösterdi. 1968 yılının Şubat ayında Varşova yazarlar Birliği bu olaya karşı çıkınca öğrenciler pankartlarla sokağa çıktı. Polonya’nın en önemli okulu Politechnik Yüksek Okulu’nda 13 Mart’ta boykot kararı alındı. Öğrenciler; söz ve toplantı özgürlüğü, tartışma özgürlüğü, tutuklu gençlerin salıverilmesi ve üniversitelerin dokunulmazlığı için bir araya gelmişti.³⁶

IV. Üçüncü Dünyada Anti-Emperyalist Hareketler

Vietnam savaşındaki Tet Saldırısı tüm dünyada yaşanan olayların merkezinde yer alan önemli bir olaydır. Phil Hearse göre; “Tet Saldırısının neticesinde uluslararası sol tarafından politik olarak takdir edildi ve o yıl daha sonra başka ülkelerdeki olaylara da yayılan döneme özgü arka planı, politik ruhun temel bir parçasını oluşturdu. Şubat 1968 Berlin Uluslararası Vietnam Konferansı ve gösterisi “Devrimcinin Görevi Devrimi Yapmaktır” başlığı altında, saldırıların hemen arkasından gerçekleştirildi. Politik olarak Tet, emperyalizmin yenilmez olmadığını gösterdi; dahası Vietnam’da onlarla savaşanlar, Irak’ın tersine siyasi olarak sol kesimlendi. Her türden sosyalist,

³⁵ Aydınoğlu, a.g.m.s. 77

³⁶ Hıfzı Topuz, **Paris 68: Bir Devrim Denemesi**, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s.10

VKP'ye eleştirileri olsa bile, bu savaşçılara sempati duyabildi. Aynı zamanda Vietnam yalnızca bir ulusal kurtuluş mücadelesi değil, büyük ölçüde bir devrim olarak görüldü. Tet, solun dünyayı yorumlamasına ivme kazandırdı; anti-emperyalist ve devrimci sosyalist meselelerin özellikle gençler tarafından tartışılmasına uygun bir ortam yarattı.”³⁷

1960'lı yıllar Küba Devrimi'nin yarattığı ivme ile birlikte Latin Amerika'da Che Guevara'nın izinden gidenlerin örgütlenmesine katkıda bulundu. Kıta içerisinde başlayan devrimci hareket; gerilla mücadelesi ile devam etmiş ve tüm dünyada devrimci bir yükselişe sahne olmuştur. Guatemala'dan 70'li yıllarından ikinci yarısından sonra Arjantin'e, askeri diktatörlük altındaki Brezilya ve Uruguay'dan Che'nin hayatını kaybettiği ülke olan Bolivya'ya kadar birçok ülkede gerilla hareketleri yaşanmıştır. Şili proletaryası ve yoksul köylünün 1970-73 yılları arasında verdiği mücadele uzlaşma politikalarının dışına çıkarak devrimci bir boyut kazanmış fakat hükümetin reformist stratejisi yüzünden büyük bir yenilgi ile sonuçlanmıştır.³⁸

Vietnam Tet Saldırısından, Prag Baharından, Fransız Mayısından sonra Meksika 68'i yılın yarısından fazlası geçtikten sonra patlak verdi. Başlangıç tarihi 24 Temmuz olan olaylar ta ki 2 Ekim Tlatelolco katliamına kadar ülkeyi sarsan bir 68 gün geçirdi. Yaşanan hareket; demokrasi için, sosyal, ulusal, enternasyonal kardeşlik için yapıldı. Hareket için ödenen kan bedeli çarpıcıydı. 2 Kasım'dan önce onlarca ölü kayda geçirilmişti.³⁹

Çin'de doğup devrimle büyüyen bir kuşak vardı ki onlar da sola eğilimli ve dünyada olup bitene seyirci kalamayacak bir gençlikti. Kültür Devrimi'nde Mao'nun destekçisi olan Mayıs 1966'da Tsinghua Üniversitesi'nin radikal öğrencilerince kendilerine takılan “Kızıl Muhafızlar” olarak okuldan salıverilmişlerdi. Dalkavuk burjuva zihniyetiyle mücadele etmeyi hedefleyen Maocu gençlik Ağustosta; kapitalist yolu tutan yetkili kimselere karşı mücadele etmek, devirmek; eğitim, sanat ve edebiyatı sosyalist doktrin içine yerleştirmek adına on altı hedefini yayınladı. Çinlilerin devrimlerini arındırmak, yeniden işlevsel kılmak ve saflaştırmak için giriştikleri mücadele önemliydi fakat uygulamada Kültür Devrimi, hem zalimce oldu hem de kötü sonuçlar doğurdu.⁴⁰

1960'lı ve 70'li yılların ilk yarısı ulusların çeşitli coğrafyalardaki ulusal kurtuluşları için mücadelesinin yükselişine tanık olunan yıllardır. Vietnam ve Küba bu mücadelelerin arasında en ön plana çıkanıdır. Afrika ülkelerinden; Kongo, Mozambik, Angola, Gine-Bissau sömürgeciliğe karşı ayaklanan ülkeler arasındadır. İrlanda'da Bask ve Katalan ulusal kurtuluş hareketleri 1960 ve 70'li

³⁷ Phil Hearse, “ 40 Yıl Önce: Tet Saldırısı - Vietnam Savaşının Belirleyici Çarpışması” *YeniYol*, Sayı:30, Yaz 2008, s. 59

³⁸ Sayran, a.g.m.s. 92

³⁹ Manuel Aguilar Mora, “Uzun ve Geç Meksika 68'i” *YeniYol*, Sayı: 30, Yaz 2008, s. 65

⁴⁰ Mark Kurlansky, **Dünyayı Sarsan Yıl: 1968** , Everest Yayınları, İstanbul 2008, s.235

yıllarda yeniden canlanmışır. Irak'taki Kürt halkı içinde aynı şey geçerlidir. 1948 yılında İsrail tarafından kendi vatanından kovulan Filistin halkının yine aynı yıllarda başlattığı gerilla mücadeleleri 1970'li yılların ortalarına kadar bütün dünyanın ilgisini çekmiştir.⁴¹

V. 68'in Mirası

Mayıs 1968, küresel bir olaydır. 1968 yalnızca kızıl bayraklarla kaplı işgal altındaki fabrikalarda gerçekleşmedi. Vietnam Tet Saldırısı'nda, Prag Baharı'nda, Polonya'daki öğrenci hareketlerinde, Pakistan'daki gençliğin isyanında, ABD'de yaşanan savaş karşıtı harekette, Çin Kültür Devrimi'nin sönmeyen ateşinde, Tlatelolco Katliamı'nda, Meksika'da Olimpiyat Stadında havaya kalkan siyah eldivenli yumruklarda yankı buldu. 1968, Stalinizmin despotik binasının çatlaklarında, Doğu'da bürokrasiye karşı verilen mücadelelerde hayat buldu. Cezayir'de, Hindicini'de, Filistin'de, Portekiz sömürge karşıtı eylemlerle Fransa ve İtalya'daki işçi hareketlerinin birbirine sıkı sıkıya bağlandığı sembolik bir tarih olarak belleklerde yer edindi.⁴²

1968 yılı korkunç ama buna rağmen birçok insanın özlemini çektiği ve nostalji olarak andığı yıllardır. Vietnam'da ölen insanlara, Biafra'da açlıktan ölen bir milyon insana, Polonya ve Çekoslovakya'da gerçekleştirilmek istenen idealizmin bastırılmasına rağmen, Meksika'da yaşanan katliamla bütün muhaliflerin coplanması ve insanlık dışı muamelelere kadar pek çok insan için 1968 büyük olayların yılıydı. Bu yılın en heyecan verici tarafı, bütün dünya insanların kendi ülkelerinde büyük kitleler oluşturarak, kendi yaşam koşulları içinde dünyada ters giden pek çok konuda sessiz kalmadığı ve derdini anlatmak için sokaklara çıktığı yıllar olmasıdır. Bu dönem dünyaya nadiren hissettiği bir umut veriyordu. Nerede bir yanlış varsa bunu ortaya çıkarıp değiştirmeye çalışacak insanların her zaman varolduğu duygusunu...⁴³

1968 hareketi Almanya'da var olan özgürlüğün ve demokrasinin sınırlarını genişletti. Geleneksel kurumlar yeniden şekillenerek modern çağa uygun hale getirildi. Yapılan reformlarla üniversiteler baştan aşağıya değişti. Yapılan Yüksek öğretim reformuyla birlikte sadece akademisyenlerin söz sahibi olabildiği üniversitelerde tüm çalışanlarla birlikte öğrenciler de söz sahibi olmayı başardılar. 1956 yılında yasaklanan komünist partisi delinerek biri Sovyet yanlısı olan Alman Komünist Partisi (KP), diğeri Çin Yanlısı olan Almanya Komünist Partisi –İnşa Örgütü (KPD-AO) olmak üzere iki parti kuruldu. İşçi ve hizmetlilere çıkarılan yeni yasayla çalıştıkları yerde söz ve kara sahibi olma hakkı tanındı. Kadın-erkek eşitliği yeniden şekillendirildi ve kürtaj hakkı serbest bırakıldı. Eşcinsellik ceza yasasının 175. maddesi kaldırılarak bir suç olmaktan

⁴¹ Savran ,a.g.m, s.92

⁴² Daniel Bensaid,-Alain Krivine, **1968 Son ve Devam**, Yazın Yayıncılık, İstanbul 2008, s.153-154

⁴³ Kulansky, a.g.e, s. 525-526

çıkarıldı. Asker görevini yapmak istemeyenlere “vicdani ret” hakkı tanındı.⁴⁴

Aydın Çubukçu’ya göre; “Savaş sonrası dönemde, savaşın yıkıntılarına ve umutlara cevap vermeyen bir dünya ve bu dünyada halkların çatışması ve insanların özgürlük için ayaklanması. Bütün bunlara tepki duyan bir gençlik... 2. Dünya Savaşının üzerinden yaklaşık 24 yıl geçmiş ve savaşın nasıl bir yıkımla sonuçlandığı bilinen bir şey. Savaşın insanlık açısından nasıl bir trajedi olduğunu bilmeyen yoktur. Sonrasında tüm dünyada bir barış ve özgürlük özlemi hakim oldu. Dönemi faşizmin yıkılması ve yeni bir dünyanın kurulması için bir basamak olarak tanımlayabiliriz. Bütün dünyada bir değişim patlamasının yaşanmış, tüm insanlarda yeni bir umut ve barış çağının yaşanabileceği ümidi doğmuştu. Savaşın bitimiyle insanlar arasındaki eşitsizliklerin, yapılan işkencelerin, baskının sona ereceği bir dünyanın doğabileceğine dair bir umut egemen oldu. Fakat aradan geçen yıllar az gelişmiş ülkeler için böyle bir umudun gerçekleşmesi bir yana yeni bir savaş çağının, yeni bir sömürü ve emperyalizm çağının devam ettiğini gördü ki bu da büyük bir hayal kırıklığı yarattı. 68’den sonra Amerika’da ırkçılık öldü. Ayrımcılık ortadan silindi. Çünkü gerçekten milyonlarca insan Vietnam Savaşıyla, ırkçılığı aynı kefeye koydu ve Amerika’nın bu politikaları terk etmesi için çetin bir mücadele verildi. Amerika’da bunun böyle gitmeyeceği, egemenliğini sarsan unsurlar olduğunu anladı. Başka politikalarla egemenliğini sağlamaya başladı. Ve sonuç olarak Fransa’da, Amerika’da, Almanya’da, İngiltere’de çok önemli gelişmelere yol açtı. Herkes gençliği, işçi hareketini yatıştırmak için ölçülü tavizler verdi.”⁴⁵

Son sözü ise o sihirli günlere Paris’te tanık olan Hifzı Topuz’a bırakalım: “Mayıs 68 Olayları boş yere yaşanmadı, çok şeyler kaldı o devrim günlerinden. Gençler korkmadan, yılmadan konuşmaya, putları devirmeye, zorbalıklara karşı çıkmaya, tabulaştırılmış kişileri ve kurumları yuhalamaya alıştılar, burjuvazinin sırça köşkleri üzerine kaldırım taşlarını fırlattılar, kadın-erkek eşitliğinin yeni koşullar altında gelişmesini sağladılar. 1968 bir kültür devriminin başlangıcı oldu, kaldırım taşları boş yere sökülmedi.”⁴⁶

⁴⁴ Deniz Kavukçuoğlu, **Sen Vatan Haini misin, Baba?**, Can Yayınları, İstanbul 2008, s. 232

⁴⁵ Zeynep Günay, “Aydın Çubukçu ve 68”, *Mirror*, Mayıs 2008, Sayı: 47, s. 30.

⁴⁶ Topuz, a.g.e. s. 108.

İkinci Bölüm: Türkiye’de 68 Hareketi

I. Toplumsal Dönüşüm

Türkiye’de altmışlı yıllar, o güne dek marjinal kalmış sosyalist hareketin kitlesel bir nitelik kazanmasına ve bununla birlikte işçi hareketinin yükselişe geçmesine tanık oldu.

27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında oluşturulan anayasayla birlikte bir demokratikleşme sürecine girilmiş ve haklar ve özgürlükler konusunda önemli gelişmeler sağlanmıştı. Yetmişlerin başında sosyalist ve işçi hareketi önemli boyutlara ulaşmışken iken; önce 71 muhtırası ve ardından 80 askeri müdahalesiyle, bu yükseliş engellenmiştir. Buna paralel olarak 80 darbesi, parlamenter sistemi askıya almanın ve 1982 Anayasası’yla demokratik hakları budamanın yanı sıra, 24 Ocak 1980 kararlarını, yani dünya piyasasıyla bütünleşmeye dönük Neoliberal programı herhangi bir direnişle karşılaşmadan uygulamaya başlamıştır,

A. 60'lara Gelirken İşçi Hareketinde Kıpırdanmalar

Elbette Türkiye’de emek hareketi 60’larla başlamamıştır ve önceki yüzyılın sonlarına kadar uzanan bir tarihi vardır. Emek hareketinin oluşum sürecine birçok açıdan bakılabilir. Sanayileşmenin hız kazanmasıyla dayatılan bir kültür haline gelen kapitalizm işçileri sömürerek üzerlerinden para kazanan bir sistem haline gelmiştir. Mülksüzleşen ve yoksul köylüler şehirlere göç etmiş ve sanayileşme sürecinde önemli bir yere sahip olmuştur. Fakat sahip oldukları bu yer onları işverenin kölesi haline getirmiş ve bunun sonucunda sınıfsal çatışmalar kaçınılmaz bir hale gelmiştir.

1.Osmanlı’dan Modern Cumhuriyete İşçi Hareketi: Genel Bir Bakış

Türkiye’de işçi hareketinde, her ne kadar 19.yüzyılın sonundan itibaren bazı kıpırdanmalar ve 1908 ve 1927’de ciddi bir hareketlilik yaşandıysa da, her zaman için baskı altında tutulmuştur.

Yüksel Akkaya’ya göre; 1894 yılında devlet fabrikalarında kurulan ve ilk işçi örgütü olan Osmanlı Amele Cemiyeti’nin kapatıldığı, bu nedenle de işçilerin 1908 yılına kadar grev ve grev dışı eylemlere örgütsüz olarak gitmek zorunda kaldığı görülmektedir. Tespit edilen ilk grev 1863 yılında Zonguldak’ta kömür madeni işçileri tarafından gerçekleştirilmiştir. 1908 yazına kadar gerçekleşen

grev sayısı ise ancak 57 olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz 1908'i takip eden Ağustos ve Eylül ayları, işçi hareketinin zirveye çıktığı, grevlerde patlama yaşanan aylardır ve bu yıl 138 grev gerçekleşmiştir. Grevler, ekonomik krizin derinleşmesiyle doğru orantılı olarak artmış, siyasal baskı arttıkça azalmıştır. Grevlerle birlikte işçiler sendikal örgütlenme gereğini duymaya başlamıştır. Bu ise, yönetimi önlem almaya itmiş, 1909 yılında grevleri ve örgütlenmeyi düzenleyen Tatil-i Eşgal Kanunu'nu (Grev Kanunu) çıkarmasına neden olmuştur. Bu yasa ile sendikal örgütlenme yabancı sermayenin ve kamunun faaliyette bulunduğu alanlar ve kurumlarda yasaklanmıştır. Greve ise ancak bir uzlaşma sürecinden geçtikten sonra başvurulabilecektir. Böylece sermaye birikiminin ve sömürünün önündeki önemli bir engel ortadan kaldırılmıştır. Bu düzenlemelerden sonra işçi hareketleri tekrar sönmeye başlamış, 1909-13 döneminde 40 grev gerçekleşebilmiştir. 1872-1922 dönemin kapsayan yarım yüzyıllık dönemde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde gerçekleşen grev sayısı 260 olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde grevler hiçbir zaman Batı'da olduğu gibi bir isyana dönüşmemiş, çalışma hayatı ile ilgili cılız tepkiler olarak kalmıştır.

Sendikal örgütlenme yasağına rağmen, işçiler bu kez 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'na göre "cemiyet" adı altında ama sendikal içerikli olarak örgütlenmeye devam etmişlerdir. Bu dönemin işçi örgütlenmesi, bazen sendika, dernek ve esnaf örgütlenmesi şeklinde iç içe, bazen tek başına kurulmuştur. Bu nedenle de esnaf dernekleri özelliği ağır basan örgütlenmeler işçi sınıfının kendi kültürünü ve bilincini yaratacak olan sendikalara dönüşmemiştir. Kuşkusuz bu durum yönetenlerin işçi sınıfının sınıf bilinci ve kültürü edinmemesine yönelik yaptığı bilinçli bir tercih ve uygulama idi. Bu nedenle de örgütlenme deneyimi ve birikimi açısından Cumhuriyet Türkiye'sine kalan miras oldukça sınırlı olmuştur".⁴⁷

1920 ve 1930'lu yıllar düzenin yerleşmesi ve rejimin oturtulmaya çalışıldığı yıllar olarak tek partili otoriter bir rejim eşliğinde yeni düzene ayak uydurulmaya çalışarak geçmiştir. Kapitalizmin tüm dünyada olduğu gibi Türkiye içinde de yaşamın her alanına yerleştirilmesi sağlanmış ve buna engel olacak birçok şeyin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Ekonomi olarak Devletçilik ilkesi benimsenerek sanayi alanında önemli adımlar atılmıştır. Sermaye birikiminin sağlanması için gereken koşullar hazırlanarak sorunsuz elde edilmesi yönündeki engellerden arındırılmaya çalışılmıştır. Siyasal hayatta ulusun tüm bireylerin kucaklanması hedef alınarak tek partili otoriter sistem benimsenerek sınıf savaşının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

1930'lu yıllarda hakim olan Kemalist rejim döneminde Avrupa'da yayılan siyasi havaya uyularak içine kapanmasından önce son büyük işçi hareketi 1927 yılında Adana demiryolları

⁴⁷ Yüksel Akkaya, "Düzen ve Kalkınma Kısacasında İşçi Sınıfı ve Sendikacılık", **Neoliberalizmin Tahrifatı**, der. Neşecan Balkan- Sungur Savran, İstanbul 2004, s.140.

grevidir. Temel talepleri hattı işleten Fransız firmasının millileştirilmesidir. İktidar partisi greve karşı yumuşak bir tavır alarak desteklemiştir. Otuzlu yıllarda planlama anlayışının benimsenmesiyle birlikte işçi sorunları olmuştur. Yarı köylü ve işçi olan emekçilerin türlü gerekçelerle ihtiyaç duydukları nakit parayı kazandıktan sonra ücretli çalışmayı istemedikleri o dönem iktidardakilerin istemedikleri bir sonuçtur. Benzer sorunlar Zonguldak Havzası'ndaki köklü bir işletme de bile oluşmuştur.⁴⁸

1936 yılında çıkarılan kapsamlı bir yasa olan İş Kanunu çıkarılarak emek ile sermaye arasındaki çıkar çatışmalarında önleyici olmak hedeflenmiştir. Bu yasaya göre; toplu iş ilişkilerinde devlete tek taraflı bir düzenleyici rol tanınmış, grev ve lokavtları yasaklamış ve sendikalardan hiç bahsetmemiştir. Devletin işçiler yararına bireysel ilişkilerde müdahalede bulunması ilkesi benimsenerek sınıf ideolojisinin kökünün kazınması hedeflenmiştir. 1938 yılına gelindiğinde devlet işçi örgütlenmesi konusunda daha da ileri adım atarak sınıf esasına dayalı dernek kurmayı yasaklamış, II.Dünya Savaşı'nı ileri sürerek İş Kanunu'nda verdiği tavizleri de askıya alarak sermayenin ve sömürünün önündeki engelleri kaldırmıştır.

İşçi hareketi İkinci Dünya savaşı öncesinde Türkiye'de çeşitli bölgelerde etkisini sürdürmüştür. Fakat bu etkinlik ne ulusal ölçekli ne de sürekli olmadığından geleceğe etkileri açısından da dolaylı bir etkiden bahsedebiliriz. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte ulusal ölçekte ve kesintisiz bir tarihçesi olduğu söylenebilir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemi işçi hareketini inceleme açısından çok daha anlamlı olduğu söylenebilir. Savaş döneminde yaşanan sömürü emekçileri mülksüzleştiren, burjuvazinin sermayesini olgunlaştıran bir hal almıştır. Bu dönemde ilk defa sendikal örgütlenmeler yasal olarak tanınmıştır. Osmanlı dönemi de dahil olmak üzere greve izin veren yasal düzenlemeler bile sendikal yapıları yasaklamıştır. Kırklı yılların sonlarından itibaren sendikalar toplumsal yaşamın aktörleri arasına girmiştir. Bu nedenlerle toplumsal bir hareket olan işçi hareketinin gelişimine İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bakabiliriz.⁴⁹

1946 yılına gelindiğinde sınıf esasına göre dernek yasağı kaldırılmış böylelikle birçok sendika kurulmaya başlamıştır. Aynı yıl kurulan Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) sendikaların kurulmasında öncülük etmiştir. 16 Aralık 1946'da Sıkıyönetim Komutanlıkları ise bu sendikaları kapatarak sendikalaşmayı kendi denetimi altında sağlamak için 1947 yılında İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında

⁴⁸ M. Görkem Doğan "Türkiye'de Örgütlü Emek Hareketleri Tarihi üzerine", **Toplumsal Hareketler**, der. Y. Doğan Çetinkaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.288.

⁴⁹ Doğan, a.g.m. s. 289.

Kanun'u çıkardı. Bu kanunun amacı; sendikaları “her türlü siyasi cereyan ve tesirlerin dışında” tutmak ve rejimin “milliyetçi karakterine uygun”, “devletle beraber” hareket eden örgütlere dönüştürmek olarak benimsenmiştir. Yapılmak istenen sendikaların korporatist örgütler olarak düşünülmesi ve denetimlere tabii tutulmasıdır. Grev ve çoklu sözleşmenin önünü tıkayan bu kanun sendikaları bölerek birbiriyle rekabet eden, ekonomik olarak zayıf, yerel düzeyde bir sendikacılık faaliyetlerinin sürdürülmesidir. Böylece sendikalar asıl faaliyetlerinden yoksun bırakılarak güçlü baskı gurubu olmalarının önü tıkanmak istenmiştir.⁵⁰

İşçi meselesinin temel sosyal sorunlardan biri olacağı İkinci Dünya Savaşı sonrasında artık belli olmuştu. CHP iktidarı bu toplumsal huzursuzluğa seyirci kalmadı. Çalışma Bakanlığı'nın ön sıralarına yerleşen bu konu daha çok işçi sigortalarının kurulması, işçi eğitimi ve iş ile iş bulma meseleleri üzerinden ilerledi. CHP 1946 yılına gelindiğinde olağanüstü kongrede parti programının dört maddesi üzerinde değişikliğe gitti. Bu değişikliklerin temel sebeplerinden biri CHP'yi çok partili sisteme uyarlamaktı. Sınıf esaslı cemiyetlerin kurulmasını yasaklayan yirmi ikinci madde değiştirilen maddelerden biriydi. Siyasi partilere dair görünen bu antlaşma aslında iktidarın hiç hesaplayamadığı işçi meselesine bir anlamda kaynaklık etti. İstanbul ve Kocaeli'de sendikalar ve işçi dernekleri kurulmaya başladı. Bu sendika ve derneklerin kuruluşunda komünist eğilimli Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fıkrası ve Türkiye Sosyalist Fıkrasının teşvikleri vardı.⁵¹

Görkem Doğan'a göre “Bu kendiliğinden gelişen sendikacılık hareketi komünist siyasetin ülkede etkinliğinden ziyade İkinci Dünya Savaşı boyunca fakirleşen ve Milli Koruma Kanunu hükümleri uyarınca insanlık dışı koşullarda çalışmaya zorlanan işçilerin tepkisini göstermekteydi.”⁵² İstanbul ve Kocaeli dışında oluşan sendikalaşma ile ilgili kıpırdanmalar hükümeti şaşkırtmış ve hazırlıksız yakalanmasına neden olmuştur. 1908 devrimini sonrası ortaya çıkan grev dalgasıyla benzerlikler gösteren bu hareketler birden bire ortaya çıkınca şaşkırtan iktidar ve elit kesimler yasalar ve baskı yoluyla hareketleri kısa bir süre içinde etkisiz hale getirmiştir. 1946 aralığında CHP'nin başlattığı bu etkisizleştirme faaliyetleri komünist partilerin ve bu partileri destekleyen sendikaların kapatılmasıyla sonuçlandı. Geriye kalanlar ve 1947 yılının şubat ayında yasallaşan Sendikalar Kanun tasarısı uyarınca kurulanlar hükümetin baskısı altında faaliyetlerini sürdürdüler. 46 sendikacılığına baktığımızda korkulan “işçi derneği” ve benzeri ifadeler yerine “sendika” ifadesi kullanılmaya başlamıştır.

---

⁵⁰ Akkaya, s. 142.

⁵¹ Doğan, s. 290.

⁵² a.g.m.s. 290.

5018 sayılı sendika kanununa göre; “ İşçi ve işçi veren sendikaları, sendika olarak, siyasetle, siyasi propaganda ve siyasi yayın faaliyetleriyle iştirak edemezler ve herhangi bir siyasi teşekkülün faaliyetlerine vasıta olmazlar”⁵³

27 Mayıs'a kadar işçilerin ve sendikacıların sadece komünist dünyayla değil batı kampıyla da ilişki kurması yasaklanmıştı. Bu yasağın ihlali durumunda uygulanacak yaptırım da 7. maddede düzenlenmişti.

“5nci...maddelerdeki hükümlere aykırı olunması...hallerinde,...sendika, mahkeme kararıyla, üç aydan bir seneye kadar geçici veya devamlı olarak kapatılır.

“Sorgu yargıcı veya mahkeme, soruşturma ve yargılamanın her safhasında hükümden önce dahi bu gibi sendikaların faaliyetlerini men edebilir; Cumhuriyet Savcıları da mahkemeden ve yargıçtan men isteyebilirler...

“Haklarında kapatılma hükmü verilen sendikaların yönetim kurulu üyeleriyle bu fiilere teşebbüs ve iştirak edenler, bir sene müddetle başka bir sendikaya üye olamazlar.”⁵⁴

Sendikalara sadece işçilerin üye olması da CHP'nin tamamen keyfi olarak kendi personelinin sendikaları rahatlıkla yönlendirmesi için kullandığı bir gerekçe haline gelmiştir. Yasa gücüyle kendilerine müdahil olmayan aydın ve siyasetçileri engellemiş, kurduğu İşçi bürosuyla bütün sendikaları denetimi altında tutmaya çalışmıştır. Fakat CHP'nin düşündüğü gibi partiden eğitim almış sendikacılara güvenmiş olsa da ileriki yıllarda bu sendikacılar çok daha radikal sendikacılık faaliyetlerinde yer alarak hem militan hem de uzlaşmacı geleneğin aynı kaynaktan beslendiğine işaret edecektir.⁵⁵

1950 yılına gelindiğinde CHP kontrolünde olduğu bilinen sendikaların özellikle tekstil bölümünde kopmalar meydana geldi. Yaklaşan seçimler nedeniyle DP işçi kesiminde ciddi bir etkinlik kazandı. Özellikle 1949'dan sonra partiler işçi meselelerine değinmeye başlamış, DP de parti programına işçi meselelerini alarak DP'yi destekleyen yeni sendikaların kurulmasını sağlamıştır.

---

⁵³ Yıldırım Koç, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 91.

⁵⁴ Koç, a.g.e, s. 91.

⁵⁵ Doğan, a.g.m., s. 292.

2. Demokrat Parti Döneminde Emek Hareketi ve Türk-İş

1929 bunalımı ve II. Dünya Savaşı arası geçen yıllarda, dünyada Faşizm ve otoriter yönetimler güçlenmekteydi. 1924 ve 1930'da iki defa çok partili demokratik yaşama geçmeyi deneyen Türkiye, bunda başarısız olunca, özellikle 1930'dan sonra iktidarı elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Partisi devlet ile özdeşleşmeye başladı.⁵⁶ Parti ilkeleri (1937), anayasaya girince de bu süreç doruk noktaya ulaştı. CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Atatürk 1938'de hayatını kaybedince yerine seçilen İsmet İnönü, II. Dünya Savaşı başlayınca (1939), eski devrin küskünlerini de etrafında toplayarak ülkede, savaş günlerinin yıkıcılığı yanında bir çok başlılığın çıkmasına engel oldu, bunda başarılı olduğunu söylemek yanlış olmaz.⁵⁷ Savaşın özellikle ekonomiyi kötü yönde etkilemesi, büyük kentlerde karaborsacılığın ortaya çıkması, sermayenin belirli ellerde toplanmasını kolaylaştırdı ve bu, bir Kent Burjuvazisi oluşturdu. Kırsalda, genç nüfusun silah altına alınması küçük ve orta büyüklükteki çiftçinin üretimini düşürdü. Büyük toprak sahipleri arzi kendileri kontrol etmeye başladı. Artan talep karşısında arzdaki daralma enflasyonu ve hayat pahalılığını arttırdı. İktidarın önlem olarak düşündüğü çözümlerden ilki Varlık Vergisi oldu. Devlet tarafından salınan ağır vergileri ödeyemeyen bütün işadamları Aşkale'ye gönderilerek orada taş kırmak gibi işlerde amele olarak kullanıldı. Keyfi uygulamalara sebep olan bu vergi kent burjuvazisini iktidara cephe almaya itti. Diğer önlem ise Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu idi. Bu kanunla büyük toprak sahiplerinin toprakları bölünerek, küçük çiftçiye destek sağlamak hedefleniyordu. Ancak bu, devletin Türkiye'deki bütün arazilerin zaten %70'ten fazlasına sahip olduğunu bilen toprak sahiplerini muhalefet saflarına kanalize etti. İsmet İnönü'nün devletçilik uygulamaları sonucu oluşan ekonomik darboğaz zaten toplumu da aynı yöne iletmış durumdaydı.⁵⁸ II. Dünya Savaşı 1945 de demokrasilerin zaferi ile son bulduğunda Türkiye bu durumda idi. Aynı zamanda savaşın sonlarına doğru ülkede özellikle basın ve aydın çevrelerde, demokrasi arzusu artık yüksek sesle dillendirilir olmuştu. Bir yandan da 2. Dünya Savaşının galiplerinden olan Sovyetler Birliği'nin "Sovyet Şefi" Stalin, Türkiye'den Kars, Ardahan ve Artvin'i istiyordu. Sovyet tehdidine karşı demokrasi ile yönetilen Amerika ve İngiltere'ye yaklaşmak zorunda kalan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945 günü yaptığı konuşmada bu arzuya yeşil ışık yaktı. Zaten TBMM içinde muhalefet 1945 bütçe görüşmelerinde su yüzüne çıkmıştı. Atatürk'ün son başbakanı Celâl Bayar, Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Yusuf Hikmet Bayur, Emin Sazak bütçeye red oyu verdiler. Asıl kırılma Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşülürken ortaya çıktı. Tasarının 17. ve 21. maddeleri tartışılırken Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Emin Sazak sert eleştiriler dile getirdiler. Bu yasanın görüşüldüğü günlerde Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuad

⁵⁶ Mete Tunçay, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, (1983), s:2021.

⁵⁷ Tevfik Çavdar, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları,(1983), s:2060 .

⁵⁸ Çavdar, 2062-2063.

Köprülü ve Refik Koraltan, CHP Grubu'na Dörtlü Takrir adlı bir önerge verdiler. Önerge ülke ve parti yönetiminde özgürlükçü bir anlayış içeren düzenlemeler yapılmasını öngörüyordu. Ancak dörtlü Takrir reddedildi (12 Haziran 1945). Bunun üzerine, Menderes ve Köprülü o günkü Vatan Gazetesi'nde CHP iktidarına karşı o güne değin örneğine rastlanmayan sertlikte yazılar yazmaya başladılar. Sonuç olarak Menderes, Koraltan ve Köprülü partiden ihraç edildiler (Eylül 1945). Aynı gruptan olan Celâl Bayar ise önce milletvekilliğinden sonra da CHP'den istifa etti. Celâl Bayar, 1 Aralık 1945'te parti kuracaklarını açıkladı. İnönü tarafından Çankaya Köşkü'ne çağrılan Celâl Bayar, cumhurbaşkanından gerekli desteği aldıktan sonra ⁵⁹ nihayet 7 Ocak 1946 günü Demokrat Parti (DP) kuruldu.

1946 yılında kurulan Demokrat Parti Mayıs 1950 seçimlerinde iktidara geldi. İktidara gelmesi aynı zamanda politik bir greve de neden oldu. 1946 seçimlerinde oylarla ilgili yaşanan usulsüzlüğe karşı Ereğli Havzası Maden işçileri, iki haftalık vardiyalar halinde çalışan işçiler oy vermek için madeni terk etmiş ve seçim bitmeden madene geri dönmemiştir. ⁶⁰

1950 yılında DP'nin başa geçmesiyle birlikte istenilen değişim gerçekleşmedi. İşçi örgütleri siyasi ve ekonomik güçleri tamamen hükümete bağlı olan, grev hakkı gündemin arka sıralarında kalan, reformların gerçekleşmesi konusunda önceki dönem hükümetinden hiçbir farkı olmayan bir politika izleyerek hiçbir değişim ya da farklı bir yönelime girişmemiştir.

50'li yılların sendikacılık faaliyetleri birlik ve beraberlik üzerine kurulmuştu. Bugün bile hala varolan kimi sendikaların kökleri neredeyse 50'li yıllarda aranmaktadır. Otel, lokanta ve eğlence yerleri çalışanlarını örgütleyen sendikalar bir araya gelerek Mart 1951'de TOLEYİS'i kurdular. Bu tarz sendikaların Türkiye'deki ilk örneklerinden sayılan TOLEYİS'i aynı yılın aralık ayında tekstil iş kolunda kurulan TEKSİF federasyonu izledi. Soğuk Savaş'la birlikte Sovyetlerin etkisini kırmayı amaçlayan ABD, Türkiye ve benzeri ülkelerde sendikalaşma sürecine girdi. Konfederasyonlaşma için temel oluşturan bu faaliyet TÜRK-İŞ adıyla 31 Temmuz 1952'de kurulmuştur. ⁶¹

TÜRK-İŞ, 1946-1952 döneminde doğan ve gelişen sendikaların doğal birleşme sürecinin bir sonucu olarak. Türkiye'de hemen hemen bütün iş kollarını kapsayan ilk örgütlenmedir. Sendikal örgütlenmeler arttıkça merkezi bir yapıya duyulan gereksinim de her geçen gün arttı. Yapılan görüşmeler sonucunda Bursa'da bir konfederasyonun kurulması yolunda ilk adımların atılmasının ardından konfederasyon TÜRK-İŞ adıyla Ankara'da kuruldu.

---

⁵⁹ a.g.m.s. 2064-2065.

⁶⁰ Doğan, a.g.m. s.293.

⁶¹ a.g.m, s.295.

Sendikaların kuruluşunda ve yönetiminde karışık işlerin var olduğu söylenebilir. Devletin, hükümetlerin ve siyasi partilerin denetime alma ve dış güçlerin yönlendirme çabaları önemlidir. Sendikacıların arasında da etnik köken, hemşerilik ve mezhep gibi farklılıkların yanı sıra sendikacıların kişisel çıkarları bu süreçte etkili faktörlerdir. Bu nedenle sendikacılıkla ilgili gelişmeleri sadece ve sadece dış etmenlere bağlamak son derece yanlıştır.⁶²

1947 yılında kabul edilen 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Yasa'nın beşinci maddesi sendikaların faaliyetleri konusunda katı yasaklar getirmişti. Yasağın ihlali konusunda uygulanacak yaptırımlar da en az yasa kadar ağırdı. Yasaya göre sendikaların siyasetle ilgili propaganda ya da siyasi bir yayın faaliyetinde bulunmamakla birlikte herhangi bir siyasi teşekkülün faaliyetlerine araç olamazlar. Yasağa uyulmadığı takdirde sendikalar kapatılır ve bir sene süresince herhangi bir sendikaya üye olamazlar. İşte TÜRK-İŞ böyle bir ortamda faaliyet göstermeye başladı. 31 Temmuz 1952 yılında kurulan TÜRK-İŞ yasaktan zarar görmemenin yolunu yöneticilerinin siyasi partilerde görev almasını yasaklayarak engellemeye çalıştı. Bu dönemde genel olarak iktidarda olan Demokrat Parti'ye ve bir ölçüde Cumhuriyet Halk Partisi'ne yakın durarak bireysel ilişkiler geliştirilmeye ve bu siyasi partilerin listelerinden milletvekili seçilmenin yolları arandı.

Demokrat Parti işçilerin desteğini alabilmek için yasalar aracılığıyla önemli imtiyazlar sağlıyordu. Hükümetle ilişkileri iyi tutan işçilerin birçoğu da ücret zamları da alabiliyorlardı. İşçilerin büyük bölümü henüz köyleri ile ilişkilerini kesmemiş, mülksüzleşmemiş köylülerdi. İşçi sınıfını oluşturan farklı kesimdeki işçiler ve memurlar arasında henüz sınıf bilinci gelişmediğinden önemli sorunlar mevcuttu. Bu koşullarda bir işçi partisinin geniş işçi kesiminin desteğini alması mümkün değildi. İşçi, çalışan, emekçi kimliğini öne çıkaran sosyalist nitelikli programları olan siyasi nitelikli örgütlenmeler işçiler tarafından benimsenmediği ve desteklenmediği için örgütlenmeleri söz konusu olamadı.⁶³

50'lerin ortasında yaşanan ekonomik kriz DP ile işçi hareketi arasındaki bağların zayıflanmasına neden olmuş, köylünün arkasında olan bir partinin muhalefete olan tahammülsüzlüğü nedeniyle oluşan bu zayıflama özellikle CHP'li sendikacılara karşı sert bir tutum içerisine girilmesine neden olmuştur. Kanundaki bir boşluktan yararlanılarak bazı yerel sendikalar kapatılmıştır. Türk-İş yönetiminde İsmail İnan gibi CHP'li sendikacılar yerine yönetime DP'li sendikacılar getirilmiştir.

İşçi Hareketinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemini ayrı ele aldığımızda hem

---

⁶² Akkaya, s.89.

⁶³ a.g.m.s.92.

ulusal düzeyde hem de kesintisiz etkinliğinden söz etmekle birlikte hareketin CHP döneminde de Demokrat Parti döneminde de ana hatlarıyla hep yeniden üretiminden bahsedebiliriz.

27 Mayıs 1960'ın işçi sınıfı ve sendikalar açısından ne tür bir sonuç getireceği açık değildi. Buna rağmen TÜRK-İŞ 27 Mayıs'ı tam olarak destekledi. TÜRK-İŞ'in genel başkanı Nuri Beşer Adnan Menderes'in yakın arkadaşı olması nedeniyle 3 Haziran 1960'da görevinden istifa etmek mecburiyetinde kaldı. Genel Sekreter olan Mehmet Ali Sarı'ysa ihtilalden 15 gün önce Adnan Menderes'e bağlılığını bildiren mesajı nedeniyle zorunlu izine ayrıldı. 27 Mayıs ile birlikte kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan DP'li bilinen işçiler işlerinden çıkartıldılar ve ancak iki yıl sonra geri dönebildiler.⁶⁴

B. Türkiye'de Sosyalist Hareketin Gelişimi ve TKP

Sovyetler Birliği'nin liderliğinde 1919 yılında Komünist Enternasyonal (Komintern); dünyadaki diğer komünist partilerle ilişkilerini geliştirmek ve onları yönlendirmek için kuruldu. İdeolojik ve siyasi amaçlar doğrultusunda partileri koordine ederek yeni enternasyonalin kurulması amaçlanıyordu. Mcdermott&Agvev'e göre; "Bu yeni enternasyonal kurmanın temelinde yatan düşünce Lenin'e aitti: Birinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan kapitalist kriz Bolşevik Devrimi'nin başarısı sonucu devrimci bir duruma dönüşmekteydi ve bu yeni koşullara tekabül eden yepyeni ve dinamik bir enternasyonale gerek vardı. Bu yeni enternasyonal, hem işçi sınıfı hareketleri arasındaki bağı güçlendirecek hem de dünya devrimini gerçekleştirme yolunda gereken ideolojik yönlendiriciliği sağlayacaktı. Komünist Enternasyonal'in merkezi, dünyadaki ilk ve tek sosyalist ülkenin başkenti olması nedeniyle, Moskova olarak kararlaştırıldı."⁶⁵

SBKP örnek alınarak oluşturulan yirmi bir maddelik üyelik şartlarının doğal bir sonucu olan Sovyetler Birliği'nin çıkarlarını her şeyin üstünde tutmak dünyada bu doğrultuda kurulan partilerin öncelikli hedefleriydi. Dünyada irili ufaklı bir dizi komünist partiler ortaya çıkmasıyla birlikte bütün faaliyetlerini Sovyetler'in çıkarlarına uygun olarak şekillendiren üçüncü enternasyonaller oluştu. Birinci ve ikinci Enternasyonal'ler benzeri amaçları savunan bir dizi ama temelde farklı ülkeler koşullarında ve o ülkelerin özgün işçi sınıfı hareketleri doğrultusunda çalışmakta olan işçi sınıfı partilerinin genel anlamda koordinasyonunu gerçekleştirmek amacıyla faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. Kendinden önceki her iki enternasyondan ayrılarak radikal bir biçim alarak faaliyetlerine başlayan bu yeni enternasyonaller Komintern'e bağlı olarak faaliyetlerini

⁶⁴ Akkaya, a.g.m, s.93.

⁶⁵ Bülent Gökay, "Komünist Enternasyonal, Türkiye ve TKP", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol** cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.339

sürdü. Komintern diğer ülkelerde branşları olan ve aslında Moskova'daki SBKP Merkez Komitesi tarafından yönlendirilen tek bir dünya komünist partisi şeklinde oluşturulmuştu. Dünya Devrimin'in yönlendirilmesinden Komintern merkez komitesi sorumluydu. Bu nedenle bu komitenin kararları tek tek komünist partilerinin kendi merkez komitelerinin kararlarının üzerinden kabul edilmekteydi.⁶⁶

Kuruluşundan itibaren ilk bir yıl içinde Komintern'de gelişmiş kapitalist ülkelerin varlığı egemendi. Bu egemenliğin doğal bir sonucu olarak düşünülen, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da bir devrim olasılığıyla ilgili faaliyetlerin şekillenmesini sağlamaktı. Almanya, İngiltere hatta Fransa ve İtalya'da da bir devrimin olabileceği düşüncesi hızla geçerlilik kazanıyordu. Yapılmak istenen Batı'da bir devrim başlatılması ve başarıya ulaştırılması sağlanarak Doğu'daki sömürge ve yarı sömürge halkların devrimle değişimi sağlamaktı. Fakat bu inanış çok fazla sürmedi. Almanya'da ve Macaristan'da komünist hareketlerin yenilgisi ve Orta ve Doğu Avrupa'da oluşturulan bir dizi anti komünist rejimler dünya devrimi ile ilgili yapılan planların yeniden gözden geçirilmesini gerekli kıldı. Böylelikle devrimci hareketin yönünün Batı'dan Doğu'ya yani sömürge ve yarı sömürge ülkelere kaydırılmasına karar verildi. Doğuya bakıldığında üç kilit ülke Sovyetler için ön plandaydı: Çin, İran ve Türkiye. Türkiye'nin kilit ülkelerden biri olmasının nedeni İkinci Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere ve savaş sonrasında Amerika'ya karşı tampon bölge olarak Türkiye'nin görülmesiydi.⁶⁷

Ortadoğu'daki en eski komünist partilerden biri Türkiye Komünist Partisi (TKP) 10 Eylül 1920'de Bakü'de kuruldu. Mustafa Suphi'nin önderliğinde kurulan TKP dışında komünizmle ilgili iki ayrı örgütten bahsedebiliriz. Birincisi Yeşilordu'dan kaynaklanan ve 7 Aralık 1920'de üç TBMM üyesinin katılımıyla resmen kurulan, Baytar Binbaşısı Salih Hacıoğlu'nun Türkiye Halk İştirakiyun Fıkrası (THİF), ikinci örgüt ise 19 Şubat 1920'de Kurtuluş Dergisi'nin beşinci sayısını kapattıktan sonra kurulan ve ertesi yıl haziranında Aydınlık dergisini yayımlamaya hazırlanan Dr. Şefik Hüsnü (Değmer) çevresi: Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fıkrası (TİÇSF)dir. Bunların dışında Mustafa Kemal'in 18 Ekim'de kurduğu TBMM'indeki İttihatçı solundan gelme Yeşilordu milletvekili üyelerine kurduğu Türkiye Komünist Fıkrası'dır. Ömrü sadece üç ay süren partinin kurulma amacı; Sovyetler Birliği ile ilişkileri dengede tutmak ve Türkiye'deki sol akımları bir arada toplayıp denetlemektir.⁶⁸

THİF ve TİÇSF' de Türkiye Komünist Partisi gibi uzun soluklu olamamıştır. Fakat

---

⁶⁶ a.g.m.s.339

⁶⁷ Gökay, a.g.m.s. 340

⁶⁸ Mete Tunçay, "Türkiye'de Komünist Akımın Geçmişi Üstüne", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol** cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.349

TKP'nin etkisini çok hissettirememesine rağmen yetmiş bir yıllık geçmişinden söz edilebilir.

TKP Bakü'de kuruluşunun hemen ardından, partinin faaliyetlerini Anadolu'ya kaydırmak ve Milli Mücadele kavgasının içinde yer almak için Türkiye'ye gelme kararı alır. Mustafa Kemal'le yazışmaları sonucunda Ankara'ya gidecek olan TKP'liler Trabzon'dan ileriye gidemediler. TKP'nin 15 kurucusu uğradıkları suikast sonucu hayatlarını kaybettiler.

1920'lerin TKP'si Türkiye'de halk kesimleriyle ilişkisi çok sınırlı olan bir partiydi. Bu nedenle rejimi tehdit edecek bir unsur olarak görülmesi düşünülmezdi. Sovyetler Birliği'de TKP'den bir devrim ya da ciddi bir komünist muhalefet beklemiyorlardı. 1928'e gelindiğinde TKP ile Komitern arasında altıncı kongrede bir tartışma yaşandı. TKP; Mustafa Kemal Hükümeti'nin; komünist ve muhalefet kesimler üzerindeki baskısını arttırmasından rahatsızdı. Komitern ise baskılara rağmen Türkiye Cumhuriyeti rejiminin emperyalizmle savaşta olumlu bir rol oynadığını ve TKP'den rejime destek vermeye devam etmesini istedi. TKP'nin 1931 yılındaki üçüncü kongresiyle ilgili olarak TKP içinde Stalinci yönetimin bir takım tasfiyelerle ve muhalif seslerin bastırılmasıyla ilgilendiği söylenebilir. Çünkü o dönemde bütün Sovyet Komünistlerine yayılan Stalinci temizlik ve bütün komünist partileri "Bolşevikleştirme" çalışmaları başlatılmıştı. 1930'da ise TKP'yi o dönemde yöneten Vedat Nedim Tör'e karşı bir grup oluştu. Aralarında Nazım Hikmet'inde bulunduğu topluluğun partiden tavsiyesi istendi. 1935 yılında Komitern 7. kongresinde bütün komünist partilere anti faşist cephe oluşturmaları konusunda talimat verdi. O dönemde özellikle Almanya ve İtalya'da yükselen faşist tehlike Komitern'i bu konuda önlem almaya itti. TKP adına Şefik Hüsnü ve Zeki Baştımar'ın önderliğinde anti-faşist cephe oluşturulması için gereken faaliyetler başlatıldı. CHP içinde çalışmaktan, Halkevleri ve diğer geniş halk örgütlerine katılmaya kadar bir dizi alanda çalışmalar yapıldı. Ancak TKP'nin küçük ve etkisiz bir örgüt olması ve mevcut işgal koşulları nedeniyle yapılan çalışmalar gerekli etkiyi yaratamadı. Bunun sonucunda 1937 yılında Komitern "çalışmayan partiye biz neden yardım edelim" diyerek 1943 yılına kadar ilişkilerini durdurdu. 1943'ten itibaren faaliyetlerinde az da olsa bir canlanma görülen TKP, Sovyetler Birliği çizgisini daha yoğun bir şekilde Türkiye koşullarında temsil etmeyi sürdürdü.⁶⁹

Türkiye'de TKP 1974-80 dönemi dışında 71 yıllık süre zarfında marjinal kalmış ve gerekli gelişimi gösterememiştir. Bunun en önemli sebeplerinden biri TKP'nin komünist hareket içinde belki de Sovyet yönetim çizgisine sadık bir parti olarak Sovyetler'in politikasını aynen yansıtması ve partinin yönetimine de hep böyle düşünen insanlar getirilmesiydi. TKP siyasi hayatını sürdürdüğü süre zarfında Sovyetler'in temsilcisi görevini üstlenmenin dışına çıkamadığından marjinal kalmış ve geniş kesimleri içine çekmeyi başaramamıştır. Sovyetler'de TKP'nin hiçbir

⁶⁹ Gökay. a.g.m. s. 344

zaman bir devrim ya da ciddi bir muhalefet olacağı konusunda bir ümide kapılmamıştı. Tam aksine Türkiye şartlarının komünizme müsait olmadığını en başından beri biliyorlardı. Sovyetler'in amacı bölgede çıkarları olan batılı güçlerin önüne bir baskı unsuru olarak TKP'nin çıkmasını sağlamaktı.

C. 27 Mayıs Askeri Darbesi ve 1961 Anayasası

1960 yılında yaşanan ekonomik krizle birlikte burjuvazi gittikçe DP iktidarından uzaklaştı. Yaşanan ekonomik krize siyasi krizinde eklenmesiyle birlikte yaşanan öğrenci hareketleri, çatışma ortamı ve toplumsal sarsıntı beraberinde ordu içindeki darbecilerin harekete geçmesine neden oldu. 27 Mayıs 1960 yılında yaşanan darbe; sanayi burjuvazinin çevresinde oluşmuş olan bir kent koalisyonunun izlerini taşır. Yapılan bu koalisyonda ve süreçte işçi hareketinin önemli bir muhalefetinin varlığından söz edilemez. Tam aksine DP'nin egemenliği altına girmiş olan Türk-İş DP'den yana tavır almış, CHP yanlısı sendikaların sesleri pek duyulmamıştır.⁷⁰

İktidar ve muhalefet arasındaki kavga 1960 yılından itibaren artık en yüksek haline ulaşmıştı. CHP Genel Başkanı'nın yurt gezileri engellenmek isteniyor, muhalif yazarlar tutuklanıyor, basın sansürleniyordu. CHP'yi ihtilal hazırlığı içerisinde olmakla suçlayan iktidar.⁷¹ Nisan ayında basını ve muhalefeti soruşturmak amacı ile, gazete kapatmaktan, muhalif düşüncede olanları tutuklamaya kadar geniş yetkilere sahip bir Tahkikat Komisyonu kurdu. Bunun karşısında mecliste söz alan muhalefet lideri İsmet İnönü bunun demokratik rejim yolundan çıkıp bir baskı rejimi yoluna girmek olduğunu belirtti ve o ünlü sözünü söyledi: "*Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam*". Ancak 27 Nisan 1960 günü Tahkikat Komisyonu yasal olarak kuruldu. İnönü'ye 12 oturum TBMM toplantılarına katılmama cezası verildi. Olaya tepki gösteren CHP Grubu meclisten zorla çıkartıldı.⁷² Meclisteki kargaşa sokağa taşmakta gecikmedi. 28-29 Nisan 1960'ta İstanbul ve Ankara'da üniversite öğrencileri olaylı gösteriler yaptılar. Olayların şiddetle üzerine gidildi. Üniversiteler kapatıldı iki şehirde de sıkıyönetim ilan edildi. Demokrat Parti'li gençler 5 Mayıs 1960 günü DP liderine bağlılıklarını ifade etmek ve iktidara destek olmak için Ankara Kızılay Meydanı'nda bir gösteri düzenlemeyi planladılar. Ancak 555K parolasıyla örgütlenen muhalif gençler 5 Mayıs akşamı saat beşte meydanı doldurdular, arabasından indiğinde protestocular arasında kalan Başbakan Menderes tartaklandı, olay yerinden güçlkle uzaklaştı.⁷³ 21 Mayıs'ta Harbiyeliler Ankara'da sessiz bir yürüyüş yaptı. Başbakan Menderes radyoda yaptığı

⁷⁰ Akkaya. s.146

⁷¹ Cumhuriyet'in Seksen Yılı, Cumhuriyet Gazetesi (2003) s.203

⁷² a.g.e.s.233

⁷³ Can Dündar-Bülent Çaplı, **İsmet Paşa**, İmge kitabevi, İstanbul 2006, s.95-96

konuşmalarla kışkırtmalara kulak asılmamasını söyledi.⁷⁴ Ege Bölgesi'ne giderek İzmir, Bergama ve Manisa'da CHP'yi eleştiren konuşmalar yaptı.

Ülkedeki kaosun gitgide artması, sokaklarda çatışmalar çıkması, iktidar-muhalefet arasındaki sertlik sonunda 27 Mayıs 1960 sabahı, Kurmay Albay Alpaslan Türkeş tarafından radyolardan okunan bildiri ile son buldu. Milli Birlik Komitesi, Türk Silahlı Kuvvetleri adına ülke yönetimine el koydu. Kara Kuvvetleri Komutanı Org.Cemal Gürsel, komitenin başına geçti. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Başbakan Adnan Menderes başta olmak üzere Demokrat Parti'liler tutuklandı. Anayasa ve parlamento feshedildi. Siyasi faaliyetler askıya alındı.28 Mayıs 1960 günü Org.Cemal Gürsel başkanlığında bir hükümet kuruldu. Yeni anayasa ve siyasi kurumların kurulması için çalışmalara başlandı. Tutuklu Demokrat Parti'liler yargılanmak üzere Yassıada'ya gönderildi. Demokrat Parti, 29 Eylül 1960'da kapatıldı. Tutuklular Yüksek Adalet Divanı'nca yargılandılar. 15 kişi idama, 31 kişi ömür boyu hapse, 418 kişi değişik hapis cezalarına çarptırılırken 123 kişi de aklandı. Milli Birlik Komitesi'sinde idam, yönetim devri ve seçim tarihi konusunda görüş ayrılıkları çıktı. Bu gelişmelerden daha sonra 14'ler olarak anılacak 14 subay yurt dışında çeşitli görevlerle sürgüne gönderildi. 14'ler olarak bilinen Milli Birlik Komitesi üyesi subayların yurtdışına sürgüne gönderilmeleriyle birlikte ordu içinde yaşanan ayrışma ilk kez açıkça ortaya çıkmış oldu. Milli Birlik Komitesi idam cezalarından üçünü onayladı. Tutuklu bulunan Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu 16 Eylül 1961'de, Başbakan Adnan Menderes ise ertesi gün İmralı Adası'nda idam edildi. Celâl Bayar ve Refik Koraltan ile 11 kişinin idam cezası ömür boyu hapse çevrildi.⁷⁵

Hükümet darbesi işçi kesimince uzun zamandır talep ettikleri haklarını kazanmaları açısından olumlu olurken darbenin kurbanları DP'li sendikacılar oldu. Yeni gelen anayasa ile birlikte grev ve toplu sözleşme sağlam bir şekilde Türk Hukuk sistemine yerleştirildi. Grev hakkını 1950 seçimlerinin öncesinden beri alçak sesle dile getiren sendikacılar için toplu sözleşme rejiminin kağıt üstünde kalmaktan kurtarılması önemli bir sorun teşkil ediyordu ve grev hakkı özellikle bu nedenle talep ediliyordu. 1961'den önce daha ilkel bir biçime kullanılan Toplu sözleşmenin önünde yasal bir engel bulunmamasına rağmen etkin bir biçimde kullanılmamıştı. Sendikacıların bu konudaki tecrübesizliği ve işverenlerin bireysel akitleri tercih etmesinin yanında gerekli hukuksal alt yapının oluşumu konusunda hükümetin isteksiz tutumu önemli bir rol oynamaktaydı.⁷⁶

Anayasa maddelerince belirtilen maddelerin gecikmesi işçi kesimince tepki yaratacak ve büyük mücadeleler sonrasında anayasada yazılanların işyerlerinde uygulanır hale gelmesinin önü

---

⁷⁴ a.g.e, s.96

⁷⁵ Demokrat Parti 1946, (t.y), tr.wikipedia.org. (19.02.2009)

⁷⁶ Doğan, s.299

açılacaktı. Sendikacılarda liderlik yapmak yerine hükümete yakın durarak isteklerini daha kolay almaya çalışmışlardı. Askeri müdahale ile işçi örgütlerine tanınan bir diğer taviz uluslararası örgütlere yasada olmasına rağmen esirgenen TÜRK-İŞ'in üyelik hakkının fiilen de tanınmasıdır. Eski yasaya göre bu hak hükümetin iznine bağlıydı ki hükümetlerden bu izni vermekte gönülsüzdü. İşçi örgütlerinin hükümetten özerkleşmesini istemeyen hükümet sendikaları köksüz ve desteksiz bırakıp hükümete bağlı kalmasını sağlamayı amaçlıyordu. UHİSK üyesi olunduktan sonra TÜRK-İŞ hükümetten mali özerkliğini sağlamıştır. Yurt içindeki mali özerkliğini sağlayan konfederasyon dış yardımlarla oluşan muhtaçlığından dolayı DİSK'in sürekli tepkisini alacaktır.⁷⁷

27 Mayıs işçiye sadece hukuki değişiklikleri sağlamanın yanında anayasa değişikliği ile birlikte sermaye birikim rejiminde de önemli değişiklikler getirdi. İthal ikameci sanayileşme modelinin gerektirdiği iç pazar zorunlulukları işçilerin alım gücünün artırılmasına sağlamaya yönelik bir adımdı. Aynı zamanda korunaklı iç pazardaki işçi maliyetlerinin artışlarının kar marjlarından çok daha taviz vermeden artan işçi maliyetlerinin ürün fiyatlarına yansıtılmasına olanak sağlıyordu. Bu durum işçi eylemlerinin sonuçsuz kalmasını önlemekte ve militan bir sendikacılık anlayışı benimseyenlerin işini kolaylaştırmaktaydı. Militan sendikacılığa uzak olup, hükümete yakın olmayı seçen örgütlü sendikacılar için pek hoş karşılanmayacak ve rejimin çıkmaza girdiği oranda kendilerine destek bularak sendikal özgürlüklerin kısıtlanması için mücadele verecektir.⁷⁸

Olağanüstü hal bitip her şey normal seyrine döndüğünde anayasayla hatları çizilen işçi sınıfına getirilen kazanımların uygulanması gecikince tepkiler gelmeye başlamış, grev ve benzeri direniş eylemleri yaşanmıştı.

Kavel Kablo fabrikasında gerçekleşen grev, diğer benzeri direniş eylemlerinden en etki yaratan grev olarak toplu sözleşme çabalarının bir sonucu olarak tarihe geçti. Şemsiye işçi örgütleri de benzer direnişlerde bulunmaktaydı. İşçi hareketleri iki odak nokta üzerinden ilerliyordu. Birincisi 1948'de kurulan ve Türkiye'nin en önemli şemsiye işçi örgütlenmesi İstanbul İşçi Sendikalar Birliği ve ikinci olarak 1952 yılından beri faaliyet gösteren Türk-İş.

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin bütün yöneticileri 1961 yılında Türkiye İşçi Partisi'nin kurucuları olmuştur.⁷⁹

---

⁷⁷ a.g.m; s.300

⁷⁸ Doğan, a.g.m.s.300

⁷⁹ a.g.m.s. 301

II. 60'larda Sosyalist Hareketin Kitleleşmesi

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından tüm dünyada yükselen bir değer olan Amerika; gerek yaşam tarzı gerekse dünya görüşü olarak öncü bir rol oynamaya başlamıştı. Savaşın ardından yaşanan soğuk savaş döneminde istikrarlı bir kalkınma modeli oluşturmuş, yeni tüketim kalıplarının yaratılmasında durağan bir toplum modelini hedef alarak 60'larda yaşanan krize kadar varlığını korumayı başarmıştı. Bu dönemde gelişmiş ülkelerin hepsinde işçi sayısında büyük bir artış yaşanmış, hızlı kentleşme ve sürekli yükselen bir nüfus artışı görülmüştür. Sanayileşmenin hızına yetişemeyen kırsal alan sürekli verimsizleşmeye başlamış ve bunun sonucunda kente göç ederek, göç dalgasının giderek artmasına neden olmuştu. Bütün bunlar yaşanırken 1965 yılına gelindiğinde gelişmiş ülkeler ABD'nin büyük bir itibar kaybı yaşamasına şahit oldular. Dünya genelinde yaşanan ekonomik krizin yanında ABD; siyah-beyaz ayrışması nedeniyle ırkçılıkla sabıkalanmış ve Vietnam savaşıyla birlikte bütün dünyadan tepkiler almıştır.⁸⁰

Bütün bunlar yaşanırken dünyanın birçok yerinde gençler seslerini duyurmak için eylemlere girişmeye başlamışlardı. 1960 darbesinin sunduğu göreceli demokratik ortamda, Türkiye'de de orta sınıfa mensup ve üniversiteye büyük umutlarla gönderilen ilk jenerasyon olmasa da en kalabalık olan bu jenerasyon eğitim görme beklentileri içinde üniversiteye geldiler. 60'lar boyunca süren demokratik ortam sosyalist hareketin gelişimini sağlamıştı. Böyle özgür bir ortamda üniversiteye gelen gençler kendilerini çeşitli siyasi grupların içinde buluvermişti. Bugün siyasi partiler içinde farklı halleriyle siyaset hayatı içinde yer alan bu kesim genellikle TİP, FKF, Dev-Genç ardından THKO ve THKP-C mensubu olmuşlardır. Siyaset etme pratiklerini de ilk kez bu yapılar içinde denemişlerdir.⁸¹

A. Türkiye İşçi Partisi

Türkiye İşçi Partisi, 1961'in başlarında istinasız tüm kurucuları sendikacı olan bir parti olarak sessiz sedasız kurulur. TİP'in kuruluşuna kadar saf sendikacılardan oluşan bir sol parti hiç kurulmamıştı. Partinin kuruluşundaki bu orijinallik partinin olumlu ya da olumsuz değerlendirilmesinde sıkça öne çıkan bir özellik olacaktır. 1964 yılında kabul edilen TİP parti programında, TİP; "Tarihimizde doğrudan doğruya emekçi halkın kurduğu ilk parti" ibaresini

---

⁸⁰ A. Bağış Erten, "Türkiye'de 68", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol** cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.835

⁸¹ Erten, s. 839

koymayı ihmal etmeyecektir.⁸²

Masis Kürkçügil'e göre, 27 Mayıs sonrasında solun yeniden şekillenmesinde, geçmişten devraldığı miras oldukça eşitsizdir. "TKP geleneksel önderi Şefik Hüsnü'yü kaybetmiştir, merkezi denilebilecek herhangi, bir yapılanma söz konusu değildir. Bu kesimden gelen Dr. Hikmet ve Mihri Belli ayrı ayrı bir takım fazla yankı uyandırmayacak yayın faaliyetine girişir. Doğan Avcıoğlu'nun önderliğini yaptığı ve başlangıçta oldukça geniş dolayısıyla oldukça belirsiz kesimleri içeren YÖN girişimi ise altmışlı yıllarda siyasi tartışmaların odağı haline gelir. Ancak soldaki örgütsel gelişme sendikacıların TİP'i kurmasıyla, bambaşka bir seyir izler. Dönemin ve toplumun tarihinin en büyük hamlesini oluşturur."⁸³

Partinin kuruluşundaki orijinallik TİP üzerine yapılan birçok değerlendirmede, parti yöneticilerinin sosyal kökeni ya da siyasal deneylerinin düşük düzeyi, genellikle bir olumsuzluk olarak görülerek eleştirilmiştir. TİP'in kuruluşu ile ilgili olarak bir tür tesadüfîlik örneği bile yaratıla gelmiştir. "TİP kurucusu olan sendikacıların Amerikan eğitiminden geçtikleri, milletvekili olmak için bu işe kalkıştıkları, aralarında ajanlar olduğu, çoğunun bir iki yıl içinde siyasetten çekildikleri gibi birçok gözlemlerde bulunuldu. Bütün bu gözlemlerde, TİP'in bir tarihsel fırsatı heba etmenin verdiği kompleksin ne ölçüde yeri olduğunu tespit doğal olarak mümkün değil. Ama büyük çatışmaların konusu olmuş böyle bir parti üzerine soğukkanlı analiz azlığında, bu psikolojinin önemli bir yeri olsa gerek. Ancak nedenleri ne olursa olsun bütün bu gözlemler, genellikle TİP'in doğuşundaki özgünlüğün ve bir ölçüde de tarihselliğin kavranmasını engellemektedir."⁸⁴

Ergun Aydınoglu'na göre, TİP'in altın yılları olarak kabul edilen kuruluşundan kapanışına on yılı şöyle dilimlenebilir:

1961-62: Kuruluş ve atalet

1962-68: Aybar'ın başkanlığa getirilmesiyle partinin canlanması ve 1968 yılında hem parti içi hem de parti dışı gelişmelerle krizin olgunlaşması.

1969: Seçim ve Aybar'ın başkanlıktan ayrılmasıyla da belirginleşen ayrılma süreci.

1970: Emek grubunun yönetime gelmesi, diğer kesimlerin hepten çekilmesi.⁸⁵

1961 yılında partinin kuruluşunda yer alan sendikacıların hemen hepsi orta öğrenim görmüş, yaş ortalaması 35-40 dolaylarında, sendika bürokratlığı deneyimleri nispeten sınırlı olan

⁸² Ergun Aydınoglu, **Türkiye Solu**, Versus Kitap, İstanbul 2008, s.47

⁸³ Masis Kürkçügil, "1960'larda Sosyalist Hareketin Oluşumu", *Yeni Yol Dergisi*, s.78

⁸⁴ Aydınoglu, s. 47

⁸⁵ Kürkçügil, s.79

genellikle 1950’li yıllar boyunca grev, sendika-birlik örgütlenmesi, miting vb. hareketlilikler içinde deneyim kazanmış sendikacılarıdır. TİP’i kuran sendikacıları dörtü altı yıl sonra DİSK’in kuruluşunda da önderlik edecektir. Sonraki yıllarda yine SDP ve TKP gibi partilerin de önde gelen militanları arasında da yer alacaklardır. Kısacası TİP kurucuları gösterdikleri siyasi istikrar açısından Türk solunda var olan standartların çok üstünde yer alacaklardır.⁸⁶

Aydınöğlü’na göre; TİP’in kuruluşundan altı ay sonra yapılan “Genişletilmiş Kurucular Toplantısı”nda, sendikaların siyasetle ilgilendiklerinin bir diğer kanıtıdır. Bu toplantıya katılan 121 delegenin büyük çoğunluğu sendikacıdır. Arada göze çarpan birkaç aydın, genellikle avukat ya da sendika görevlisidir.”⁸⁷ YÖN kurmayları için bir ifadesi olmasa da TİP belli bir öncü işçi kadrosuna yanına almıştır. Büyük ölçüde bu nedenle, araçlar konusunda hala belirsiz olan ve dolayısıyla TİP’e uzak duran YÖN’cüler “bize bir sosyalist parti gereklidir” diyerek TİP’in sosyal üstünlüğünü küçümsemiştir.⁸⁸

“TİP, Türkiye sosyalist hareketinin yatağı olmuştur. Daha sonra muhalif olanlar bile siyasete TİP saflarında atılmış bir referans olarak gösterirler. Ancak ideolojik düzeyde TİP’in görüşleri ne olursa olsun, YÖN’üne benzer bir “hegomanya”sı sözkonusu değildir. YÖN ilk yıllarda solun neredeyse bütün eğilimlerini temsil ederken o güne kadar kapsam ve etkinlik itibariyle kimseye nasip olmamış bir çeşitlilikle memleket meselelerini ve dünya hallerini tartışır. Klasik bir YÖN-TİP veya daha ileride Sosyalist Devrim-MDD saflaşmasının uç noktalarında bulunan bile YÖN sayfalarında yazar”.⁸⁹

TİP’i kuran sendikacıları devrimci sendikalizm, anarko-sendikalizm ya da Marksizm gibi akımların etkilerini aramak boşuna bir arayış olur. Bir-iki istisna dışında böyle bir akımın etkisi görülmez. O dönemde sendikacıları sadece mensup oldukları sınıfa siyaset yapma derdinde oldukları için programatik ufukları dar olsa da, sınıfın bağımsızlığı konusundaki kararlılıkları, 1960’ları Türkiye’si için önemli bir adımı ifade eder. Öyle ki Türkiye’de, sendikacıları sınıf bağımsızlığı konusundaki net bakış açısı ve davranış yeterliliğine sahip oldukları tek dönem, sadece 1960’lı yıllardır.

B.Yön dergisi

Yön 1961-1967 Türkiye’sinin modern tarihinde, temel ideolojik eğilimleri dile getirmiş ve böylelikle gelecekteki ideolojik dalgalanmaların habercisi olmuş ve ideolojileri belirlemiş bir

---

⁸⁶ Aydınöğlü, s.48

⁸⁷ Aydınöğlü, s.49

⁸⁸ Aydınöğlü, s. 49

⁸⁹ Kürçügil, s.80

dergidir. Doğan Avcıoğlu'nu önderlik ettiği fakat çeşitli entelektüellerin katkıda bulunduğu Yön dergisinin (ve sonrasında Devrim dergisinin) temel ideolojik yönelimi sosyalist bir perspektifte kalkınmacılığa ve anti-emperyalizme dayanıyordu. Ordunun ilerici kesimlerinin yapacağı bir darbe ile Mustafa Kemal Atatürk'ün başlatmış olduğu devrimin tamamlanması hedefleniyordu. Bu bağlamda Marksizmi kemalizmin temel hedeflerinin radikalleştirilmesi olarak tasavvur ediyor ve böylece kemalizmi sosyalizme eklemliyordu. Yön üzerine çalışmaları bulunan Gökhan Atılğan bu hareketi şöyle değerlendiriyor: “Yöncüler açısından, gerçekleştirdiği üstyapı değişikliklerinde devrimci olan kemalizmin iktisadi yapıda köklü bir değişikliğe gidilmesi gerektiğini sezmesine rağmen bunu gerçekleştirememesinin nedeni, kemalistlerin devrimci bir dünya görüşünden yoksun oluşlarıydı. Marksizm ve sosyalizm, kemalizmin boşluğunu doldurmak üzere işte tam bu noktada devreye alınmalıydı. Böyle yapıldığında sosyalizm, Kemalist devrimin tamamlanmasına; marksizme de Kemalist ideolojinin rehber rolünü oynaya devam etmesine dayanak olabilirdi”⁹⁰. Sol entelijensiya üzerindeki etkisi açısından bakıldığında Yön dergisini 1930'ların Kadro'suna, 1950'lerin Forum'una ya da 1980'li yılların Yeni Gündem'ine benzetebiliriz. Saydığımız benzer dergiler arasında Yön entelijansiyanın en geniş kesimleriyle politikaya daha da önemlisi radikal politikaya yöneldiği bir dönemin olgusu olarak diğer dergilerden farklı bir perspektif göstermektedir. Bu yüzden ülkenin genel siyasi atmosferini ve solun tüm kesimlerini etkilemeyi başarmış bir yayın organıdır. Bu özellikleriyle Yön, 1960'ların Türkiye'sinin radikal politikasını farklı düzeylerdeki iki farklı rolüyle etkisi altına almıştır. Birincisi; Türk solunda 1960'lı yıllarda bir hayli egemen olan bir özgün siyasal çizginin habercisidir. On yıl boyunca küçük burjuva radikalizmi, yukarıdan devrim özelemleri ve büyük sosyal dönüşümlerin yolunu açmak için kurulan hayaller denildiğinde akla ilk önce Yön ve Yön'ün devamı sayılacak 1969-71'li yılların Devrim Dergisi gelir. Önde gelen yazar kadrolarının aynı olmasına rağmen iki dergi arasında farklılıklar vardır. Çünkü her şeyden önce iki dergiyi aynı zincirin halkaları saymak Yön'ün hakkıyla anlaşılmasını güçleştirir. Yön Dergisi 27 Mayıs'ın hemen ertesinde yayın hayatına başlamış küçük burjuvazi radikalizmin simgesidir. Bu nedenle bu çizginin 12 Mart 1971 darbesine kadar yaşayacağı bağımsız bir evrimi olduğunu söyleyebiliriz.⁹¹

C. İşçi Hareketi ve Grevler

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin yönetimini 27 Mayıs sonrasında devralan, TİP'i kuran ekiple TÜRK-İŞ arasında yöntem farkları vardı. Bu yöntem farkı 1964'te toplanan beşinci kurulda

⁹⁰ Gökhan Atılğan, “Yön-Devrim Hareketi”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol**, İletişim yayınları, İstanbul, 2008. s.597, 627.

⁹¹ Aydınoğlu, s.38

iyiden iyiye açığa çıkmaya başladı. Böylece konfederasyon tüzüğüne “partiler üstü politika” ilkesi eklendi. 1963’ün temmuz ayında çıkan 274 sayılı Sendikalar Kanunu çıkana kadar varolan bir siyaset yağının altında çalışmalarını sürdürüyorlardı. Keyfi kullanılmaya açık ve geçmişte de böyle kullanılan düzenin kalkmasının üzerinden bir yıl bile geçmeden, kendi kendilerini sınırlama yoluna gittiler. Bu gelişmeler de TİP’li sendikacıların büyük etkisi oldu. Türkiye’de uzun süredir hiç yaşamadığı kadar eylem bolluğunun yaşanmasını sağladılar. CHP döneminde yetişen sendikacılığın muhafazakarlığı ve ellili yıllar boyunca Birleşik Devletlerle yaptıkları eğitim gezilerine karşı oluşan bu tepkilerin sonucuydu. Genel kurula “Partiler üstü politika teklifini” gündeme getiren CHP’li oldukları bilinen sendikacıları.⁹²

1960-80 dönemi, grev haklarının yasal olarak tanındığı bir dönemdi. Bu dönem boyunca bölüşüm ilişkilerinde ücretlerin işçiler lehine yükseltilmesi için grevler çok başvurulan bir araç haline gelmişti. Özellikle 1967 yılında DİSK’in kurulmasıyla birlikte grevler çok daha sert geçmişti. 1967 öncesinde 139 grev gerçekleşmişken, sadece 1967’de 101 grev gerçekleşmiştir. 1968-70 döneminde grev sayısıysa 203’e ulaşmıştı. Bu grev sayıları gösteriyor ki DİSK’in gelişiyile birlikte işçi hareketi ve bölüşüm ilişkilerinde büyük bir canlılık oluşmuştur. İthal ikameci iktisat politikalarının hakim olduğu, sermaye birikiminde henüz ciddi bunalımların yaşanmadığı, ama iç pazarın gözetildiği 1963-70 döneminde 483, sermaye birikiminde krize girilen 1971-80 döneminde ise 957 kez greve gidilmiştir. Grevler ile grev dışı eylemler birbirini besleyip desteklerken, siyasi bunalımların derinleşerek yaşandığı 1980 yılında grev dışı eylemler terk edilmiş ve daha etkili grevlere başvurulmuştur. 1971-80 dönemine ait grevlerin yaklaşık olarak dörtte biri 1980 yılında yaşanmıştır. Grevlerin sıklaşması, devleti bu konuda daha fazla müdahale etmeye ve yasaklar koymaya itmiştir. 1963-75 dönemine baktığımızda toplam 50 grev ertelenirken, 1976-80 döneminde ertelenen grev sayısı 108 olmuştur. Grev ertelemelerinin en önemli nedeni olarak işçi sınıfının artan mücadelesinin sermaye birikimi üzerinde önemli bir tehlike olarak görülmesi oldu söylenebilir. İç pazara dönük ithal ikameci sanayileşme sürecinde sermaye birikimi açısından işçi hareketleri 1970’lerin başına kadar önemli bir engel olarak görülmezken, bu dönemden sonra işçi hareketlerinde artan eylemlilik ve yükselen ücretler önemli bir engel olarak görülmeye başlanmıştı. Ücretlerin artması ve işçi haklarının burjuvazi için özellikle 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren taşınmaz bir yük haline gelmiştir.⁹³

15-16 Haziran olayları Mihri Belli’nin Milli Demokratik Devrim (MDD) anlayışına çok tesiri yapmıştı. Geçmişte Belli’nin öğrenci militanları polisle çatışmıştı fakat ne zaman ordu işe karışsa “Ordu Gençlik elele; Milli Cephede” diye haykırarak dağılmıştı. Birdenbire, gösterininin

---

⁹² Doğan, s.304

⁹³ Akkaya, s.150

sağladığı kitlesel destek, işçi sınıfı hareketinin olgunlaşmaya başladığının sinyallerini verdi fakat radikalleşen devrimci hareket mesajı yanlış yorumladı: Kitlesel mücadelede bu yeni boyutu, proleter çevrelerde siyasi ajitasyonun canlandırılması için bir işaret olarak görmek yerine, olayı silahlı bir mücadelenin başlangıcı için bir savaş borusu olarak yorumladılar ve dağlara çıktılar. Öte yandan da 16 Haziran “sol” cunta hazırlayan “radikalleri” uyardı. İşçi hareketi o plan içinde istenmeyen bir parçaydı ve cuntacılarla, sosyalistlerin arasını gittikçe daha fazla açması zorunluydu. Karizmatik Deniz Gezmiş’in önderliğindeki Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) harekete geçen ilk gruptu; Türkiye Halk Kurtuluş Partisi –Cephesi diye biline ikinci grup kısa süre sonra biraz daha teknik başarıyla ilk grubu izledi. Bu grubun önderi daha sonra tüm Türk devrimci hareketi için merkezi bir kült haline gelecek Mahir Çayan’dı.⁹⁴

1968 yılının unutulmayan bir özelliği de Temmuz ayında yaşanan fabrika işgalleridir. 15-16 Haziran da dahil olmak üzere kendiliğinde gerçekleşen eylemler sendika bürokrasisini aşabilmişken sosyalist solun strateji tartışmalarında bu gelişmeler anlamlı görülmemiştir. Olası bir buluşmada karşılıklı olarak öğrenme imkanı değerlendirilmemiş ve ancak 12 Mart sonrasında sendika bürokrasisi tabanı üzerinde ciddi bir denetim uygulanması sağlanabilmiştir.

Gençlik hareketindeki radikalleşmeye paralel olarak TİP krizdeyken ve bu krizden sendikacılar da nasiplenirken işçi hareketi de kendince bir radikalleşmenin içine girmiştir. Hem İşçi hareketi hem de sosyalist açıdan bakıldığında 12 Mart öncesinde yaşanan ve önemli bir dönüm noktası olan tarihe Kanlı Pazar olarak geçen gündür. 16 Şubat 1969 yılında yaşanan bu yürüyüşün esas adı “Emperyalizme karşı İşçi Yürüyüşü” olan gösteridir. 40 bin kişinin katıldığı bu yürüyüş de büyük oranda işçi bulunmaktaydı. Her türden solcu da bu yürüyüşte yer aldı. 15-16 Haziran olaylarını da herkes kendince katılmıştır fakat orada fiili bir birliktelik varken; Kanlı Pazar’da son kez farklı kesimler, yoğun işçi katılımıyla ABD 6. Filosu’na karşı ortak bir eylemlilik içindedir. 1968-69 grev ve işçi dalgasında 15-16 Haziran olaylarına yapılan yığmağın bir günde oluşmadığı söylenebilir. Kanlı Pazar işçi hareketinde bir gerilemeye neden olmamıştır. Siyasal düzeyde bakıldığında Sendikaların geri çekilmesi, TİP’in krize girmesi ve gençlik hareketinin de kendi içinde bölünmesiyle kendini ifade edecek bir alandan yoksun kalmıştır.⁹⁵

D. Devrimci Gençlik Federasyonu

1969 seçimlerinde, TİP yalnız iki milletvekili çıkarmayı başarabilmişti. MDD, parti içinde

⁹⁴ Murat Belge, “Sol”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, Ekim 2006, s.174

⁹⁵ Kürkçügil, s.85

nüfusunu genişletmeye başlamıştı. TİP Aybar'ın istifasına rağmen dağılma sürecini durduramadı ve 1971'in askeri darbesinde etkisiz kalmıştı. TİP'in dağılmasından sonra MDD hareketinin tartışmasız lideri Mihri Belli oldu. Devrimci Gençlik Federasyonu'nda manevi babası olan Belli yarı öğrenci hareketi, yarı devrimci dernek olan Dev-Genç'i orduyla umduğu ittifakı tehlikeye düşürebileceği kaygısıyla örgüt içinde bir disiplin sağlamayı başaramadı. Bu sebepten ötürü örgütün 1969-70 yıllarında bir dizi ve kopma bölünmeye uğraması şaşırtıcı değildir.⁹⁶

FKF'nin adı Dev-Genç olarak değiştirildiğinde MDD'cilerin egemenliği kesindi. Kasım ayında Aybar istifa etti ve bir iki ay içinde Kürtler de TİP'ten geri çekilmeye başladılar. 1969 seçimleri varolan hayal kırıklığını ve parti iç gerilim arttırmıştı. TİP artık sonun başlangıcına doğru yol alıyordu. MDD'ciler ise bu dönemde tarihin zirve noktasına ulaşmıştı. MDD'cilerin gençlik dışında ilişkileri oldukça sınırlı olduğundan kendi içindeki çatışmalar TİP'i aratmayacak düzeylere çıkmaktadır.

Dev-Genç, bu isimle sadece 18 ay yaşamış bir örgüttür. (9 Ekim 1969-26 Nisan 1971) Bu nedenle de eğer solun evrimi içindeki özel yeri dikkate alınacaksa, Dev-Genç'in mutlaka, TİP yönetiminin insiyatifi ile kurulmuş Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) ile birlikte değerlendirilmesi daha anlamlı olur. "FKF 17 Aralık 1965'te kurulur. Bu örgütün kuruluş dönemi oldukça karakteristiktir. TİP parlamentoya gireli henüz birkaç ay olmuştur ve üniversite gençliğinin son yıllardaki göreceli dinamizmi, muhtemelen TİP önderlerine bu alanda bir müdahale gerekliliğini hatırlatmaktadır. FKF bu müdahalenin aracı olarak kurulur. Ancak gerçekte bu oldukça talihsiz bir çabadır. FKF, tüm gelişme perspektifi, parlamento faaliyeti ve seçimle odaklanmış bir partinin gençlik örgütü olarak üniversite gençliği için çok çekici bir örgütlenme değildir. Bu olumsuzluklar bir yana, o dönemde TİP hemen her alanda önemli gerilemeler yaşamaktadır. FKF bu nedenle kuruluşundan kısa bir süre sonra eylemsiz ve adeta işlevsiz kalacaktır. Ya da şöyle denebilir: 1966 ve sonrasında TİP ne kadar geliyecekse, FKF'de o kadar geliyecektir.

Ancak FKF'nin kaderi, TİP'kinden farklı olacaktır. Şu nedenle ki MDD etkisi, her ikisi üzerinde de farklı sonuçlar verecektir. TİP içinde güçlenen MDD hareketi, parti kadroları üzerindeki etkinliğini nasıl kullanacağını bilememiş ve partinin dönüşümünden çok çöküşüne hizmet etmiştir. Oysa MDD'ci gençler FKF'yi bir başka örgüte (Dev-Genç'e) dönüştürmeyi başaracaklardır".⁹⁷

Kimi TİP'li gençlere göre söz konusu olan "küçük burjuvazinin gençlik örgütü" dür. Dev-Gençliler ise onu "sosyalist gençliğin kitlevi teşkilatı" olarak nitelerler. Gerçekte ise orijinal bir örgüt-hareket bileşiminden söz edilebilir. Kuşkusuz Dev-Genç'in tüzüğüyle belirlenmiş bir örgütsel

---

⁹⁶ Belge, s.172

⁹⁷ Aydınoglu, s. 246-247

yapısı, organları, işleyiş kuralları vardır. Ancak örgütün çalışma alanları ve eylemlerinin yoğunluğu dikkate alındığında, bu örgütsel yapı fazla bir anlam ifade etmez. Dev-Genç, sanki sadece “hareket” ya da sadece “eylem” demektir. Ona bu özelliği veren 1960’lar sonlarında hızlanan sosyal hareketliliklerdir. Zaten tam da bu nedenle Dev-Genç’lilerin TİP ve FKF önderlerine yönelttikleri “pasiflik” suçlaması, işlevsiz bir hareket olarak kalmaz, tam tersine siyasal bir argüman olarak oldukça etkili olur. Diğer bir ifadeyle Dev-Genç’lilerin eylem düşkünlüğünün temelinde, dönemin sosyal hareketlerine yetişme ihtiyacı vardır.

1968 sonrası birkaç yıl, ilk başta üniversite gençliğinin siyasallaşması açısından büyük bir dinamizmi ifade eder. Üniversitelerdeki “Fikir Kulüpleri”nin gelişmesi, anti Amerikan gösterilere üniversite öğrencilerinin yoğun katılımı, üniversite boykot ve işgalleri, bütün bunlar gençlik hareketinin dinamizminin göstergeleridir. Türkiye’de üniversite gençliği, 1960 Nisan’ındaki DP karşıtı hareketlenmelerden beri, siyasal gelişmelere duyarlı bir kesim olduğunu sık sık kanıtlamıştır. Ancak 1968 sonrasının karakteristiği, TİP ve MDD hareketinin verdiği siyasi eğitimin etkisiyle, gençlik hareketinin adeta bağımsız bir siyasal aktör olarak ortaya çıkışıdır”.⁹⁸

III. 12 Mart’a Gelirken Siyasallaşma ve Şiddet

Masis Kürkçügil’e göre; 68 üniversite işgallerinin hemen ardından işçilerin fabrika işgallerine girişmeleri ve 15-16 Haziran 1970’te yine bütün beklentileri alt üst ederek ilk kez fetih duygusunu yaşamaları kendi deneyimleri ile durum vaziyeti sorgulayan ve sendikal mücadelenin sınırlarını zorlayan bir işçi sınıfının varlığının kanıtıdır. (Sıkıyönetim Komutanlığı pek çok kişiyi, sendika yöneticilerini ve DİSK sorumlularını gözaltına aldı, tutukladı ve yargıladı. Bir kısım işçiler, Gösteri Yürüyüşleri Yasası’na aykırı davranmaktan hüküm giydiler. DİSK yöneticileri ile birlikte yargılananlar; üç ay süren sıkıyönetim boyunca yargılandı; ancak duruşmalar bitirilemedi. Dosya Adliye’ye, 4. Ağır Ceza Mahkemesi’ne verildi. Mahkeme, sanıkların tutuklu kalmasını gerektiren neden bulmadı ve hepsini tahliye etti.)⁹⁹ Parti olmadan bu enerjinin açığa çıkarılması oldukça zordur. Ama partinin de çok elverişli koşullarda, hatta işçi sınıfının kendiliğinden hareketlerinin yoğunlaştığı ve etkinleştiği bir dönemde krize girmesi marifetin esas olarak tam da gerçekleşmeyen buluşma-kaynaşmada olduğunu göstermektedir. İşçi hareketinin işgal, grev tarzındaki eylemlerinin ille de çok yüksek bir bilinç düzeyine denk gelmediği söylenebilirse de bu tür eylemlerin kimi zaman çevrede yerleşik olan ailelerin de katılımıyla güvenlik kuvvetleriyle çatışmalara kadar vardığı ve örneğin 15-16 Haziran olaylarından sonra, kasım ayında Adana’da Bossa fabrikasındaki

⁹⁸ Aydınoğlu, s. 248

⁹⁹ Kürkçügil, s. 88

işgalde oldukça sert tartışmalar olduğu hatırlanmalıdır. 1969 Haziran-temmuz aylarında Çorum'daki Alpagut işçileri biriken alacaklarını tahsil etmek üzere üretime ve yönetime el koyarak tahsilatı gerçekleştirdiler. Aralık 1969'da Gamak'ta Şerif Aygün'ün öldürülmesi ise direnişlerin nerelere uzanabileceğinin trajik bir belirtisiydi".¹⁰⁰

Tarihe "Kanlı Pazar" olarak geçen günü Harun Karadeniz şöyle anlatıyor: "Kanlı Pazar öncesinde sağın hazırlıklarını yakından izliyorduk. Zamanın İçişleri Bakanı Faruk Sükan ve Ulaştırma Bakanı Saadettin Bilgiç bize karşı olan kampanyayı beraberce yürütüyorlardı. Bilgiç, daha çok adam toplamak ve bu cahil insanları bize saldırtmak yönünden çalışıyor. Sükan ise emniyet teşkilatına Bilgiç'in planları yönünde direktifler veriyordu. Nitekim Kanlı Pazar günü filoyu protesto edenlere saldıracak güçler de yine Bilgiç'in özel gayreti ve çabasıyla toplanıyordu. Bilgiç, bazı partizanlarını Liman lokantasında topluyor ve Adapazarı'ndan, İstanbul'a nasıl insan taşınacağını konuşuyordu. Liman Lokantası'ndaki yemekte planlanan saldırı Adapazarı'ndan getirecek çoğu dindar masum ve bilinçsiz insanlarla gerçekleştirilecek ve 16 Şubat'taki "Emperyalizm ve Sömürüye Karşı İşçi Yürüyüşü" tarihimize Kanlı Pazar diye geçecekti. Sonuç, yüzlerce yaralı ve iki ölü. Duran Erdoğan, Turgut Aytaç".¹⁰¹

1970 yılına gelindiğinde, tüm siyasi deneyleri birkaç yıla sınırlı olan genç kadrolar, kendilerini büyük siyasi sorunların içinde bulurlar. Bu sorunları çözmek için gönüllü olan gençler büyük bir sorumluluk alarak harekete geçme kararı alırlar. Mustafa Yalçınmer'e göre; "Taleplerini salt gençlik hareketi ile elde edemeyeceğini gören gençler, salt gençlik hareketinin yeterli olmadığını gören gençler, bunun ötesinde örgütlenmelere yöneldiler. THKO bu örgütlenmelerden birisiydi. Silahlı mücadele, iktidarın ancak silahla alınabileceği fikri, gençlerin kafasında, özellikle gençlere yönelik saldırıların püskürtülmesi noktasında doğmaya başlamıştı. THKO böyle bir fikir temelinde doğdu. Özellikle Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan, Sinan Cemgil gibi öğrenci gençlik hareketi içerisinde önemli görevler üstlenmiş, hareketin önderliğini yapan insanlar tarafından oluşturuldu. Hüseyin İnan, THKO'nun örgütlenmesinde tayin edici bir rol oynadı. THKO'nun kuruluşun bir nakış gibi işlediği söylenebilir. Tek tek insanlar belirliyordu, tek tek insanlarla konuşuyordu. Sadece konuşmakla yetinmiyor gençliğin militan unsurlarını çeşitli eylemler içinde sınıyor, deniyor, onlarla birlikte oluyor ve öyle insanlara öneride bulunuyordu. İlk gelişmede Alpaslan Özdoğan, ben, Tuncer Sümer gibi insanlar dahil oldular."¹⁰²

Kerem Ünüvar'a göre; "1970 yılının Haziran ayına kadar sınıfsal konumları planlanan ya

¹⁰⁰ Kemal Sülker, **Türkiye'yi Sarsan 2 Uzun Gün**, Yazarlar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi, İstanbul 1980, s.153

¹⁰¹ Harun Karadeniz, **Olaylı Yıllar ve Gençlik**, Belge Yayınları, İstanbul 1995, s.148

¹⁰² Aydın Çubukçu, **Bizim 68**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2007, s.112

da tartışılan milli demokratik devrimde niçin rol almaları gerekeceği çok da tartışılmamış olan silahlı bürokrasinin 15-16 Haziran olaylarından sonraki tavrı bir anda ilerici darbeye ordunun rolünün ne olacağını netlikle ortaya çıkardı. 15-16 Haziran'daki işçi eylemleri sınıfsal bir kalkışma olarak orduyu rahatsız edecek düzeyde ordudan bağımsızdı. Ve yine 15-16 Haziran eylemleri ordunun işçi kitlelerine ateş açması, çatışmada işçilerden değil varolan durumun muhafazasından yana tavır alması gibi beklenmedik bir durumla sonuçlandı. Silahlı bürokrasinin “ilerici unsurları” için meydana gelen olaylar arabayı atın önüne bağlamak gibiydi. Ordunun bu durumu kabul etmesi mümkün değildi. Pek çok MDD’ci içinse durum ordunun kızdığı kadar ciddiye. Ordunun devrimin fiili önderliği fikrine sıcak baktığı bir dönemde ideolojik öncünün yani işçi sınıfının fiili önderliği ele almaya çalışması stratejik olarak pek hayırlı bir iş değildi. Bundan sonra hızla işleyen bir süreç başladı. Ya baştan beri ilerici rolüne güvenilen ordunun yapacağı darbeye bir yan unsur olarak bulunmak temel çizgi olacaktı ya da yeni bir mücadele tarzı ve stratejisi geliştirmek gerekecekti. Bu durum gençlik hareketinin içinde iyice güçlenen silahlı eylem perspektifini besliyordu. Darbe beklentisi ve bu beklentisi gerçekleşirse yapılacak işlerde silah kaçınılmaz olarak kullanılacaktı. 1970’deki Dev-Genç genel kongresinde daha sonra THKP-C adını alacak örgüt, uzun zamandır birlikte hareket edilen örgüt MDD’cilerden ayrılarak seçimlere girdi ve yönetime geldi.

Mahir Çayan’ın önderi ve teorisyeni olduğu hareket, darbe ve sol ilişkisine ve darbecilerin niteliklerine diğer MDD’ci gruplardan farklı yaklaşıyordu. Mahir Çayan’ın Toplu Yazıları’nda görüleceği gibi THKP-C’nin darbe öncesindeki stratejisi anti-empyralist bir blok yaratabilmek ve “ilerici” olarak umulan darbeye gerekli noktalarda silahlı eylemler vasıtasıyla “öncü” tavır almaya zorlamaktı. Böylece yavaş yavaş gelişecek ama hegemonyayı ele alabildiğinde güçlü bir şekilde devrimin yolunu belirleyecek, ayrıca orduya tabi olmadığı için gücünü ve etkinliğini kendi stratejisinin gerçekleştirilmesinde bulacak bir hareket kendini belli etmiş oldu. THKP-C’nin asıl eylemlerini 12 Mart sonrasında gerçekleştirmesi bunun en iyi ifadesidir. Bu arada Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının THKO olarak başlattıkları şehir gerillası eylemleri süreci hızlandıran faktörlerin önemlilerindendir. THKO teorisyeni Hüseyin İnan’ın kaleme aldığı “Türkiye Devrimi’nin Yolu” başlıklı broşürden de izlenebileceği gibi ilerici darbe beklentisinin “yapıcılar”ından olmak üzere eylemlerine başladı. Yapılan eylemlerde en başından itibaren örgütün adı ve amaçları belliydi. Nihayetinde ordu ilerici darbeyi gerçekleştirecekti ve bu durumda THKO’nun yaptığı eylemleri gizlemesinin herhangi bir mantığı olamazdı. Ancak THKO’nun Nurhak Dağları’nda orduyla girilen çatışmada adeta bütünüyle yok edilmesi sonun başlangıcının habercisiydi. “9 Mart’ta beklenen ilerici darbe gerçekleşmemiş ve 12 Mart süreci başlatılmıştı. THKP-C’nin 1 Mayıs’ta İsrail Başkonsolosu’nu kaçırmak varlığını ve gücünü bir bildiriyle kamuoyuna duyurdu. Bundan sonra yaşanan süreç ilerici darbenin asla gelmeyeceğini, varolan siyaset oyununun siyasi elitin kendi

arasında oynamaya karar verdiği bir oyun olduğu gerçeğini sola göstermiş oldu.”¹⁰³

THKO'nun kuruluşu: “Vietnam Kasabı olarak ünlenen Robert W. Komer'in Amerika Birleşik Devletleri Türkiye büyükelçisi olarak atanması büyük bir tepki doğurur. İstanbul, İzmir ve Ankara başta olmak üzere bütün Türkiye’de yaygın protesto gösterileri düzenlenir. Komer’in arabasının Sinan Cemgil, Hüseyin İnan, Mustafa Taylan Özgür, Yusuf Aslan, Seçkin İnceefe, Halil Çelimli, Tuncay Çelen, Sabit Big gibi ODTÜ’lü sosyalistler tarafından yakılmasıyla (6 Ocak 1969) doruğa ulaşan tepki, sürdürülen savaşımında bir dönüm noktası sayılabilir. Eylemin içinde yer alan Mustafa Taylan Özgür’ün, Komer olayından sonra İstanbul Üniversitesi Öğrenci Birliği’nin Beyazıt’taki kongresi sırasında arkadan kurşunlanarak (ve sonrasında polis karakolunda dövülerek) öldürülmesinden (23 Eylül 1969) sonra ise yeni dönemin karakterini Sinan Cemgil, “Taylan, Kommer’in arabasını yakarak devrim için ilk kıvılcımı atmıştı. Bu kıvılcım devam ettirilecektir.” diye açıklayacaktır.

Birbiriyle bağlantılı ama görece bağımsız Ankara ve İstanbul odaklı iki grubun birleşmesinde ve tek odaktan harekete geçmelerin de Ankara kökenli grubun önemli kesiminin Filistin dönüşü Diyarbakır’da yakalanması (Şubat 1970) doğrudan etkili olmuştur. Bu dönemde Deniz Gezmiş, grubuyla birlikte “Dağcılar”la birleşir.

“Halk savaşı” hazırlığı içine giren “Dağcılar”, kırsal alanlardaki çalışmalarını yoğunlaştırırlar. ODTÜ yurtları, “Dağcılar”ın harekât üssü haline gelir. Gizli çalışma üzerinde yoğunlaşan “Dağcılar”, yasal örgütlenmelerde yönetsel görevler üstlenmemeye özen göstermekle birlikte, başta Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu (TDGF ya da yaygın adıyla Dev-Genç) olmak üzere kitle örgütlenmeleri içindeki gelişmelere müdahale etmeyi sürdürürler.

İlginç bir gelişme de “Dağcılar”dan Sinan Cemgil ve Deniz Gezmiş’in Yusuf Küpeli, Münir Ramazan Aktolga, Aydın Karagözoğlu, Sema Karagözoğlu, Bingöl Erdumlu ve Mustafa Kemal Çamkıran gibi farklı çevrelerde yer alan kişilerle birlikte Gizli Komünist Partisi kurdukları gerekçesiyle Ankara İkinci Ağır Ceza Mahkemesi’nde yargılanmalarıdır.

Bu, dönemin bir özelliği olarak siyasal alanda farklılaşma sürecinde olsalar bile savaşım içinde gelişen dostluk ve yoldaşlık anlayışının sürdüğünün ve yeni biçimlenen çevrelerin savaşımı sürdürebilmek için gerekli dayanışmayı göstermelerinin bir örneği olarak görülebilir.

¹⁰³ Kerem Ünüvar , “ Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (1970-1971)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Sol** Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 832, 833

Henüz belirlenmiş bir örgüt adına sahip olmayan “Dağcılar”, gerilla savaşı için en uygun yerin Malatya olduğuna karar verirler. Teslim Töre ve Mustafa Yalçınar, malzeme yüklü bir arabayla Kasım 1970’te Malatya’ya giderler...

23 Aralık 1970 Çarşamba günü, Ankara Hukuk Fakültesi önünde vurulan devrimci öğrencilerden İlker Mansuroğlu’nun 28 Aralık 1970 Pazartesi günü akşamı tedavi edildiği hastanede ölümü üzerine *Dağcılar*, tepkilerini dile getirmek amacıyla yapacakları eylem için Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçiliğini seçerler. “Dağcılar”, 29 Aralık 1970 Salı günü ABD Büyükelçiliği önündeki polis noktasının kurşunlanmasıyla başlayan eylemler dizisinin ardından 4 Mart 1971 Perşembe günü yayınlanan bir bildiri ile Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu’nun (THKO) varlığını duyururlar.”¹⁰⁴

Türkiye Halk Kurtuluş Partisi – Cephesi; “1970 başlarında Mahir Çayan, Münir Ramazan Aktolga ve Yusuf Küpeli tarafından kurulmuştur. Örgütün önemli isimleri arasında Ertuğrul Kürkçü, İlhami Aras, Ulaş Bardakçı, Hüseyin Cevahir, Kürşat İstanbullu, Yahşi Karamollaoğlu vardı.

Fikri temelleri olarak 1960 sonlarında TİP içinde yeşeren Milli Demokratik Devrim tezi ve Mahir Çayan’ın üzerine sürekli vurgu yaptığı "Pasifizizm" olgusu neden olarak gösterilebilir. TKP ve TİP gibi o dönem gruplarını revizyonistlik ve pasifizizmle suçlayarak FKF (Fikir Klüpleri Federasyonu) içerisinde örgütlü diğer arkadaşları ile birlikte örgütü kurma kararı almışlardır. TİP içindeki muhalefet örgütlenme problemini önceleri TİP yönetimin ele geçirilmesi olarak görmüş ve partide bir örgütlenme tartışması başlamıştır. Aydınlik Sosyalist Dergi ve THKP-C hareketini oluşturacak çevre arasındaki ayrılık döneminde Mihri Belli’nin fikirlerinden de ayrılan Mahir Çayan ve arkadaşları 1970 başlarında THKP-C’yi kurmuşlardır. Örgütün kendisine aldığı hedef, Latin Amerika ve daha çok Küba tarzı bir anlayıştan yola çıkarak, halk ile devlet (oligarşi) arasında kurulu olan suni dengeyi kırarak bir öncü savaşı sürdürmektir. Bunun için silahlı propagandayı temel alacak, şehir ve kır gerillasının kurulması aciliyetini vurgulayan Çayan, görüşlerini 1972 yılında devlet tarafından aranırken illegalite koşullarında yazdığı kesintisiz Devrim II-III adlı kitabında açıklamıştır. Kitaba göre Türkiye 1950’lerin başlarından itibaren sömürgeleşmeye başlamış ve uluslararası emperyalizm teknik imkânsızlıklar nedeniyle Türkiye’yi gizli bir biçimde işgal etmiştir. Kitapta anlatıldığına göre, 12 Mart 1971 yarı-askeri muhtırasının ardından, yerli komprador Burjuvazi, Amerikan tekelleri ile ittifak halinde orduya Oligarşiyi geçirmiş ve kendi

¹⁰⁴ tr.wikipedia.org, ayrıca bkz, Ertuğrul Kürkçü, “Türkiye Sosyalist Hareketine Silahlı Mücadelenin Girişi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Sol**, s.494-509,

söylemine göre devrimci olarak atıf yaptığı Kemalistler ordu ve bürokrasinin içinden tamamen ihraç olmuş devlet yönetimi küçük Burjuvazi'den, yabancı ve işbirlikçi yerli tekellerin eline geçmiştir.”¹⁰⁵

Öğrenciler tarafından 6. Filo protestosu, ABD Büyükelçisi Kommer'in arabasının yakılması gibi yapılan bütün eylemlerin hedefinde ABD vardır.

23 Aralık 1970 Çarşamba günü, Ankara Hukuk Fakültesi önünde vurulan devrimci öğrencilerden İlker Mansuroğlu'nun 28 Aralık 1970 Pazartesi günü akşamı tedavi edildiği hastanede ölümü üzerine THKO'nun ilk eylemi Ankara'daki ABD Büyükelçiliğine yapılan eylemdir. Büyükelçilik önündeki güvenlik görevlilerine yayılım ateşi açıldı.

THKO'nun bir sonraki hedefi Tuslog'du. ABD Ordusu'na bağlı çalışan Tuslog'lar THKO için Amerikan işgaline karşı direnişte önemli bir hedeftir. Bu bağlamda İstanbul Esentepe'deki Tuslog binası bombalanır.

Ankara'da Deniz'in başında bulunduğu bir grup ise Balgat'taki Amerikan üssünü basarak Amerikan silahlarına el koyar. Amerikalı Çavuş Finley rehin alınır.

Bir sonraki eylemde Gölbaşı'nda NATO Üssü'nde görevli dört Amerikan askeri içinde buldukları otomobil durdurularak rehin alınır. Eylemde tek hedef Amerikan askerleri olduğu için otomobilin şoförü Türk asker serbest bırakılır. Dört Amerikan askerini bulmak için Demirel hükümeti seferber olur. Deniz'lerin ODTÜ'de saklandığı düşünülerek okula büyük bir jandarma baskını düzenlenir. Karış karış aranan ODTÜ arazisinde Deniz'ler bulunamaz. Eylem büyük yankı yaratır. Ancak Demirel hükümeti ABD'nin de isteğiyle fidye konusunda bir pazarlık yapmaz. Deniz'ler dört Amerikan askerini serbest bırakır ve tüm Türkiye'de aranmaya başlarlar. Deniz'lerin Şarkışla'da yakalanmasıyla sona eren kovalamaca bu eylem sonrasındır.

Şehirlerdeki bu eylemlerle sınırlı kalmak istemeyen THKO, aynı zamanda dağ gerillası da kurmuştur. Deniz'lerin idamını engellemek isteyen THKO'luların hedefinde yine Amerikalılar vardır: Adıyaman Nurhak'taki Amerikan üssü hedef alınır. Ancak eylem gerçekleşmeden gerilla grubu pusuya düşer. Nurhak dağlarında çıkan çatışmada Sinan, Kadir ve Alparslan şehit düşer. Mustafa Yalçiner dağdaki durumu şöyle anlatıyor: “ Pusuda yaralandıktan sonra üzerime ateş edilmeye devam edildi. Başımın yanına, kolumun civarına yani, hedef gözetilerek açılan ateşin ortasındaydım. Bir yandan da “teslim ol” diye bağıryorlardı. Oysa ben istesem de teslim olacak durumda değildim. Sonunda ateşi kestiler, yanıma yaklaştılar, herhangi bir tuzak ihtimaline karşı korka korka çok yavaşça, sürekli silahlarını üzerime doğrultarak. Ben her an ateş etmelerini

¹⁰⁵

tr.wikipedia.org

bekliyorum, ama ateş etmeyerek yanıma geldiler. Beni biraz hırpaladılar, sonra alıp köye götürdüler. Hacı ile birlikte bir cipin içine koydular. Hacı çatışmanın başında yakalanmıştı. Çünkü silahı yoktu. Önceden, silahsız olarak Kürecik üssünü keşfe gidecekti.¹⁰⁶

THKP-C'nin ilk eyleminin hedefi de THKO'nun yaptığı gibi bir emperyalist ülkenin büyükelçiliğidir. 25 Aralık 1970'de Mahir'ler Ankara'daki Fransız Büyükelçiliğini bombalarlar.

Mahir'ler Deniz'ler gibi bir dağ kadrosu oluşturmadılar. Gerillayı dağda değil şehirde uygulamaya karar verdiler. 12 Mart Muhtırasıyla birlikte de, eylemlerini durdurmak değil artırma kararı aldılar.

THKP-C'nin en büyük eylemi İsrail Başkonsolosunu kaçırmaktı. Başkonsolosu kaçırma hedefleri ise hapisteki devrimci arkadaşlarını kurtarmaktı. İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'u kaçırdılar ve Elrom'un hayatı karşılığında Deniz Gezmiş başta olmak üzere bütün devrimcilerin hapisten salıverilmesini şart koştular. İsrail ve 12 Mart cuntası pazarlığına yanaşmadığı gibi baskıyı artırarak "Balyoz Harekâtı"nı başlattılar. Devrimci düşünceleriyle tanınan pek çok aydını gözaltına alan hükümet Elrom'a karşılık Türkiye'nin aydın birikimini rehin almaktadır. Ancak Mahir'ler Elrom'u serbest bırakmadılar ve İstanbul'da genel aramanın başlaması üzerine, öldürdüler. Elrom'un cesedini bulan emniyet kuvvetleri şaşkınlık içindedir. Çünkü, ilk kez yüksek düzey bir İsrail devlet görevlisi, İsrail dışındaki bir eylemde öldürülmüştür. Mahir'lerin buna cesaret edeceğine kimse ihtimal vermemişti.

Deniz'lerin idam kararı Meclis ve Senato tarafından onaylanınca, Deniz'leri kurtarmak için tek şanslarının büyük bir eylem düzenlemek olduğuna karar veren Mahir'ler harekete geçtiler. Cihan Alptekin ve Ömer Ayna gibi THKO'lularla birlikte Mahir önderliğindeki THKP-C'liler ortak eylem yapma kararı aldılar. Ünye'deki NATO'ya ait radar üssü hedef aldılar. İdam edilecek üç devrimciye karşılık (Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan) üç İngiliz askerini rehin alıp Kızıldere'ye götürülür fakat Kızıldere'de kısırlılırlar. Öldürüleceklerini anlayan Mahir'ler İngilizleri infaz ettiler. Çok büyük bir askeri güç tarafından kuşatılan 10 genç hayatını kaybetti. Ertuğrul Kürkçü'ye göre: "Kızıldere'de Deniz'leri kurtarmak saikiyle yola çıkmış 10 arkadaşımız ve üç İngiliz öldü. Bu, Denizleri kurtarmaya yetmedi. Zaten bunun pratik olarak kurtarmaya yeteceğine, içimizden birisi olsun inanmış mıdır acaba, bunu da bilmiyorum. Ben inanmıyordum Deniz'lerin öyle kurtulacağına. Ama önemli olan şu idi, Deniz'leri kurtarmak için yapılabilecek, bizim yapabileceğimiz, bizim iktidarımızda kalan son şeyi yapmak. Şimdi, yirmi yıl sonra tarihin yargısı nedir, bilmiyorum. Deniz'leri başka yoldan kurtarmak mümkündü de, bu girişimimiz onu

¹⁰⁶

Çubukçu, s. 149

zorlaştırdı mı? Ben öyle düşünmüyorum. Bu yönden vicdani bir rahatlığa sahibim. Ama Deniz'leri kurtarmak isterken orada verilen kayıplara değer miydi? Bence böyle bir davranışa değerdı. Belki başka imkanlarımız olsa, orada 10 değil 5 kişi öldü. Ama, orada bulunanlar, başka tercihler son gün, son an önlerinde varken kullanmadılar, kullanmak istemediler. Onlar böyle sonuçlanmasını istediler. Dolayısıyla bu davranışın tarihen bir anlama sahip olduğunu düşünüyorum. Yani Türkiye'de bunu halk anladı, gençler anladılar. Kalınması gerekti ve mümkün olan iz bırakıldı diye düşünüyorum.”¹⁰⁷

IV. 12 Mart Askeri Müdahalesi ve Sol Hareketler Üzerine Sonuçları

1971 yılına gelindiğinde Türkiye'de bir kaos durumu mevcuttu. Üniversiteler her geçen gün işlevini kaybediyordu. Latin Amerika'lı gerillaları kendilerine örnek alan öğrenciler; banka soyuyor, ABD görevlilerini kaçırıyor ve Amerikan hedeflerine saldırıyorlardı. Hükümeti eleştiren profesörlerin evleri neofaşist militanlarca bombalanıyordu. Fabrikalar grevdeydi. İslami hareket gün geçtikçe daha saldırgan bir hal alıyordu. Bu hareketi temsil eden Milli Nizam Partisi, Atatürk'ü ve Kemalizm'i açıkça reddederek Silahlı Kuvvetleri kızdırıyordu. Hükümet artık Mart başında denetleyemediği bu hızla kötüye gidişe karşı çaresiz kalmıştı. Demirel'in Partisi her geçen gün güvenilirliğini yitiriyordu. Paşalarda Demirel'in gitmesinden yana tavır alarak 12 Mart günü; Türk Silahlı Kuvvetleri adına hareket ederek, Cumhurbaşkanı Sunay ile iki meclisin başkanlarına muhtıra verdiler.¹⁰⁸

Darbe, 1971 yılında 12 Mart günü saat 13:00'da TRT radyolarından okunan aşağıdaki muhtıra ile ilan edilmiştir:

"Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasasının öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür."

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu'nun imzasını taşıyan muhtıra 12 Mart Muhtırası şu maddelerden oluştu:

- Meclis ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdumuzu anarşi, kardeş

¹⁰⁷ Çubukçu, s. 209

¹⁰⁸ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, Aralık 1999, s.175-176

kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

I. Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliğini giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

1. Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır. Bilgilerinize...”¹⁰⁹

12 Mart 1971 darbesi sola yapılmış bir darbe değildir. Muhtıracı generallerin 26 Nisan 1971 tarihinden itibaren sola yönelik yapılan saldırılar ve bu saldırılar sonucu solun ezilmesi, darbenin bir yan ürünü olarak ele alınması gereken olgulardır. Darbenin ilk hedefi sol değil, yine ordudan beklenen bir radikal programlı darbe girişimidir. Ergun Aydınolu'na göre; “12 Mart 1971 Kuvvet Komutanları Muhtırası, Demirel'in istifaya zorlanması ve ordu vesayetinde “partiler üssü bir hükümet” in kurulması, 12 Mart'tan birkaç gün önce gerçekleşmesi düşünülen bir başka darbe teşebbüsü ile birlikte ele alınır anlaşılabilir. 12 Mart 1971'den birkaç gün önce yaşananlarla, 1960'lı yıllar boyunca varlığını sürdürmüş bulunan asker temelli siyasal radikalizm hem son atılımını yapmakta, hem de yine ordudan gelen bir karşı-darbe ile tarih sahnesinden çekilmektedir.”¹¹⁰

12 Mart Muhtırası'nı veren Memduh Tağmaç, Orgeneral rütbesindekiler hariç 9 Mart 1971 Milli Demokratik Devrimine adı karışan başta Tümgeneral Celil Gürkan olmak üzere tüm subayları re'sen emekliye sevketti. 1. Ordu Komutanı Faik Türün de bu darbeye adı karışan tüm devrim yazarlarını Ziverbey Köşkünde Milli İstihbarat Teşkilatı vasıtasıyla sorguya çekti. Balyoz Harekatı dedikleri bu sorgularda Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un da 9 Mart darbesine önce destek verdikleri, fakat sonra istihbarat

¹⁰⁹ 12 Mart Muhtırası, (t.y), tr.wikipedia.org, (21.02.2009)

¹¹⁰ Aydınolu, s. 282

bilgileri Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç'a ulaşınca desteklerini geri çektikleri ortaya çıktı.¹¹¹

Elrom'un kaçırılmasını izleyen günlerde, Balyoz Hareketi adı altında yüzlerce insan hapse atıldı. Bunlar, sendikacıların ve İşçi Partisi taraftarlarının yanı sıra, aslında aydın sınıfına mensup kişiler, öğrenciler ve de genç akademisyenlerdi. Feroz Ahmad'a göre: “ “Sol” olarak tanımladıkları şeye bir ders vermeye kararlı olan komutanlar, Başbakan Erim'in kişisel olarak tanıdığı bazı hukuk profesörlerinin yanı sıra, Yaşar Kemal ve Fakir Baykurt gibi tanınmış yazarları bile tutukladılar. Gözaltınca işkence yaygın bir şekilde uygulandı; amaç, siyasal mahkumların iradesini kırmak ve böylece onları siyasetten vazgeçirmektir. Bu amaca kısmen ulaşıldı ve bu kişilerin çoğu radikal siyasetten uzaklaştı; hatta bazıları tutucuların saflarına geçti.”¹¹²

Böylece 12 Mart muhtırasıyla birlikte Türkiye sosyalist hareketi, tarihindeki ilk ayağa kalkışını ve kitlesel bir boyut kazanmasını ağır bir bedelle ödemek zorunda kalmıştır. Hapishanelerdeki kadroların 1974 affından sonra serbest kalması, ve dışarıda kendini yeniden oluşturmaya başlamış olan hareketle bütünleşmesiyle, sosyalist hareket için yeni bir dönem başlar. Bu dönem hem kitle hareketliliğinin artmasının, hem de sosyalist kadrolar için 60'lı yılların bir özeleştirisinin damgasını vurduğu seneler olacaktır. Fakat bu kez de daha sert bir müdahaleyle, 12 Eylül 1980 darbesiyle hem sosyalist hareket hem de işçi hareketi bu kez uzun yıllar toparlanmasını engelleyecek bir örgütsüzleşme sürecine girecektir.

---

¹¹¹ 12 Mart Muhtırası, tr.wikipedia.org

¹¹² Ahmad, s. 181

Üçüncü Bölüm

Türkiye’de Popüler Kültür Ürünlerinde 68 Hareketi: Hoşçakal Yarın (1998), Hatırla Sevgili (2006), Devrimci Gençlik Köprüsü Belgeseli (2007)

I. Hoşçakal Yarın (1998)

Işıklar Sönmesin filmiyle “Kürt Meselesini” ilk kez sinemada gündeme getiren Reis Çelik; ikinci filmi olan Hoşçakal Yarın’da ise yakın tarihimizin hafızalarından silinen bir dönemi olan Deniz Gezmişler’in yargılanma ve infaz sürecini ele alarak bir ilke imza attı. Film haftalarca sinema salonlarında gösterildi. Yazılı ve görsel basında tartışmalara neden olan film keskin görüş ayrılıklarını da beraberinde getirdi.

Hoşçakal Yarın’ın ilgi görmesi, bu kadar tartışma yaratması, filmin konusundan kaynaklanıyordu. Battal Odabaşı, bu durumu şöyle açıklıyor: “Filmde Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yaşamına damgasını vurmuş bir olayın anlatımı vardı. 1970'lerin başlarında, Türkiye Üniversiteleri'nde meydana gelen öğrenci olaylarında ve daha sonra bazı ABD görevlilerinin kaçırılmasında başrol oynamış üç insanın idam edilmesi süreci anlatılıyordu. Bu gençler Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'dı”¹¹³.

Film, bir gecekondü yıkımı sırasında yıkılan bir evde bir duvar resminin ortaya çıkmasıyla başlıyor. Belediye başkanı bu resmi görünce yıkımı durduruyor: "Hayır, o resim yıkılmayacak!". Resimde Deniz Gezmiş vardır.

Daha sonra bir geriye dönüşle 1970'lerin başlarına, 12 Mart Muhtırası'nın verildiği yıllara gidiyoruz. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının kırsal alana çıkıp silahlı mücadele vermeleri dönemindeyiz. Türk Halk Kurtuluş Ordusu liderleri ve üyeleri Anadolu'ya dağılmışlardır. Deniz Gezmiş ve Hüseyin İnan'ın motosikletleriyle karlar içerisinde gidişlerini görürüz. Motosiklet çalışmayınca bir kamyonu yükleyip en yakın yerleşim birimine giderler. Burada kendilerinden kuşkulanan bir bekçi tarafından (Hikmet Karagöz) karakol binasına götürülürken silahlarını çekip çatışmaya girerler. Deniz Gezmiş (Berhan Şimşek) kaçır, Yusuf Aslan (Bülent Çolak) yaralanarak yakalanır. Deniz, bir evin önünde gördüğü bir arabanın sahibini evinden alarak birlikte arabayla yola çıkarlar. Yolda araç sahibini serbest bırakır ve biraz da para vererek uzaklaşmasını söyler. Bu

¹¹³ Battal Odabaşı, “Hoşçakal Yarın Görüş ve Eleştiriler”, <http://www.reiscelik.com>, (25.04.2009).

kaçışın sonu olmayacak ve Deniz Gezmiş yakalanacaktır. Film, daha sonra, THKO (Türk Halk Kurtuluş Ordusu) liderlerinin yargılanması ile devam edecek ve üç kişinin idamıyla sona erecektir.

Senaryo, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının avukatlığını yapmış, idamlarını izlemiş olan Avukat Halit Çelenk'in "İdam Gecesi Anıları" adlı yapıtından büyük ölçüde esinlenerek yazılmış. Film boyunca bir mahkeme izliyoruz. Onların yargılanmaları sürecinde, hükümete yapılan başvurular, idamların durdurulması çabaları yansıtılıyor. Yargılanmaları, cezaevinde yaptıkları açlık grevleri, verilen idam kararı ve bu kararın uygulanması oldukça etkileyici bir biçimde veriliyor. İdam tartışmaları inandırıcı bir biçimde ele alınıyor. Daha mahkemenin başında Ali Elverdi'nin (Tuncel Kurtiz) idam kararını kesinleştirmiş olması hissettiriliyor. Film boyunca diğer THKO üyelerinin yakalanma ya da öldürülmelerini öğreniyoruz. Tüm THKO üyelerinin dosyaları birleştiriliyor ve toplu olarak yargılanıyorlar. Yargılamanın sonunda 18 idam kararı veriliyor ve bunlardan üçü infaz ediliyor.

Film, olayları belgelere dayanarak anlatıyor. Yargılanmalar, savunmalar tamamen gerçeklere dayanarak veriliyor. Ancak, daha çok Avukat Halit Çelenk'in tanıklığıyla veriliyor. Bu olaylar belli bir dramatik kurgu içinde ve kameraman Uğur İçbak'ın ustaca görüntüleriyle oldukça düzeyli bir film haline geliyor. Görüntüler sinemasal açıdan oldukça güzel. İçbak, başarılı bir çalışmayla yavan, durağan sahneleri bile izlenebilir bir duruma getirmiş. Cengiz Özdemir'in müziği de görüntülere eşlik ediyor. Film boyunca bir duygu atmosferi oluşuyor.

Reis Çelik filmi tamamen belgelerle anlatıyor fakat küçük bir sahneyi kendisi ekliyor. O sahne Deniz Gezmiş'in köylülerinde yardımıyla yakalandığı komutan ile Deniz Gezmiş arasında geçen dialogdur. Deniz Gezmiş, bir zamanlar emperyalizm için mücadele etmiş askere teslim olmak ister. Komutan der ki: "Neye güvenden de yola çıktın" . Gezmiş: "Arkamdaki halka güvendim" der. Komutan: "Güvendiğin halk bu mu" der, onu yakalayan halkı göstererek. Gezmiş de: "Her halükarda arkamda değiller mi?" der. Reis Çelik; "Bu bir gerçektir hem de acı bir gerçektir. Halk her zaman gücünün yanında yer almıştır. Ne zaman Deniz Gezmiş'in THKO hareketi bir orduya dönüşseydi, başarmış olsaydı, Castro gibi umudu ve geleceği olurdu. Atatürk başaramasaydı mesela o da vatan hainlerden birisi olacaktı. Deniz Gezmiş de başaramadığı için bölücü, devlete baş kaldıran bir terörist oldu. Başarmış olsaydı alkışlanan ve evlerde fotoğrafı asılan toz kondurulmayan biri olacaktı. Başarısız olması onun doğruları söylediğinin üzerini kapatmaz. Kapatmıyor da zaten."114

---

¹¹⁴ Reis Çelik Mülakat, Nisan 2009.

Reis Çelik'in ikinci uzun metraj film denemesi olan Hoşçakal Yarın, yıllarca süren belge ve bilgi toplama çalışmasından sonra 1146 sayfalık bir senaryo olarak ortaya çıktı. Bu kadar uzun bir senaryo filme çekilemeyeceğinden senaryo kısaltıldı ve sadece Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının yakalanmasından sonraki süreç, yargılanmalar, idamların infazı işlendi ve bu bölüm filme alındı. Bu senaryonun çekilmesinden sonra ortaya çıkan film, Eurimage'dan 300.000 dolarlık maddi destek gördü. 350.000 dolarlık öz kaynak kullanıldı. Fikri Sağlar'ın Kültür Bakanlığı döneminde 3 Milyar liralık karşılıksız maddi yardım sözü alan Çelik, hükümet değişince 5 Milyar liralık geri ödemeli kredi alabildi. Türkiye-Fransa-Macaristan ortak yapımı olan filmin yapımcıları şunlar: RH Politic Production International Ltd. (Reis Çelik, Türkiye), FRP (Frédéric Robbes Productions) Sàrl (Frédéric Robbes, Fransa), Eurofilm Studio Kft (Péter Miskolczi, Macaristan).¹¹⁵

Reis Çelik çekimlerle ilgili sıkıntılarını şöyle dile getiriyor: “Filmlerin çekimine Bayburt'ta başlamak istemiştik fakat burada hoş karşılanmadı. Çekimler sırasında yaşadığımız tehditler yüzünden gerçekleştiremedik ve çekimleri Uludağ'da yaptık. Üniversite çekimleri ve diğer çekimler için de çeşitli zorlukları aşmak zorunda kaldık.

Filmde maddi olanaksızlıklar yüzünden, bazı olayların ve gösterilerin çekimlerini yapamadık. O nedenle o döneme ait olayların gerçek görüntülerini filme ekledik. Bazı yabancı filmlerden aldığımız görüntüleri de filmde kullandık. Bir dönem filmi olması nedeniyle, gerçeğe uygun olması için o dönemde kullanılan belgeler, giysiler, çevre düzenlemeleri oluşturduk. Bunun dışında Avrupa'ya gittik, fon topladık. Bu konuda destek verenleri bir araya getirdik. Çünkü yapılması gerektiğine inanıyorduk. Yazarlarla başlayan bu dalgayı daha zor olan sanatla devam ettirmeyi başarmış olduk. Bir toplumda yaşıyorsak ve de duyarlıysak bu konuyu sanatın bir görevi olarak görüyorum”¹¹⁶.

A. Film Üzerine Yapılan Tartışmalar

Film çekilirken ve çekildikten sonra birçok tartışmaya sahne oldu. Filmin gösteriminden önce ATV'de Savaş Ay, A Takımı'nın bir programını filmin tartışılmasına ayırdı. Film gösterimdeyken, bir çok televizyon kanalı filmi tartıştı ve bu tartışmalara 68'liler Vakfı'ndan yetkililer çağırıldılar. Deniz Gezmiş'in, Hüseyin İnan'ın babaları bu programlara telefonla konuk oldu.

Filme getirilen eleştiriler, genellikle Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının perdeye yansıtılış biçimine karşıydı. 68'liler Vakfı üyesi Bedri Baykam şöyle diyor:

¹¹⁵ Odabaş, “Hoşçakal Yarın Görüş ve Eleştiriler”, <http://www.reiscelik.com>, (25.04.2009).

¹¹⁶ Reis Çelik Mülakat, Nisan 2009.

"Filmi seyredenler bir sürü eksik bulabilir. Meselâ sinemacı olarak ben çeksem başka çekerdim. Benim de filme getirdiğim başka eleştiriler var. Meselâ Halit Çelenk'in kitabının filmi olmuş gibi. İkincisi de gençlerin yargılanmasına ağırlık verilse de diğer konulara da yer verilmeliydi. Bu gençlerin nasıl yaşadığı, özel hayatları, öğrenci çevresi filmin bir yerinde yansıtılabilirdi. Tabuları yıktıkları için de takdir ediyorum."¹¹⁷

Reis Çelik ise bu eleştiriye, kendisiyle yaptığımız mülakatta şöyle cevap veriyor: "Halit Çelenk doğru duruşu gösteren ender insanlardan biridir. Zaten filmim Halit Çelenk'in hikayesidir. Onun anılarından yararlanarak yaptık. Aylarca, günlerce birlikte oturup konuştuk ve her seferinde senaryoyu ona okuttum. Mahkeme düzeninde, salonda bir hata var mı diye sordum. O da her seferinde herhangi bir hata olmadığını olayların son derece doğru olduğunun altını çizdi".

Çelik, Halit Çelenk'in anlattıklarının çok önemli olduğunu vurgulayarak eleştirileri yanıtlamayı şöyle sürdürüyor: "Eğer anlattıkları doğru değilse bir kere başta savunmayı ve mahkemeyi düşünmeliyiz. Deniz Gezmiş zayıf bir adam mıydı? Hoca sen bizi yanlış savunuyorsun ya da başka avukat istiyorum demez miydi? derdi. O nedenle Halit Çelenk'in anlattığı Deniz gerçek Deniz'dir. THKO denilen hareket ve Nurhak'a çıkanların sayısı 40 dolaylarındaydı. Sinan Cemgil onların arasında en eğitilmiş olan ve kendisini iyi yetiştirmiş biriydi. Ve THKO'nun lideriydi. Nurhak'ta köylüler onları ihbar edip kuşatıldıklarında ve hepsi öldürüldüğünde aileler cesetlerin teşhisi için çağırdıklarında Sinan Cemgil'in babası da teşhis için gelir ve o arada köylüler ölülerin dizildiği yeri çevirmişlerdir. Köylülere der ki; "Benim oğlum iyi okullarda okudu, iki dil bilirdi, paraya ihtiyacı yoktu. Gayet lüks arabalarda dolaşabilirdi. O sizin için, insanların ezilmemesi ve emperyalizmin baskısına karşı dağa çıktı ama sizler onu ihbar ettiniz"dedi. Olaylar bu kadar acı ve gerçektir ama kimin gerçeğini anlatacağımız önemli. Kartonlaştırılmış kahraman Malkoçoğlu'nu mu anlatacağız yoksa gerçeği mi anlatacağız? Burada kendim olarak bunu anlatmak istedim ve anlattım. Başka biri olayları daha farklı görüyorsa o da kalkıp olaya farklı baksın ve kendi Deniz Gezmiş'ini anlatsın. Şimdiye kadar 6-7 tane Deniz Gezmiş filmi yapılması gerekirdi ama yapılmadı" diyor¹¹⁸.

Deniz Gezmiş'in arkadaşlarından Metin Eşrefoğlu ise şöyle bir eleştiri dile getiriyor: "Meselâ Deniz her tarafı oynayan bir adamdı. Böyle bir adam yok filmde, duvar gibi duruyor. Tabii Deniz'i tanımıyorlar." diyor. Bir başka arkadaşı Mehdi Başpınar da "Türkiye'de devrimci kalıp 85'ten sonra değişti. Yapay bir şekilde, kalın bir ses tonuyla bir eli havada bir tip çizildi. Gülmeyen, asık suratlı bir tip. Deniz, hayatın içinde yaşayan, kıpır kıpır hareketli biriydi. Aramızdan bazı arkadaşlar senaryoyla ilgilendi. Ama Reis Çelik onları da dinlememiş herhalde" diyor. Getirilen

¹¹⁷ Odabaş, "Hoşçakal Yarın Görüş ve Eleştiriler", <http://www.reiscelik.com>, (25.04.2009).
¹¹⁸ Reis Çelik Mülakat, Nisan 2009.

eleştiriler yine Deniz ve arkadaşlarının yanlış yorumlandığı ve onları canlandıran kişilerin yanlış seçildiği yolunda. Filmin yansıtmak istediği dönemi bile yansıtamadığını ekliyorlar eleştirilerine”¹¹⁹.

Reis Çelik Deniz Gezmiş’i canlandıran Berhan Şimşek’in role uygun olmadığı konusundaki tartışmalar için: “Epik baktığınız zaman karakteri benzetmek yerine olaylar üzerinde durursunuz. Benim filmde vurgulamak istediğim olay 12 Mart faşizmidir; Deniz’in hikayesi değil. 12 Mart faşizminin neyi nasıl yargılandığını anlatmaya çalıştım. Örneğin; orta oyunculukta şöyle bir şey vardır. Benim gibi sakallı bir adam çıkar ortaya köylülere oyun oynar. Bir tane başörtü bağlar, insanları güldürür ama onun kocakarı olduğuna kimse inanmaz ama onu kocakarı olarak algılayıp eğlenirler. Başka biri çıkar, birebir benzeyen birini çıkarır ama içi boştur. Olayları yeterince anlatamaz. Karton bir kahramanlık üzerine kurmuştur hikayesini... İşte bu bir tercihtir meselesidir. Ben olaya farklı bakıyorum. Deniz Gezmiş çirkin bir adam olsaydı bu kadar popüler olmayacak mıydı?, Yakışıklı uzun boylu olmasaydı sevilmeyecek miydi? Yıllarca kasabaları ve köyleri dolaşıp o insanlarla sohbetler ettim. Şu kaniya vardım. O zamanı görmüş, tanıyan ya da tanımayıp hayranlığı olan köylü kadınlarına Deniz’i sorduğumda; “Onu saklayacaktık evlendirecektik, yer bile ayarlamıştık” dediler. Deniz Gezmiş’e neden bu kadar sempati duyuyorsunuz diye sorduğumda: “Uzun boylu, yakışıklı, civan delikanlıydı” yanıtını aldım. Bellekler böyle şekillenmiş. Onun başlattığı hareketin ne olduğunu ve ne anlama geldiği konusunda hiçbir fikirleri yok. Ben sanata epik yaklaşıyorum bizim anlattığımız bir canlandırmadır, oyundur. Filmi ben çektim, Berhan Şimşek’i de ben oynattım ama benim Deniz Gezmiş’im o da değil. Kim ne kadar benzetirse benzetsin hiç kimse asla o olmayacak”.¹²⁰

Gazeteci Celal Başlangıç ise Hoşçakal Yarın filmini yorumlarken şöyle diyor:

"Hoşçakal Yarın'da ele alınan süreç aslında bugünü kavramak, geçmişin sağ iktidarlarıyla, darbecilerle hesaplaşmak açısından önemli ipuçları veriyor. Deniz'lerin idamını durdurmak amacıyla girişilen imza kampanyasına koskoca TBMM'den 30 imza bile çıkmaması Türkiye'nin yaşadığı demokrasi açısından ne denli acı bir nokta. İnsan ister istemez acaba bir benzeri yaşansa bugünün TBMM'sinden kaç kişi imza verir' diye sormadan edemiyor". Daha sonra filmle ilgili şunları söylüyor: Ancak ilk izlenim olarak hakkını teslim etmek gerekiyor ki, birincisi Hoşçakal Yarın tek kelimeyle namuslu bir film. İkincisi de hem bir süreçle , sağ iktidarlara, darbecilerle

¹¹⁹ Odabaş, “Hoşçakal Yarın Görüş ve Eleştiriler”, <http://www.reiscelik.com>, (25.04.2009).
¹²⁰ Reis Çelik Mülakat, Nisan 2009.

hesaplaşma açısından Deniz Gezmiş'i, onun kuşağını, mücadele arkadaşlarını sinemaya aktarma cesaretini gösteren ilk yapıt."¹²¹

Mecliste 4 oyla kaybedilen kurtarma çalışmaları Reis Çelik'in filmde asıl anlatmak istediği temayı oluşturuyor. Konuyla ilgili olarak Çelik şu yorumda bulunuyor: “Bugün CHP'yi düşünün. Cumhuriyet'in kurucusu olarak biliniyor. Deniz Gezmiş'in asıldığı dönemde yanılmıyorsam 178 milletvekilleri vardı. Asılma sürecinde meclisten bir gurup milletvekili 32 imzalı bir başvuruda bulunsa idam durdurulacaktı. Oysa ki mahkemenin haksız bir mahkeme olduğuna dair sadece 28 CHP'li milletvekili imza atabildi. Deniz Gezmiş asıldığı sırada hayranı olduğu halkta yoktu. Birkaç küçük imza kampanyaları dışında herhangi bir hareket olmadı. Bu sadece Deniz Gezmiş'e yapılmadı. Örneğin Adnan Menderes yüzde 72 çoğunlukla meclise geldi. İnsanlar için artık peygamber kabul edilmişti. Menderes asıldığında Anadolu'nun hiçbir yerinde görülmüş, söylenmiş herhangi bir karşı çıkışa rastlanmamıştır. Bir halk hareketi yoktur. O kadar sevmelerine rağmen arkasından çıkıp ona destek veren bir yığın hareketi oluşmadı. Kasabalar, köyler ve şehirlerde direnişler olmadı, kimse sokağa çıkmadı. 12 Mart ve 12 Eylül olduğunda da bir tane direnişle karşılaşmadık. O yüzden Deniz için yapılan kampanyaları çok ciddiye almadım. Hoşçakal Yarın'da da bunu anlatmaya çalıştım. Halit Çelenk'in çaresiz çırpınışlarını, 28 imzada kalmasını. Sadece 4 imza ve 178 tane CHP'li milletvekili var. Bunların hepsi “ben solcuyum”, “ben sosyal demokratım” diyen insanlar. Peki sonra ne oldu? Bir sürü sancılı dönemler yaşandı. Siz CHP'nin mecliste “Bu çocuklara yazık ettik meclise bir soru önergesi verelim de vatandaşlıklarını geri verelim” diye bir kampanya öncülük ettiğini gördünüz mü? ya da “Nazım Hikmet'in vatandaşlığını geri verme kampanyası” diye bir şey. Bir sanatçı olarak bu riyakarlığı ve halkın da nasıl pasifize edilmiş olduğunu anlatmak durumundaydım. Anlatmazsak bir yere varamayız” diyor.¹²²

Ertuğrul Kürkçü ise filmde hiç değinilmeyen bir yönü ortaya çıkarıyor:

"Filmin yapısı, kurgusu, senaryosu, yönetimi, çekimleri, oyuncu seçimi başka bir tartışmanın konusu. Ancak bu gerçek öykünün asıl sorunu, bir dizi yarım gerçekliği ağdalı bir biçimde anlatmasına karşın bir mutlak gerçeklikle yüzleşmekten kaçınması. Deniz Gezmiş'in kendisi ve eylemi hakkında bizim düşüncemiz ve bizim ona bugün ne anlam yüklediğimiz, olayların kurgusunu nasıl yaptığımıza göre değişebilir. Ama bir film gerçek öykü olma iddiasıyla yola çıkıyorsa, hiç değilse başkahramanın ölüm anında kendiyile yaptığı muhasebeyi, onun son sözünü, üstelik bir ölüm anının birinci tanığı filmin Tarih Danışmanı (Halit Çelenk) olduğuna göre, nasılsa öyle aktarmak zorunda değil midir? Mutlak gerçeklik, Deniz Gezmiş'in son sözünde hayatına ve eylemine yön veren ilkenin Marksizm-Leninizm' olduğunu haykırdığıdır. Reis Çelik'in

¹²¹ Odabaş, “Hoşçakal Yarın Görüş ve Eleştiriler”, <http://www.reiscelik.com>, (25.04.2009).
¹²² Reis Çelik Mülakat, Nisan 2009.

'gerçek öyküsünün' (Kürkcü, filmin jeneriğinde gerçek olaylara dayanıyor-A True Story diye yazmasına göndermede bulunuyor) Deniz Gezmiş'iye, -tıpkı top oynarken, kızı öperken, nutuk atarken, adam kaçıırken, açlık grevi yaparken olduğu gibi- kasıla kasıla idama giderken de her şeyi söyler ama bir tek şeyi, onu Deniz Gezmiş yapan, yaptığı her şeyi onun gözünde anlamlandıran, onu Talat Aydemir'den, Fethi Gürcan'dan, Doğan Avcıoğlu'ndan, Mustafa Kemal'den ayıran şeyin 'Marksist-Leninist' olduğunu söylemez".¹²³

Reis Çelik Deniz Gezmiş'in Kemalist olduğunun özellikle altını çizerek; "Ben 70 kuşağındım. 70 kuşağı olarak biz Deniz Gezmiş'i bir öğrenci lideri olarak görürdük ama onun politik tavrı ve biçimini hep eleştirirdik. Deniz Gezmiş; duruşunu Marksist söylem üzerine kurmamıştır. Sadece asılırken Marksist bir söylemde bulunmuştur. THKO hareketini incelediğiniz zaman bu hareketin Kemalist özellikler taşıdığı görülür. Daha ulusalcı ve Kurtuluş Savaşı'nı örnek alan bir çıkış olduğu görülür. Mahir Çayan'ı anlatırken ise böyle anlatamayız. Onun son derece Marksist ve ideolojik kişiliği üzerine konuşuruz."¹²⁴

Dönemin önemli simalarından Bozkurt Nuhoğlu da eleştirilere katılır: "Başta eleştirmekten kaçındım. Bir filmi eleştirmek en azından ona değer vermek anlamına gelir diye düşündüm. 'Bu film değil olsa olsa müsameredir' dedim. Deniz'i dağa, gerilla mücadelesine çıkartan toplumsal etmenler vardı. Bunu anlatmadan, kuru bir mekânda yargılayıp idam etmek de yanlış."¹²⁵ Çelik ise filmlerin süresinin belli olduğu ve ancak belirli noktaların anlatılabileceğini söyleyerek, "ben aslında sadece mahkemeyi anlatmak istiyordum" diyor.¹²⁶

68'li kuşağının simalarından Aydın Çubukçu ise : "Reis Çelik'in talebi üzerine senaryo üzerinde çalıştık. Başından beri senaryonun Deniz'in ortaya çıktığı koşulları yansıtmamasına itiraz ettim. Filmde, dönemin toplumsal, siyasal olaylarını görmek gerekiyordu. İkincisi milli kurtuluş savaşı verdiğimiz ve Atatürk'ün yarım bıraktıklarını tamamlayacağımızı söylüyorduk. Ancak bunun sosyalizm perspektifinden arındırılmaması gerekiyordu. Filmde, sosyalizmin vurgulanmaması eksiklik ve zaafıdır. Deniz'in bir terörist değil, yurtsever bir devrimci olduğunu ve Deniz'lerin idamının siyasal bir kararla verildiğini aktarması açısından da önemli." Herkes, kendi bakış açısı doğrultusunda bazı eksiklikler buluyor Hoşçakal Yarın'da. Mustafa Yalçın'er'e göre filmin eksik bir tarafı var. Bu da filmin tarihsel gerçeklerle bağlantısının yetersiz oluşu, işçi, köylü ve üniversite gençliğinin filmde yer almaması. Haşmet Atahan ise 68'liler Birliği Vakfı Başkanı olarak bir

¹²³ Odabaş, "Hoşçakal Yarın Görüş ve Eleştiriler", <http://www.reiscelik.com>,

¹²⁴ Reis Çelik Mülakat, Nisan 2009.

¹²⁵ Odabaş, "Hoşçakal Yarın Görüş ve Eleştiriler", <http://www.reiscelik.com>.

¹²⁶ Reis Çelik Mülakat, Nisan 2009.

komisyon kurduklarını ve Reis Çelik'e yardımcı olmaya özen gösterdiklerini anlatıyor. Ancak filmin çekiminin belli bir aşamasından sonra önerilerinin dikkate alınmadığından yakınıyor.

Filmle ilgili gelen eleştiriler konusunda Reis Çelik şunları ifade ediyor: “Karşı çıkanlara filmle ilgili bir tarihi saptırma mı var diye sorduğumda olmadığını söylüyorlar. Deniz Gezmiş’i oynayan adam olmamış. Bu çok göreceli bir şeydir. Açıkçası ben Deniz Gezmiş’e benzeyip benzememesi konusuna çok fazla kafa yormadım. Diğer bir eleştiriye Deniz Gezmiş’in Marksizm yanını göstermediğim yönündeydi. Kemalist bir söylem içinde Deniz’i anlattığım için eleştirildim. Benimle birlikte Deniz Gezmiş hareketinin altının çok sağlam olmadığını söyleyenler bile daha sonra kalkıp eleştirmek için eleştirdiler. Haklı olan eleştirilerde vardır. Önemli olan benim kendime göre doğruyu yapmış olmam. Daha doğrusu doğrunun bir ölçütü yok. Deniz Gezmiş çok yönlü anlatılabilir” diyor.¹²⁷

İdam Gecesi Anıları adlı kitabına dayanılarak yapılan film hakkında Avukat Halit Çelenk şunları söylüyor:

"Film, 12 Mart yargılamalarının bağımsız olmadığı, sıkıyönetim mahkemelerinin hukuksal değil, siyasal nitelikli kararlar verdiği, cunta yönetiminin yukardan verdiği kararları tescil ettiği, Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan'ın ölüm cezasını hak etmedikleri, mahkemede Anayasa'yı ihlâl eden iktidar mensuplarının değil, bu suçla ilgisi olmayan gençlerin yargılandıklarını, bu büyük çelişkiyi seyirciye aktarabilmiştir, bu önemlidir."

Battal Odabaşı yaptığı değerlendirmede “Görüldüğü gibi herkes görmek istediği şeyi arıyor filmde. Siyasal bir film olarak Hoşçakal Yarın görevini yerine getiriyor. Konusunu siyasal bir olaydan alıyor. Bu film bir belgesel olmadığı için, konunun özünü bozmadan kurmaca sinemanın tekniklerini kullanıyor. Bir 12 Mart dönemi atmosferi yaratıyor. Tabu sayılan bir konuya da cesaretle yaklaşıyor. Unutulmaya başlanmış bir dönemin muhasebesini yapıyor. Bunda da başarılı oluyor. Yukarıda alıntılarını verdiğimiz tartışmaları başlatan film görevini yerine getirmiştir. Bir siyasal filmin en önemli avantajı konunun zaten bilinmesidir. Bilinen konu iyi bir yönetmen ve senaryoyla işlendiği zaman filmin ticari başarısından kuşku duyulmaz. Bu başarının yanında kamuoyunda tartışma başlattığında, bir kitle iletişim aracı olarak sinema görevini yerine getirmiş, bir kamuoyu oluşturmuştur. Toplumun her kesiminden insanlar duyarlı oldukları bu konuda tepkilerini gösterdiler. Yazarlar köşelerinde yazdılar, arkadaşları söyleşilerde sürekli yer aldılar. İzleyiciler sinema salonlarını doldurarak duyarlılıklarını gösterdiler. Film tartışıldı, yönetmen tartışıldı. Yukarıda andığımız olaylarla büyüyen ve bu olaylardan etkilenen üniversite öğrencisi

¹²⁷ Reis Çelik Mülakat, Nisan 2009.

gençlerin öyküsü onları sadece duyarak tanıyan günümüz gençlerini de etkiledi. Daha yakından tanıma fırsatı buldular. Filmi izlediler ve kafalarındaki soru işaretlerinin bir kısmından kurtuldular. Daha sonra yapılacak filmlerde olayın başka yönleri başka biçimlerde ve başka yönetmenlerle anlatılacak. Filme bir de ilk olmasının getirdiği dezavantaj açısından bakılmalıdır.”¹²⁸

1998 yılında çekilen Hoşçakal Yarın filmi 68 kuşağını, gençlerin mücadelesini ilk kez sinemaya aktardığı için önemli ve tek yapıt olma özelliğini hala koruyor. Filme ilgili birçok eleştiriler yapıldı. Gerek maddi imkansızlıklar gerek, filmin belli bir zamanla kısıtlı olması gerekse toplumumuzda tabu olan bir dönemin ilk kez ele alınması açısından eksikleri vardı. Unuttuğumuz bir dönemi sadece kitaplardan okumak yerine sinema da seyretmenin özellikle yeni gelen kuşak açısından olumlu bir katkı sağladığını ve de diğer yönetmenlerin de bu dönemi beyaz perdeye taşımaya öncülük etmesini sağlaması açısından olumlu bulabiliriz.

II. Hatırla Sevgili Dizisi (2006)

A. Dizinin Öyküsü

Dizinin hikâyesi siyasî görüşlerinin farklılıkları sebebiyle araları açılmış iki eski dost olan Rıza ve Şevket'in çocuklarının birbirlerine aşık olmasını ve aşklarının ilgili dönemin siyasî gelişmeleriyle nasıl devam ettiği anlatmaktadır. İlk sezon bu aşkla birlikte, 27 Mayıs Darbesi öncesi, 27 Mayıs Darbesi, Adnan Menderes'in idam edilişi ve 27 Mayıs Darbesi sonrası günleri aktarırken, karakterlerin üzerinden konu ilerlemiş ve ilk sezonun ikinci kısmından itibaren konu 1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarındaki sol öğrenci grupları ve daha sonrasında yaşanan çeşitli siyasî gelişmelere ve olaylara (örneğin 12 Mart Darbesi gibi) yer vermiştir. Dizinin bölümleri sırasında sık sık o dönemin yayın organlarının haberlerinden kesitler sunulur.

Büyükada'da birlikte büyüyen ve çocukluk dönemlerinde arkadaş olan Şevket Gürsoy ve Rıza Ünsal zaman içinde farklı politik görüşler edinmişler, Şevket CHP taraftarı bir savcı olurken Rıza Demokrat Partili bir milletvekili olmuş, bu da aralarında zamanla belirli bir husumetin doğmasına yol açmıştır. Dizi Şevket'in oğlu Ahmet Gürsoy ve Rıza'nın kızı Yasemin Ünsal'ın birbirlerine aşık olup bir ilişkiye başlamalarını, ve aileleri ile dönemin siyasî gerilimine karşı mücadelelerini konu ederken, dönemin siyasî olaylarını da konu edinir ve belli başlı olayları karakterlerle ilişkili bir biçimde hikâyeye dahil eder. Çeşitli ayrılıklardan sonra Ahmet ile Yasemin

¹²⁸

Odabaş, “Hoşçakal Yarın Görüş ve Eleştiriler”, <http://www.reiscelik.com>

sonunda yeniden birleşip evlenirler fakat hikâye bu noktada Ahmet ile Yasemin'in ilişkisi dışında çeşitli ilişkilere odaklanmaya başlamıştır: ikisi de sol görüşlü olan Yasemin'in erkek kuzeni Deniz ile Ahmet'in kız kardeşi Defne'nin, Yasemin'in Işık isimli kız kardeşi ile sağ görüşlü bir genç olan Yaşar'ın ilişkisi gibi çeşitli ilişkiler üzerinden 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında gelişen sağ ve sol öğrenci hareketleri ve bu hareketler arasındaki gerilim ile 1960'ların sonu 1970'lerde süren diğer siyasî olaylar konu edilir. Ayrıca 12 Eylül Darbesini ve darbenin oluşum sürecini de anlatmış ve dizi 68. bölümde Erdal Eren'in idam edilişi ile son bulmuştur.¹²⁹

Fonda Türkiye'nin yaşadığı olayların anlatıldığı 'Hatırla Sevgili'de, ana tema karşıt görüşlü iki büyük aile ve karakterlerin toplumla beraber değişen iç dünyaları, yaşadığı aşklar, acılar..Siyaset, aşk ve acıların iç içe geçtiği dizi; Şebnem Çıtak ve Aylin Alıberen imzasını taşıyor. Dizinin yapımcılığını ATV, prodüktörlüğünü Ilgaz Giritlioğlu, proje tasarımı Sis Yapım'a ait. Tomris Giritlioğlu'na ait olan dizinin yönetmeniyse Faruk Teber. Senaryosunu Nilgün Öneş'in yazdığı dizinin kadrosunda Beren Saatçi, Cansel Elçin, Okan Yalabık, Avni Yalçın, Engin Şenkan, Lale Mansur ile Ayda Aksel, Hüseyin Avni Danyal, Nergis Öztürk, Meltem Parlak ve Turgay Aydın da yer alıyor.

Hatırla Sevgili'nin Senaristi Nilgün Öneş; İhlamurlar Altında projesinde Tomris Giritlioğlu'yla birlikte çalıştı. Proje bittikten sonra Tomris Giritlioğlu 1960'lı yıllarla ilgili yapmak istediği projede Nilgün Öneş'le çalışmaya devam etti. Adnan Menderes dönemini anlatan bu projede, idamların konu alınacağı bir intikam hikâyesi düşünülmüş. Nilgün Öneş diziyi tasarlayışını şöyle anlatıyor: "Ben de Tomris'e 'Bunu daha geniş tutabiliriz. Darbeler ve sonuçları gibi bir konseptte oturtup 12 Eylül'le bitirebiliriz' dedim. Böylece geniş bir biçimde Türkiye panoraması çıkarabilirdik. Ama aradan geçen uzun yıllar bir intikam hikâyesini taşımazdı. Bir aşk hikâyesi ve fikir ayrılıkları üzerine inşa edersek uzun soluklu bir proje yapabiliriz diye düşündüm ve hikâyeyi kurdum."¹³⁰

Yakın tarihi konu alan Hatırla Sevgili dizisi konusu itibariyle anlatılmaktan kaçınılan ve bugüne aktarılmasından çekinilen bir durumdayken diziyte birlikte Adnan Menderes'in yani Türkiye'nin bir başbakanının idam edilmesini, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idam sehpasına çıkılmalarını, Mahir Çayan ve arkadaşlarının Kızıldere'de öldürülmelerini ve yakın tarihimize "Kızıldere katliamı" olarak geçmesini televizyon ekranlarından -hem de prime time denen, TV için altın kadar önemli bir kuşakta- yer yer belgesel görüntülerle izlememize olanak sağladı. Nilgün Öneş dizinin televizyonda yayınlanmasıyla ilgili olarak şöyle diyor: "ATV bize hiçbir şekilde

¹²⁹ Hatırla Sevgili, (t.y), [http:// www.diziler.com](http://www.diziler.com), 21.04.2009.

¹³⁰ Emre Ünsanlı, Nilgün Öneş'le Mülakat, "Hatırla Sevgili Çünkü Bu Senin Hikayen", Yeni Aktüel, Sayı: 145, <http://www.tumgazeteler.com/?a=2763044>.

karışmadı. Yazdığımız tek bir satırı bile değiştirmedim. Çok büyük desteklerini gördük, başta reytinglerimiz düşüktü, ona rağmen bizi desteklediler. Kanalın bu projenin bu noktaya gelmesinde çok büyük bir payı var. Hatırla Sevgili, sinema filmi de olabilirdi elbette ama konuyu bu kadar uzun anlatamayız orada. Bu ancak bir diziyi çözüldü. Televizyon olması bu nedenle çok önemli. ATV'nin böyle bir projeyi kabul etmesi de ayrıca çok önemli bir gelişme".¹³¹

Dizinin danışmanlarından Ferhat Kentel diziyi danışmanlık yapmaya başlama hikayesini şöyle anlatıyor: "Dizinin yapımcısı Tomris Giritlioğlu arkadaşımıdır. Bu dizi için danışmanlar arasında bir sosyologla da birlikte çalışmak istediğini söyledi. Dizinin Türkiye'nin kendi yakın tarihiyle yüzleşmeyi içeren konusu benim çok ilgimi çektiği için kabul ettim. Her bölümün çekiminden önce, o bölümün senaryo öncesi genel hikayesini içeren "tretman" ve daha sonra senaryo bana ve diğer danışmanlara yollanıyordu. Biz danışmanlar da bu tretman ve senaryolar üzerinde yorumlarımızı, eklemek istediklerimizi, dönemlerle ilgili bilgi ve tecrübelerimizi yolluyorduk. Senaryo yazarları da bu yorumları kendi kurgularına uygun gördükleri ölçüde göz önüne alıyorlardı."¹³²

Dizide kısa bir süre danışmanlık yapan Fahri Aral ise bu süreci şöyle aktarıyor: "Doğrusu bana bu öneri yapıncaya kadar diziyi bir, iki bölüm dışında seyretmemiştim. Daha doğrusu öyle dizi seyreden biri olmadığım için bu da sadece yakın tarihi konu edindiği için dikkatimi çekmiş ama fazla ilgilenmemiştim. Dizinin yapımcısı olan arkadaşım danışmanlık önerisinde bulununca, önce kabul etmek istemedim ama ısrar edince özellikle yaşadığım ve içinde bulunduğum olayların doğru yansıtılması gibi bir saikten hareket ederek reddedemedim".¹³³

B. Oyuncu Yorumları

Dizinin başrol oyuncusu Beren Saat dizinin hazırlık döneminin çok yoğun olduğu görüşünde: "Dönem dizisi olması nedeniyle Yılmaz Karakoyunlu, Can Dündar, Ferhat Kentel gibi isimlerle birtakım birlikteliklerimiz oldu. Özellikle Can Dündar'ın bize büyük yardımları oldu. Belgeseller nedeniyle çok önemli bir veri tabanına sahip. Bundan çok faydalandık. Zaten, Tomris hanım ilk günden Demir Kırat belgeselini tutuşturdu elime. Sonrasında bir yandan dizideki karakterlerin psikolojik boyutunu incelerken, diğer yandan o dönemde kadınlar tırnaklarını nasıl törpülüyorlarmış, saçlar nasılmış, ayakkabıların modeli neymiş diye araştırma yaptık. Eski Hayat dergileri bulundu, Tomris hanımın evinde sabahlara kadar bu dergiler karıştırıldı. Yaratım aşamasında bulunmak benim için çok keyifli ve öğretici oldu.

¹³¹ Ünsallı, a.g.m.

¹³² Ferhat Kentel'le Mülakat, Mayıs 2009.

¹³³ Fahri Aral'la Mülakat, Mayıs 2009.

O yıllar hakkında “En başta şunu söylemem gerekir; bu diziyle birlikte anladım ki, o dönemi çok yüzeysel biliyordum. Yakın tarih deniliyor ama bana çok uzakmış gibi geliyordu. Ta ki anneannemle konuşana kadar; bir gün anneannem üzerinde 27 Mayıs tarihi olan yüzüğünü gösterdi, o dönemde orduya yardım olsun diye herkes alyanslarını değerli eşyalarını bağışlamış, karşılığında devlet onlara bu yüzükleri vermiş. O an anladım ki aslında bu dönem hiç uzak değil, anneannemin şahit olduğu olaylar.

Bir insanın, başbakan konumundayken alınıp idam edildiğini düşününce beynime kurşun yemiş gibi oluyorum. Bu kadar antidemokratik bir tutum insanı üzüyor. Aslına bakarsanız o dönem çok özendirici. Müzikler, kıyafetler, nezaket... Nezaketin her alana yansımaları; oturmaları kalkmaları, konuşmaları, insan ilişkileri... Her şey çok keyifli. 70'ler 80'ler değil ama 50'li 60'lı yıllar yaşamak için çok tercih edilebilir bir dönem”¹³⁴

Savcının oğlu Ahmet'i canlandıran Cansel Elçin ise "Senaryo elime geçtiğinde çok heyecanlandım. Ülkemiz için dönüm noktası olan bir dönemi anlatacağız. İzleyiciler bu döneme bizim gözlerimizden tanıklık edecek. Tarafsız bir şekilde anlatmaya çalışacağız...

O dönemi tarafsız bir şekilde anlatmaya çalışacaklarını söyleyen oyuncu, 'Hatırla Sevgili'de oynamasının özel bir nedeni olduğunu söylüyor. Babam çok memnun. Aslında 'Hatırla Sevgili'yi biraz da babam izlesin diye yapıyorum.” diyor.

Aslında çok güzel bir dönemi anlatıyoruz. Harika kılık kıyafetlerin olduğu, o kadar keyifli bir dönem ki, anlatamam. Bence o dönem 20'nci asrın en güzel dönemi. İnanılmaz büyük yatırımlar yapılıyor. Biz burada bir belgesel çekmiyoruz. Burada bir hikaye anlatacağız. Bu hikayenin arkasında Türkiye'nin tarihi görünecek. Benim en çok sevdiğim şeylerden biri 'vay be insanların başına neler gelmiş' duygusunu yaşamak. Çok endişelenmiyorum, senaristlerimiz hikayeyi çok güzel yazıyor”¹³⁵

Dizide pastacı Necdet karakterini canlandıran oyuncu Okan Yalabık ise 'Hatırla Sevgili'deki rolüyle son beş yıldır bir oyuncu olarak hiç yükselmediği kadar bu projede yükseldiğini söylüyor: "İnanılmaz bir şekilde heyecanlıyım. Çünkü daha önce denenmemiş, hiç yapılmamış bir şeyi yapıyoruz. Ekranlarda birbirine benzeyen ve birbirini tekrar eden projelerin arasında ilk defa böyle bir konu ekrana gelecek. Klişelerden uzak gerçek bir olayı ekrana taşıyacağız. İzleyicilerin

---

¹³⁴ Burçin Ünlü, Beren Saat ile mülakat,(14.05.2007), *Vatan* , *Benissimo*,
http://www.haberkulesi.com/haber_oku.asp?haber=328, (20.04.2009).

¹³⁵ Cansel Elçin ile mülakat, (t.y), <http://www.diziler.com>, 22.04.2009.

gerçekten keyifle izleyebilecekleri bir iş olacak."¹³⁶

C.Diziyle ilgili Aydın Yorumları

Türkiye’de 68’in önemli simalarından Aydın Çubukçu Hatırla Sevgili’nin yararlı bir dizi olduğunu kanaatinde. Nedenlerini şöyle açıklıyor: “İnsanlarda o döneme dair bir merak oluşturdu. Benim “Bizim 68” kitabım dokuzuncu baskısını yaptı. Daha bunun gibi birçok kitap tezgahlarda. Deniz’i ve o dönemi anlamak için tetikleyici oldu. Kalitesiz de bir dizi değil. Hem kurgusu, hem çekim tekniği, hem de senaryo olarak. Tarihi bakımından çok fazla hata içermiyor. Öyküleştirilmesinin verdiği bazı eksikler olabilir.”¹³⁷

Gazeteci ve şair Doğan Durgun Hatırla Sevgili dizisine eleştirel yaklaşmakla birlikte bazı olumlu noktaları olduğunu da vurguluyor: “Devrimci gençliği Kemalist ve uslanabilecek çocuklar olarak göstermesi, idam sehpasında haykırdıkları: 'Yaşasın tam bağımsız Türkiye! Yaşasın Marksizm-Leninizm! Yaşasın Türk ve Kürt halklarının kardeşliği! Yaşasın işçiler, köylüler! Kahrolsun emperyalizm!' sözlerine sansür uygulaması bir yana, bu diziyle bu kuşağın yiğit devrimcilerini az da olsa tanımaya başlayan yeni bir gençliği yaratması (hesaplarında yoktu muhakkak) hesapta olmayan bir artıdır. Dizinin öğrettikleri dışında, bu yeni gençliğe, Denizler’in, Hüseyinler’in, Mahirler’n, Sinanlar’ın, İbolar’ın, Cihanlar’ın sosyalist bir devrim için hayatlarını feda ettiklerini de öğretmek bize düşen tarihsel bir sorumluluk. Emperyalizm, nasıl ki Che'nin içini boşaltıp, posterden bir yakışıklı yaratma mücadelesi verdiyse, veriyorsa, Denizler’i de aynı fanusun içine sokmaya çalışmalarını ve çabalarını boşa çıkarmalıyız. Çünkü onlar sosyalist bir devrime inanıyorlardı, Kürtlerle birlikte bunu başaracaklarını düşünüyorlardı. Onları anlamak, çok uzakta olmayan o bayrağı yeniden yükseltmekle olur”¹³⁸

Edebiyatçı ve tercüman Öner Yağcı ise kendisiyle yaptığımız mülakatta dizinin 68’e ve sol düşünceye dönük uyandırdığı ilgi üzerinde durarak şu görüşleri ifade ediyor: “Son birkaç aylık gelişmeler, genel olarak dünyadaki en etkili silah olan medyanın etkisinin büyüklüğünü gösteriyor. Dizide Deniz Gezmişler’in içine girdikleri serüvenin aktarılması nedeniyle genç kuşağın müthiş bir ilgi ve merakla dolmuş olduğunu ve Deniz Gezmiş’le ilgili kitapların büyük ölçüde kabul gördüğünü, satın alındığını görüyoruz. Burada medyanın büyük gücünü bir kez daha

¹³⁶ Okan Yalabık ile Mülakat, (t.y), <http://www.diziler.com>, 25.04.2009.

¹³⁷ Zeynep Günay, “Aydın Çubukçu ve 68”, *Mirror*, Mayıs 2008, Sayı: 47.

¹³⁸ Doğan Durgun, “Sosyalizm ve 68’in Anlamı” <http://blogmilliyet.com.tr>, Mayıs 2008.

hatırlamalıyız.”¹³⁹

Yine dönemin aktivistlerinden olan ve milletvekilliği, belediye başkanlığı ve spor kulübü başkanlığıyla tanınan Celal Doğan ise kendisiyle yaptığımız görüşmede dizi izleme yoluyla tarih öğrenmenin yetersizliğini vurguluyor: “Dizinin yüzde yüz olaylara hakim olması mümkün değil. Ayrıca yakın tarihimizi dizilerden öğrenemeyiz. Kitaplar, yakın tarihimizi öğrenmemizin en sağlıklı yoludur. Bugün 12 Eylül çocukları 28 yaşında. Tarihimizi dizilerden değil, tarihlerden, belgelerden, arşivlerden okumalılar...”¹⁴⁰ Yazar Nihat Behram da benzeri bir görüş ifade ediyor: “Tek başına TV dizileri insanları bilinçlendirmez. Bilinç ciddi okuma, araştırma ve bilgi edinme işidir. Ama bu türden diziler buna özendirilebilir. Dizi döneminde kitabın satışında bir hareketlilik oldu. Tabi bunu tek ölçü almamak gerekli. Dizi nedeniyle konuyu merak ettiler. Bilinç daha derin daha kapsamlı bir şeydir. Toplumsal konularla sürekli ilgilenmeyi, sürekliliği olan çalışma ve okumayı gerektirir. Keşke gençler daha çok okusa. Hayat gerçeğiyle daha fazla yüzyüze gelseler. Bilinç egemen olsa.”¹⁴¹

Hoşçakal Yarın’ın yönetmeni Reis Çelik ise Hatırla Sevgili dizisinin olumlu yönlerine dikkat çekmeyi tercih ediyor: “Bir televizyon dizisinin her şeyi anlatabilecek kadar açık ve gerçekçi olabileceğine inanmıyorum. Dizinin en azından bu ülkenin hafızasında kenarından köşesinden de olsa yakın tarihimize dair neler yaşandığını geniş bir kitleye ulaştırmayı başarması açısından anlamlı buluyorum. İnsanların “devrimci”nin ne demek olduğunu anlamalarına yardımcı olduğu için destekliyorum. İnsanları bu kadar gereksiz köleleştiren çalışmaların içerisinde topluma ilişkin bir şeylerin bulunmasını takdirle karşılıyorum.”¹⁴²

Devrimci Gençlik Köprüsü belgeselinin yönetmeni Bahriye Kabadayı dizinin sağladığı ilginin kalıcılığı konusundaki şüphelerini ifade ediyor: “Dizi film, bir TV yapım türü. Yani başında ortasında içinde reklamlar olan bir tüketim metası. Böyle bir tür belli bir dönem belli bir konuya ilgi sağlayabilir belki ama kalıcılığı nedir onu bilemiyorum. Dizinin son bölümünden sonra Deniz Gezmiş’in son sözleri kitabında satış rekorları kırdı diye duymuştum. Bu çok güzel. Ama kitabı alanların kaçısı o kitabı okudu acaba?”

Hatırla Sevgili’nin danışmanlarından olan Ferhat Kentel ise kendisiyle yaptığımız mülakatta dizinin doğurduğu iki sonuç olduğunu belirtiyor: “Hem popüler kültürün ürünü hem de popüler kültürü yapan, popüler kültürü çoğaltan, farklılaştıran bir ürün. Tarihi yazmak tek bir

¹³⁹ Zeynep Günay, “Öner Yağcı ve 68”, *Mirror*, Mayıs, 2008, Sayı:47.

¹⁴⁰ Zeynep Günay, “Celal Doğan; 16 Sene Cenaze Kaldırdım”, *Mirror*, Mayıs 2008, Sayı: 47.

¹⁴¹ Zeynep Günay, “Nihat Behram; Kültür Erozyonuna Uğrayan Halk Yok Olma Tehlikesiyle Karşı Karşıya Demektir!” *Mirror* Eylül 2008, Sayı: 51.

¹⁴² Reis Çelik ile Mülakat, Nisan 2009.

anlatıma sıkıştırılmayacak kadar önemli bir iş ve bu iş ancak çok farklı hafızaların da duyulmasıyla, farklı mecraların da beceribildikleri ölçüde katkıda bulunabilecekleri bir iş. Hatırla Sevgili de bu türden bir işlev gördü. Ama asla en doğru hikayeyi anlatmadı; bir sürü eksiği vardı... Hatta 68 kuşağını anlatırken, kahramanlarına o kadar çok bağlandı ki, o kahramanların cuntacılıkla ve Türkiye'nin şiddet sarmalıyla bağlarını anlatamadı. Dolayısıyla bana göre bu dizinin iki sonucu oldu: birincisi, gençler hiçbir bilgiye sahip olmadıkları bir dönem hakkında düşünmeyi tecrübe ettiler, başka bir tarih olduğunu farkettiler. Ama ikinci sonuç çok parlak olmadı. Özellikle 60'lar ve 70'lerden öğrendikleri bana göre otoriteyi ve şiddeti sorgulamayı pek içermeyen bir bilgi türüydü.¹⁴³

Dizide kısa bir süre danışmanlık yapan Fahri Aral dizi hakkında yaptığımız mülakatta; "Dizi hakkında çok şey söylemek mümkün ama belleksizliğin hakim olduğu bizim gibi toplumlarda bu tür diziler dahi bir işleve sahip olabiliyor. Ama bunu fazla abartmanın gereği yok, sonuçta birkaç yıl sonra herkes bu diziyi unuttur, dizideki yapaylık, dizi kahramanlarının gerçek hayattan kopuk, plastik kişilikleri de sabun köpüğü gibi uçar, gider. O oyuncular başka dizilerde yer alınca magazin dünyası oraya yönelerek, onların yeni aşklarını vb... yazmaya başlar.

Onun için bu diziyeye fazla bir önem atfetmek doğru değil. Ciddi bir çalışmaya dayalı bir belgeselden söz ediyorsak, dediğiniz doğru. Yoksa öyle "genç kuşağın yakın tarihimizi ve araştırmaya yönelmesi konusunda rehber" görevi gibi yakıştırmalar çok abartılı...¹⁴⁴

D.Hatırla Sevgili ile İlgili Tartışmalar

Hatırla Sevgili dizisi çeşitli tartışmalara sahne oldu. Yakın tarihimizi konu alan dizi kimileri tarafından çok sevilirken kimileri tarafından yerden yere vuruldu. "Reyting" uğruna, sansürcü bir mantığı öne çıkardığı söylendi, popülizmin bir ürünü denildi, bir dizi ne kadar gerçekleri yansıtabilir ki denildi, olayları yanlış aktardığı gerekçesiyle mahkemelik oldu. Yayınlandığı süre boyunca çok tartışılan dizi de danışman krizleri yaşandı. Deniz Gezmiş'in idam sahnesindeki son sözleri olan; "Yaşasın Marksizm-Leninizm yüce ideolojisi, Yaşasın Türk ve Kürt halklarının kardeşliği!" sözlerinin sansüre uğraması büyük tepki yarattı. Birçok tepki alan dizi her şeye rağmen iki sezon boyunca izleyiciyle buluşmayı başardı".

---

¹⁴³ Ferhat Kentel ile Mülakat, Mayıs 2009.

¹⁴⁴ Fahri Aral'la Mülakat, Mayıs 2009

1. Danışman Krizi

Diziyle ilgili basında yer alan bazı tartışmalara bakarsak; dizinin 25 ve 32. bölümlerinde yer alan Fahri Aral'ın dizinin danışmanlığından olaylı bir şekilde istifa etmesidir. Radikal'in 21 Ağustos 2007'de yayınladığı habere göre, "1960'lardan bu yana Türkiye'nin geçirdiği siyasi değişimi dizi formatında seyirciyle buluşturan 'Hatırla Sevgili'nin senaryo danışmanı Fahri Aral görevinden istifa eder.¹⁴⁵

Bia Haber Merkezi'nin 20 Eylül'de yayınladığı habere göreyse Fahri Aral diziden çıkarılmıştır. Habere göre: "'Kanlı Pazar'ın gölgesi 38 yıl sonra bir TV dizisinin üstüne düştü. 'Hatırla Sevgili' dizisinin yapımcıları, danışmanlardan Fahri Aral'ı, dizide 1969'daki olayda İlim Yayma Cemiyeti'ni ilzam eden bir replikten sorumlu tutularak işten çıkarıldı".

Bianet'e gönderdiği açıklamaya göre "Hatırla Sevgili" danışmanı, 32. Bölüm'ün senaryosunda yeralan bir hapisane sahnesinde, Deniz Gezmiş'in Şubat 1969'daki Kanlı Pazar olaylarına tepkisinin "onu tanıyan, üslubunu ve konuşma tarzını bilen biri olarak" dizide yayınlandığı şekilde canlandırılmasını öneriyor.

Yönetmen ve senaristin de benimsediği versiyona göre Deniz Gezmiş cezaevinde olayları radyodan dinlerken, "...olayları yaratanlar İlim Yayma Cemiyeti üyeleri değil mi, zaten bu adam da (eski İstanbul Valisi Vefa Poyraz) bu cemiyetin şeref üyesi değil mi..." diyerek tepki gösteriyor.¹⁴⁶

Fahri Aral'ın konuyla ilgili olarak basında yer alan açıklamasında şunları ifade ediyor: "Bir süredir ATV'de yayınlanmakta olan Hatırla Sevgili adlı dizinin 25. Bölümü'nden itibaren danışmanlığı yapmaktaydım. Bu danışmanlığı kabul etmemin başta gelen nedeni, bir dönem dizisi olduğunu iddia eden böyle bir yapımda yansıtılacak tarihi gerçekleri, olayları bizzat yaşamış biri olarak, yeni kuşaklara saptırmadan, doğru olarak aktarılmasına katkıda bulunmak kaygısıydı.

Ne var ki, 32. Bölüm'den sonra meydana gelen gelişmeler, Hatırla Sevgili'de "reyting uğruna" yapılan bazı şeylerin nasıl bir anti-demokratik ve sansürcü mantığa dönüştüğünü göstermiş olduğu için kendimi konuyla ilgili bir açıklama yapmakla sorumlu saydım.

Şöyle ki, 32. Bölümdeki bir hapisane sahnesinde Deniz Gezmiş'i canlandıran oyuncu, Şubat 1969'daki Kanlı Pazar olaylarından sonra basın toplantısı düzenleyen dönemin İstanbul Valisi Vefa Poyraz'ın radyoda yayınlanan sözlerine tepki duyarak, "...olayları yaratanlar İlim Yayma

¹⁴⁵ "Hatırla Sevgili'de Danışman Krizi", (21.09.2007), <http://www.radikal.com.tr>, (26.04.2009).

¹⁴⁶ "Hatırla Sevgili, Hatırlatma Danışman", (20.09.2007), <http://www.bianet.org>, (12.05.2009).

Cemiyeti üyeleri değil mi, zaten bu adam da bu cemiyetin şeref üyesi değil mi..” şeklinde sözler sarfeder.

Bölümün yayınlanmasının ertesinde ise İlim Yayma Cemiyet’nin şimdiki yöneticileri bu sözlere tepki duyarak, bunu yapımcı kuruluşa iletir ve düzeltilmesini ister.

İşin tuhaf ve kamuoyu tarafından bilinmesini istediğim önemli yanı; yapımcı kuruluş yöneticilerinin İlim Yayma Cemiyeti’nin bu tepkisi karşısında danışman olarak beni sorumlu tutmasıdır.

Bu bölümde tepkilere neden olan bilgiler dahil danışmanlık sürem boyunca senaryo yazımından çevre düzenlemesine kadar gerekli tüm bilgileri, bizzat yaşadıklarımın ve danışmanlığa başladığımdan beri dizinin yapımcılarına da açtığım kişisel arşivimdeki çeşitli kaynaklardan (günlük gazeteler, dergiler, bildirimler, afişler, fotoğraflar ve söz konusu bölüm için de ANT Haftalık Dergisini) derleyerek, yapımcı kuruluşun çeşitli kademelerinde görevli çalışanlarına yazılı ve sözlü olarak ilettim.

Bunun yanısıra 32. Bölüm’ün senaryosunda yer alan ve “teпки” toplayan diyalogun önerisini de Deniz Gezmiş’i tanıyan, üslubunu ve konuşma tarzını bilen biri olarak ben yaptım.

Türkiye tarihinin en önemli dönüm noktalarında, “kimi zaman yirmi yılda yaşanacakların yirmi saatte yaşandığı” dönemlerde tarihe tanık olmuş biri olarak bu danışmanlık süresi içinde yaşanan gerçekleri dile getirmeye, bunların yeni kuşaklara doğru olarak aktarılmasına çalıştım.

Bunun bilincinde olarak, başta inandıkları daha güzel bir dünya uğruna idam sehpalarına giden Denizlerin ve bu uğurda can veren onlarca arkadaşımın anısına saygı duyduğumdan, söz konusu dizinin danışmanlığı ile hiçbir ilişkimin kalmadığını duyurmak istiyorum”.¹⁴⁷

Dizinin proje yapımcısı olan Tomris Giritlioğlu ise Fahri Aral’ın açıklamasının hemen ertesinde Bianet’e konuyla ilgili açıklama yapar: ““Hatırla Sevgili’nin senaryo danışmanlarından sevgili Fahri Aral’ın diziden ayrılması üzerine bir açıklamada bulunma ihtiyacı hissettim.

Hatırla Sevgili dizisi büyük bir emeğin ve çok sayıda değerli insanın katkılarının eseridir. Ama çok daha önemlisi toplumun ve yakın tarihin ortak vicdanını ve sağduyusunu yansıtmaya iddiası taşımaktadır. Dizinin konu aldığı 60’lı (ve sonrasında 70’li) yıllar, ülkemizin en sancılı yıllarıdır.

Bu yılları, o dönemin acılarını yaşayan kişilere, karşı kamplarda yer alanlara, belki de en önemlisi tarihe haksızlık etmeden anlatmak, takdir edileceği üzere çok zordur. İzleyicilerden ve o

¹⁴⁷ Hatırla Sevgili, Hatırlatma Danışman...” (20.09.2007), [http:// www.bianet..org](http://www.bianet..org)

dönemi yaşayanlardan gelen tepkiler bu güne kadar tarihe şahitlik ve ortak vicdanı temsil etmek konusunda Hatırla Sevgili dizisinin son derece başarılı olduğunu göstermektedir.

Güçlü kalemleri olan senaristlerimizin ve dönemle ilgili keskin gözlemlere ve birikime sahip danışmanlarımızın iyi niyetli ve kılı kırk yaran özenli çabalarının sonucu bu çok önemsedığımız "ortak vicdan" dizimizin hemen her sahnesine egemen olmuştur.

Dizide görev alan bütün ekip, o çalkantılı dönemi taraf olmayan ve yargılamayan bir gözle bugünkü nesillere aktarmanın ne kadar saygıdeğer bir çaba olduğunun bilincindedir. Doğrusu da budur. Hükmü tarih verecek, bugünkü nesiller de paylarına düşeni alacaktır. Yargılamak ve mahkum etmek bizim işimiz değildir. Yaptığımız iş sadece mütevazî bir hatırlatmadır. Bu hatırlatmayı yaparken etik sorumluluğumuzun ne kadar ağır olduğunun farkındayız.

Fahri Aral da 25. bölümden itibaren Hatırla Sevgili'ye yaşam tecrübesi ve gözlemleriyle birlikte yüreğindeki de dökerek çok değerli katkılarda bulunmuştur. Sevgili Fahri Aral'ın öğrencilik yıllarını ve dönemin meşhur gençlik liderlerini anlatan bölümlerde, kaybettiği arkadaşlarına duyduğu vefa ve bağlılık hepimiz tarafından takdir ve saygı ile karşılanmaktadır.

Bu sahnelerin çoğunun onun çok değer verdiği hatıraları ile ilgili olduğunun farkındayız. Bizler ise tarihe şahitlik görevimizi elimizden geldiği kadar tarafsızlıkla ve kimseyi kırmadan ve incitmeden sürdürmek zorundayız. Bunların arasında "kırmamak ve incitmemek" bizim açımızdan en önemlisi.

Çok değerli Fahri Aral'ın danışmanlıktan ayrılmasına sebep olan görüş ayrılığı da, doğrudan tarafsızlığımızla ilgiliydi. Farklı görüşler arasında dizinin gözettiği prensiplere uygun çözümleri bulurken, maalesef bazen herkesi ikna etmek mümkün olamıyor.

Sevgili Fahri Aral'ın kişiliğine, hatıralarına ve görüşlerine saygımızı vurgulayarak, bugüne kadar yaptığı değerli katkılardan dolayı kendisine kamuoyu önünde teşekkür ediyoruz".¹⁴⁸

Fahri Aral'la yaptığımız mülakatta diziden ayrılma nedenini şöyle açıklıyor; "Senarist arkadaşlardan biri bana telefonla Kanlı Pazar olaylarının sonrasında tasarlanan bir sahnede, Deniz Gezmiş hapisanede radyo dinlerken Vali Vefa Poyraz'ın bir konuşmasını duyduğunda nasıl tepki verir, diye sormuştu. Ben de tanıdığım Deniz'in sunturlu bir küfür savurabileceğini ve radyoyu kapattıracağını söylemiştim. Benden böyle bir repliği yazıp, göndermemi istediler. Ben de "Dinlemeyin, kapatın şu....., bu adam zaten İlim Yayma Cemiyeti'nin şeref üyesi değil mi..." şeklinde bir şeyler karaladım. Çünkü o günlerin tüm basın organlarında olayları yaratanların,

¹⁴⁸ "Hatırla Sevgili Tarafsız Olmak Zorunda", (21.09.2007), <http://www.bianet.org>, (27..04.2009).

içinde olanların MTTB, Komünizmle Mücadele Derneği ve İlim Yayma Cemiyeti'nin üyeleri olduğu kişiler yer almaktaydı. Pazar günü mitinge saldıranların bu kuruluşların üyeleri olduğunu herkes görmüştü. Kıyamet bundan kopmuş, o bölümü izleyen cemiyet yetkilileri, yapımcıyı arayarak, böyle bir şeyin olmadığını, cemiyet üyelerinin olaylara karışmadığını, eğer tekzip edilmezse dava açacaklarını, belki de diziyi durduracaklarını söylemişler. Bunun üzerine arkadaşım olan yapımcı adına bir başka arkadaşım beni arayarak, olanları anlattı, bundan sonra senaryoları okumamamı istedi. Bu benim artık danışmanlık yapmamam, demektir. Ben de teşekkür edip, hemen bir basın açıklaması yaparak diziden ayrıldığımı ilan ettim. İşin ilginç tarafı, yapımcı arkadaşımın bir gün sonra telefon edip, "danışmanlıktan atılma" diye bir şeyin olmadığını, o arkadaşın şaka yapabileceğini söylemesiydi. Neyse bu olayların ayrıntısına gerek yok burada Ama doğrusu danışman olarak nasıl "sorumlu" tutulduğumu hala anlamış değilim.¹⁴⁹

Dizinin senaristi Nilgün Öneş dizide yaşanan danışman kriziyle ilgili olarak Yeni Aktüel dergisinden Emre Ünsanlı'yla yaptığı söyleşide şöyle diyor: "Danışmanların bazen değişmesi, anlattığımız dönemle ilgili bir durum. Döneme ilişkin insanlarla çalışıyoruz. Ama hiç değişmeyen danışmanlarımız da var. Yılmaz Karakoyunlu, Ferhat Kentel ve Mümtazer Türköne hep vardı. Ama Deniz Gezmiş'lerin dönemini, yani 12 Mart öncesini anlatırken bu defa Mustafa Yalçiner, Fahri Aral katıldı. İsmi görmediğiniz ama o dönemi iyi bilen 68 kuşağından insanlar da var ekipte. Onların da çok emeği geçti. Danışmanlar tamamen dönemleriyle değerlendirildi ve değişti. Başka bir nedeni yok."¹⁵⁰

2. Taylan Özgür İtirazı

1969 yılında Taylan Özgür'ün öldürülmesini konu alan Hatırla Sevgili dizisine Özgür'ün ablasından sert tepkiler geldi. Olayların yanlış aktarıldığını söyleyen Hale Özgür Kıyıcı'nın olayla ilgili olarak konuştuğu Radikal'in haberine göre: "1968 hareketinin ilk faili meçhul cinayetine kurban giden kardeşinin dosyasını 38 yıldır takip eden abla Hale Özgür Kıyıcı, , kardeşinin uydurma bir aşk hikâyesine garnitür olarak kullanıldığını öne sürdü: "Bunlar eli silahlı-külahlı çocuklardı, su testisi su yolunda kırıldı mı demeye getiriyorsunuz? O dönemdeki devrimci gençler, Taylan Özgür'ün öldürülmesinin ardından meşru müdafaa için silahlanmaya başladılar. Kardeşim dizide gösterildiği gibi İstanbul Üniversitesi'nin bahçesinde öldürülmedi. Yaralı halde Kumkapı Toplum Polisi Karargâhı'nda 2.5 saat dövülerek tutuldu. Danışmanlarınızdan Fahri Aral'ın savcılıkta

¹⁴⁹ Fahri Aral'la Mülakat, Mayıs 2009.
¹⁵⁰ Ünsanlı, a.g.m.

tanıyıp da mahkemede tanıyamadığını söyleyerek yargılanan kişinin beraatine neden olduğunu sağır sultan bile duydu."¹⁵¹

Açıklamanın ardından konuşan Tomris Giritlioğlu ise: “Dizinin 68'lilere bir saygı duruşu olduğunu, Taylan Özgür'ün vurulma sahnesini gözyaşları içinde çektiklerini ancak yaşananları 90 dakikada birebir aktarmanın mümkün olmadığını söyledi. Diziyi, o dönemi yaşamış kişilerin danışmanlığında çektiklerini söyleyen Tomris Giritlioğlu şu sözlerle devam eder:

"O sahne tamamen Taylan Özgür'e saygıyla yapılan, katledilişini kınayan bir sahnedir. Bir sonraki bölümde Necmettin Giritlioğlu'nun öldürülüşünü yapacağız, kendisi kayınbiraderim.

Orada da olanları yüzde 100 gösteremem, süre yetmez. Olayları kahramanlarımızla ilişkilendirerek veriyoruz ama evet, 'Hatırla Sevgili' bir aşk dizisi, belgesel değil."¹⁵²

3. Deniz Gezmiş'in Son Sözlerinin Sansürlenmesi

"Yaşasın tam bağımsız Türkiye! Yaşasın Marksizm-Leninizmin Yüce İdeolojisi! Yaşasın Türk ve Kürt halklarının Devrimci Bağımsızlık Mücadelesi! Yaşasın işçiler, köylüler"! Kahrolsun Emperyalizm!". Bunlar Deniz Gezmiş idam edilmeden önceki son sözleri. İdamları izleyen iki avukattan biri olan Mükerrer Erdoğan aktarıyor: “O dönemi aktarma iddiasıyla yola çıkan ve Atv'de yayınlanan Hatırla Sevgili dizisinin söz konusu bölümünde Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın idamları anlatıldı. Gezmiş, konuşmasına başladı, ilk cümleyi söyledi... Sonra; reklamlar!” *Taraf*'ın haberine göre, dizinin senaristlerinden Nilgün Öneş, Gezmiş'in sözlerinin senaryoda olduğu gibi yer aldığını, değişikliğin büyük bir ihtimalle dublaj sırasında yapıldığını söyledi. Dizinin danışmanlarından Mustafa Yalçın, Tayfur Cinemre ve Hasan Ataol da ortak bir açıklama yaparak şöyle dedi:

"Dizinin son bölümü olan 'Denizlerin İdamı' bölümü son derece etkileyiciydi. Ancak dönemi ve Denizleri yakından bilenler, bütün bu güzelliklerin hakkını verirken bir problemlilik durumdan üzüntü duydular: Deniz'in ünlü 'son sözleri' Türkiye'nin bilinen sınırlılıklarına kurban gitmiştir."¹⁵³

¹⁵¹ “Hatırla Sevgili'ye Taylan Özgür İtirazı”, (29.10.2007) <http://www.radikal.com.tr>, (27.04.2009)

¹⁵² Hatırla Sevgili'ye Taylan Özgür İtirazı”, <http://www.radikal.com.tr>,

¹⁵³ Erhan Üstündağ, “Hatırla Sevgili'de Deniz'in Son Sözlerinden ‘Kürtler’ ve ‘Marksizm’ Atıldı”, (24.03.2008), <http://bianet.org/bianet/siyaset/105824-hatirla-sevgilide-denizin-son-sozlerinden-kurtler-ve->

Ferhat Kentel Hatırla Sevgili'nin "reyting uğruna" değil, ama "reyting kazanabilmek" için bir takım önlemler aldığı görüşünde. Kentel'e göre: "Bunlar sansürden ziyade ' karmaşıklık'ın giderilmesi için yapıldı benim gördüğüm kadarıyla. Çok daha karmaşık, içiçe geçmiş hayatlar, siyasal olaylar basitleştirildi. Bu tür basitleştirmeler tabii ki, özellikle 60'ların sonu ve 70'lerle ilgili olan bölümlerin eksik kalmasına neden oldu. Örneğin o dönemin sol hareketlerinden sadece bir veya iki tanesi öne çıkarken, dönemin çoğul toplumsal ve siyasal dinamikleri sınırlı bir perspektiften yansıtılmış oldu. Gerçekten sansür olarak adlandırılabilir tek olay ise daha çok bir korkudan kaynaklandı. Deniz Gezmiş'in idam edilmeden önce söylemiş olduğu "Yaşasın Türk ve Kürt halklarının kardeşliği" cümlesi kaldırıldı. Anlaşılan dizinin ve kanalın riske girmemesi amaçlanmıştı".¹⁵⁴

Fahri Aral sansürle ilgili olarak; "Bu "sansürcü mantığı" tartışmak gerekir. Bir kere belgesel iddiası olmayan bir popüler dizide böylesi değerlendirmeler çok doğru değil, sonra Deniz'in idam edilirken söylediği son sözlerde çıkartılan cümlelerden kalkarak, "sansürcü mantığı" yakıştırmaları da gereksiz bence. Eğer genç kuşak yakın tarihimizi, 68'i bir diziden öğrenecekse vay halimize... Tabii bu eleştiri ben dahil olmak üzere tüm o kuşağın temsilcilerine... Bir kere bana göre kötü bir mantık içinde 50'li yıllardan başlayarak uzayan, kopuk, kopuk aşk hikayeleri etrafında, yapay ilişkileri gerçekmiş gibi sunan (oysa o yapaylığı içinde verseydi dizinin mantığına daha uygun olurdu) bilemiyorum ama dünyada pek benzeri olmayan bir diziyeye bunları yakıştırmak yanlış bence."¹⁵⁵

İdamlara tanıklık eden avukat Halit Çelenk, yargıç tarafından infaz tutanağından çıkarılan Gezmiş'in son sözlerini "İdam Gecesi Anıları" kitabında uzun bir süre yazamadığını, dava açıldığını anlatıyor. "Yaşasın ..." diye verdiği sözcükler ancak kitabın son baskılarına girebildi. Aradan 30 küsur sene geçmesine rağmen Gezmiş'i anan insanlar hakkında davaların açıldığı bir dönemde yaşarken, o 16 kelimenin 12'sinin neden diziden çıkarıldığını anlamak güç değil aslında. Ama bu sansürü yutması beklenenlerin de üzüntüden daha fazlasını hissetmesi gerekiyor"¹⁵⁶

Ertuğrul Kürkçü birkaç yıl önce "Ölümünden 33 yıl sonra, Deniz'i genç kuşaklara kendi olduğu gibi, nasılsa öyle anlatmanın önünde artık bir 'yasal' engel de kalmamışken onu Cumhuriyetçi'den, Türkçü'den, Atatürkçü'den kendi 'ideolojik' evreni dışında kalan her şeyden ayıran son sözleri bu kez Deniz'in kısa tarihinden ayıranlar onun imgesini sosyalistlere karşı bir ideolojik silaha dönüştürmeyi umabilirler" diye yazıyordu. "Deniz'i 'bizim' yapan, hiç tereddütsüz o

---

[marksizm-atildi](#). (18/4/2009).

¹⁵⁴ Ferhat Kentel Mülakat, Mayıs 2009.

¹⁵⁵ Fahri Aral'la Mülakat, Mayıs 2009.

¹⁵⁶ E.Üstündağ, a.g.m.

'bizim Denizimiz', 'Mare Nostrum' diyebilmemizi sağlayan şey 6 Mayıs 1972 şafağında Ankara Merkez Kapalı Cezaevi avlusunun duvarlarında yankılanan ve Türkiye'nin en ücra köyünden bile duyulan o son sözleriydi."¹⁵⁷

4. Dizinin THKO Merkezli Olması

Bir diğer eleştiri de, dizinin senaristlerinin ve yapımcılarının, 12 Mart öncesi ve sonrasında gerçekleşen olayları -siyasi tercihleri doğrultusunda- taraflı bir biçimde aktardıkları üzerineydi.

Kısa süre önce dizinin danışmanları arasına katılan Erkan Kayılı, o dönemin orantısız bir biçimde Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nu (THKO), özellikle de Deniz Gezmiş'i odağına alarak aktarıldığını belirtmişti. Bu eleştiriler tartışmaya açıldı; dizinin senaryosunun neden öyle değil de böyle yazıldığı ya da genel çerçevede dışında hangi ayrıntının dışarıda bırakılıp bırakılmayacağı konusunda açıklamalar yapıldı.

Tomris Giritlioğlu ise "tarafsız olmaya çalıştıklarını" vurguluyordu. Kayılı da eleştirilerini sıralarken bunun bir televizyon dizisi olduğu; senaryo yazımı, kurgu, zaman gibi nedenlerden dolayı olayların arka planının gölgede kalabildiğini de ekliyordu.

68 ile ilgili birçok tartışmanın merkezine oturan dizi, yakın tarihimizi bir aşk hikayesinin gölgesinde anlattı. Diziyile birlikte dönemi anlatan kitap satışlarında artışlar yaşandı. Dizin yayımlandığı internet sitesinde gençler dönemi tartışmaya başladı. Kimisi dönemi ilk kez öğrenmenin şaşkınlığını yaşayıp anlamaya çalışırken kimisi de sadece aşk hikayesine odaklanmıştı. Hatırla Sevgili unutturulmuş bir dönemi kıyısından köşesinden de olsa yakalamış, o dönemin basında tartışılmasını sağlamış ve yeni kuşağın dönemle ilgili merakını bir nebze de olsa arttırmıştır.

III. Devrimci Gençlik Köprüsü Belgeseli (2007)

1969 yılında Hakkari'de, geçit vermez Zap nehri canlar almaya devam ederken, İstanbul Boğazı'na ilk köprüyü yapma çalışmaları başlamıştır.'68 gençliği içinden bir grup üniversite öğrencisi, ülkenin doğusu ile batısına eşit yatırım yapılması yaklaşımıyla İstanbul Boğaz Köprüsü'nün yapımına karşı çıkarlar. Bu karşı çıkışla; Boğaz Köprüsü yapımının ülkenin petrole bağımlılığını arttıracığını, başlamış olan iç göç sorununu arttıracığını, çevre arazilerde rant kavgalarının olacağını, Boğaziçi'nin doğal ve kültürel dokusunun bozulacağını, birinci köprü'nün ardından ikinci ve üçüncü köprülere gereksinim duyulacağını fakat bunların da ulaşım sorununu çözemeyeceğini, esas önem

¹⁵⁷

Üstündağ, a.g.m.

verilmesi gereken demiryollarının ve raylı sistemin ulaşım açısından daha verimli ve ucuz olduğunu savunurlar.

Diğer yanda ise, "kapitalizm/sosyalizm" tartışmaları çerçevesinde, ülkenin doğusundaki yaşama biçimine, orada feodal bir yaşantının olup olmadığına duyulan merak söz konusudur. Tüm bunlar, gençleri sembolik bir eylem etrafında biraya getirir: 'Boğaz'a değil Zap'a Köprü'. Hep birlikte, Zap nehri üzerine bir asma köprü inşa etmeye başlarlar. Bu çabaya ulusal gazetelerden biri olan Milliyet de katılır. Bir yardım kampanyası açılır. Kısa sürede inşası tamamlanan köprüye 'Devrimci Gençlik Köprüsü' adı verilir.

Köprü, Hakkarililer için '68 olayları sonunda idam edilen gençlik liderlerinin adlarıyla andıkları bir efsane haline gelir.

Aradan geçen ve iki askeri darbe ile bir askeri darbe girişimini içeren yıllardan sonra, köprü, 1999'da kimliği bilinmeyen kişilerce havaya uçurulur. Belgesel, "küçük bir köprüden kim korkar" sorusundan çok, Devrimci Gençlik Köprüsü'nün halkların dostluğuna yönelik anlamına yoğunlaşıyor.

Belgeselde hikaye, köprüyü yapan 68'lilerin ve o dönemi hatırlayan Hakkarililer'in tanıklıklarıyla aktarılıyor. 68'lilerden Masis Kürkçügil, Ragıp Zarakolu, Yaşar Yılmaz, Faruk Pekin, Necati Sağır, Esat Yarar, Cihan Şenoğuz ve Hakkarililer'den Abdülkadir Kızılkaya, yerel araştırmacı İhsan Çölemerikli, yerel fotoğrafçı Enver Özkahraman, Yüksekova belediye başkanı Mehmet Salih Yıldız filmde yer alan isimlerden birkaçı.

VTR Araştırma Yapım Yönetim bünyesinde, sponsor desteği olmadan gerçekleştirilen, "Devrimci Gençlik Köprüsü"nün danışmanı Enis Rıza, yapım yönetmeni ise Nalan Sakızlı.

Film, 2006 yılında, Fas'ın Marakeş şehrinde gerçekleştirilen Euromed II- MEDA Film Geliştirme programına katılmaya hak kazanan tek belgesel film projesi oldu. İngilizce adı ile "A Bridge at the Edge of the World", bu kapsamda yıl boyunca düzenlenen ve Avrupa ülkelerinden uzmanların yapım-yönetim alanında verdikleri birer haftalık üç atölyeye katıldı.

Çekim ve kurgu aşamalarının tamamlanması yaklaşık 2 yılı bulan filmin görüntü yönetmenliğini Koray Kesik, montajını Burak Dal yaptı. Özgün müzik Sinan Sakızlı'ya ait.

Filmin yönetmeni Bahriye Kabadayı, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo-TV-Sinema bölümü mezunu. 1997 yılından beri VTR Araştırma Yapım Yönetim ekibi içinde belgesel alanındaki çalışmalarını sürdürüyor. Belgesel Sinemacılar Birliği üyesi.¹⁵⁸

Kendisiyle yaptığımız mülakatta Bahriye Kabadayı belgeseli yapma fikrini şöyle anlatıyor: “Öğrenciler arasında köprü inşaatının şantiyesinden sorumlu Yaşar Yılmaz ile tanışmıştık 2000 yılında, ekip olarak. O bize hikayeyi anlattı, ve o zaman köprünün yıkılmış olduğunu bilmiyorduk, araştırmaya başlayınca ilk karşımıza çıkan bilgi bu oldu zaten. Ama köprüyü kimler neden ne zaman yaptı, anlamı neydi gibi soruların cevaplarını Yaşar Yılmaz, Masis Kürküçügil, Ragıp Zarakolu gibi 68’lilerden almaya başladım. Birinin anlatımından başka detaylar, başka isimler çıkıyordu... bunların takibi sonucu hikaye ana hatlarıyla hatta çoğu detaylarıyla ortaya çıkmaya başladı. Köprüyü yapan 68’lilerden en çok isimleri akıllarda kalan isimlerle söyleşiler çektim. İsmi en çok hatırlanan ama bugün hayatta olmayan 68liler de var. Film bittikten sonra ve gösterimler devam ederken ise, “ben de oradaydım” deyip hikâyelerini paylaşan başka 68’liler de çıktı. Onların tanıklıklarını ve fotoğraflarını hazırlıklarına başladığımız belgeseli kitaba aktaracağım”.¹⁵⁹

Filmin çok farklı fraksiyonlardan 10.000’i aşkın seyirciye ulaştığının söyleyen Bahriye Kabadayı’ya göre gençler filmi sahiplendiler, tıpkı “Hakkariler’in Devrimci Gençlik Köprüsünü sahiplenmeleri gibi” diye ekliyor ve şöyle devam ediyor: “Filmin ilk gösteriminin yapıldığı 2007 Ekim ayından beri elden ele pek çok genç film izledi, paylaştı ve gösterimler hâlâ sürüyor. Filmin gösterimleri sonrasında yaptığımız söyleşilerden, kitaba aktaracağım çok hoş sohbetler doğdu. Buraya sığdıramayacağım kadar çok yorum var çünkü. Ama özetle filmin en azından benim hedeflediğim mesajlarla hedeflediğim kitleye ulaştığını, ulaşmaya devam ettiğini görüyorum ve bundan dolayı da çok mutluyum” diyor.¹⁶⁰

Belgeselin yapım süresi fiili olarak yaklaşık üç buçuk yılı bulmuş. Bu kadar uzun sürmesinin nedenlerini Bahriye Kabadayı şöyle açıklıyor: “Teknik neden: Çünkü bu film bağımsız bir film. Yani bir sponsoru ya da maddi herhangi bir destekçisi yok. VTR Araştırma Yapım Yönetim ekibinin emekleriyle ve öz kaynaklarıyla finanse edilen bir yapım. Yapımın gerektirdiği her çekimi her harcamayı istediğiniz anda yapamıyorsunuz ve bunun için uygun zamanı ve koşulları kollamak zorunda kalıyorsunuz. Bu da doğal olarak süreci biraz uzatıyor. İkinci ve asıl önemli olan neden ise, bu çapta bir hikâyeyi anlatabilmek için bu süreye ihtiyacımız var. Çok fazla konuyla bağlantılı, çok fazla görsel-işitsel materyal içeren bir film. Belgesel sinemada “fermantasyon” dediğimiz bir kavram var. Filmin yapım süreci boyunca belli aşamalarda durmak, başka şeylerle ilgilenmek ve

¹⁵⁸ Eski Bir Masal Değil 68, (t.y), <http://www.devrimciyenclikkoprusu.com>, (29.04.2009).

¹⁵⁹ Bahriye Kabadayı Mülakat, Mayıs 2009.

¹⁶⁰ Bahriye Kabadayı Mülakat, Mayıs 2009.

sonra dönüp tekrar bakmak sizi en iyi sonuca ulaştırabiliyor ancak. Bu da zamana ihtiyaç duyuyor. Türkiye’de bir belgesel film yapmaya çalışırken karşılaştığımız ilk zorluğun arşiv toplamak olduğunu hatırlatmakta da yarar var tabii. Toplumsal hafızası zayıf ve sık sık kesintilere uğrayan bir niteliğimiz olduğu için arşive önem verilmemiş yıllarca. Bazen bir tek fotoğrafı bulmanız aylar sürebiliyor...”¹⁶¹

Köprü yapımından 30 yıl sonra kimliği belirlenemeyen kişilerce havaya uçurulur. Konuyla ilgili belgeselin yönetmeni Bahriye Kabadayı’nın görüşü şöyle; “Bunu anlamak zor tabii ki. En nihayetinde küçük bir asma köprü. Ama sembolik anlamı ve etrafında oluşan efsane buna neden olmuş gibi görünüyor. Bizzat gidip çalışmamış olsalar da, idam edilen Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan Hakkari halkı tarafından köprüyle özdeşleştirilmiş durumda. Sadece onların adları ya da sadece “Devrimci” Gençlik Köprüsü bile yetiyor bazı çevreler için”.

Devrimci Gençlik Köprüsü belgeselini de ilgilendiren önemli bir nokta da, bu belgeselin de katıldığı 44. Altın Portakal Film Festivali’nde en iyi belgesel ödülünün verilmemesi. Jürinin gerekçesi şöyle: 'Ulusal Belgesel Film Yarışması'na katılan belgesel filmleri dikkatle izledikten ve bu filmlerin belgesel sinema sanatlarına uygunluğu ile ilgili uzun tartışmalardan sonra oy birliği ile şu karara varmıştı: Adayların her birinin işlediği konu ve öykülere saygı duymakla birlikte, aday filmler arasında, profesyonel belgesel film ölçütlerine uygun bir eser bulunamamıştır. Ödüllendirmemenin bu alanda daha iyi ve doğru ürünler verilmesi fikrini destekleyici düşüncesini paylaşan jürimiz, 'en iyi ulusal belgesel film ödül' dalında bu yıl ödül vermeme kararı almıştır."

'Devrimci Gençlik Köprüsü'nün yapım şirketi VTR Araştırma Yapım Yönetim de konuyla ilgili olarak Birgün gazetesine yaptığı açıklamada tepkisini dile getirdi ve “44. Antalya Altın Portakal Film Festivali'ni, diğer belgesellerle yarışmaktan çok filmlerimizin daha geniş izleyici kitleleri ile buluşabilme fırsatı olarak değerlendirmiştik. Çünkü yarışmadaki belgesel filmlerin pek çoğu, serüvenlerini birlikte paylaştığımız, Türkiye'de belgesel sinemanın güçlenmesi için birlikte çalışmalar yürüttüğümüz yönetmen ve ekiplerin filmleriydi. Yarışma sonuçlarının açıklandığı gece hepimizi hayrete düşüren bir gerekçe ile belgesel alanda ödül verilmediği kararını öğrendik. Yarışma sonunda ödül vermeme kararını, bir ödül verilmesini zorunlu kılan Altın Portakal Yönetmeliği'nin 5.1 maddesine aykırı da olsa, anlayabiliriz. Ancak jüri başkanı Ertuğrul Karşlıoğlu'nun, jüri üyeleri Coşkun Aral, Tuba Akyol, Canan Evcimen ve Ludmila Cvikova adına ifade ettiği "profesyonel belgesel film ölçütlerine uygun bir eser bulunamama"sı gerekçesini, anlaşılabilir bir değerlendirme ve karar olarak algılamamız mümkün değil.

¹⁶¹ Bahriye Kabadayı Mülakat, Mayıs 2009.

Bu açıklamayı Türkiye'de her koşul altında uluslararası profesyonel standartlarda belgesel filmler üretmeye çalışan ve hayatını buna adanmış olan belgesel sinemacılar için saygı çerçevesinden uzak ve maalesef karalayıcı ve hatta ne yazık ki filmlerin çoğunluğunun politik içeriklerinden kaynaklı şaibeli bir tutum olarak değerlendiriyoruz.

Eğer sorun sahiden bu ise, 'profesyonellik' objektif kriterleri olan bir değerlendirmedir. Çekim ve kurgu formatı, görüntü kalitesi, ekibin uzmanlık alanlarındaki deney ve birikimleri, araştırmanın derinliği ve yapım aşamalarının hak ettiği süreçlerde kat edilmiş olması gibi 'doğru bir film okuma' ile algılanabilecek nesnel kriterlerdir. Jüri en azından bu algılamayı başaramamış, açık ve nesnel bir haksızlık yapmış, özensiz ve sorumsuz bir davranışla haddini aşmıştı.

Jürinin profesyonel bulmadığı filmlerimiz, yurtiçi ve yurtdışı festivallerde gösteriliyor, özel davetler alıyor; Türkiye'de bağımsız belgesel film üretiminin son örnekleri olarak uluslararası seyirciye sunuluyor; belgesel film festivallerinin açılış filmleri oluyor, uluslararası film marketlerde yer alıyor ve Avrupa'da çok sayıda festivalde izleyici ile buluşuyor. Dolayısıyla bu açıklamanın aynı zamanda, diğer festivallerin seçici kurullarına, filmlerimizden övgü ile bahseden gerek yurtiçi gerek yurtdışı profesyonel sinema alanı insanlarına, gösterimlerden sonra büyük bir coşku ile duygularını bizimle paylaşan çok sayıda seyirciye ve tüm bunların yanısıra yıllarını belgesel sinemanın desteklenmesi ve geliştirilmesi için harcayan belgeselci ekiplere haksızlık olduğu görüşündeyiz.

Jüri, Türkiye belgesel sinemasını da aşağılayan bu kararın altında hangi tedirginliklerin yattığını ve profesyonellik kriterlerinin ne olduğunu şeffaf bir şekilde kamuoyuna açıklamakla yükümlüdür. Bu noktada, oldukça tartışmalı bu kararın Altın Portakal Festival Yönetimi ve kararı veren jüri üyeleri tarafından bir sorun ve daha da önemlisi sorumluluk olarak algılanarak ivedilikle bir çözüm üretilmesi ve bu gerekçenin geri alınması gerektiğini düşünüyoruz.

44. yılına gelmiş olmanın haklı sevincini yaşayan Altın Portakal Film Festivali'nin böylesi bir saygısızlığın ortadan kaldırılması için kurumsal kimliğinin arkasında durmasını gerekli görüyoruz. En kısa zamanda gerek jüri kararının gerekse bu karara varan jürinin feshedilerek, belgesel sinemacılar hak ettikleri saygı ve özenin gösterilmesi gerektiği inancındayız. Çünkü şu bir gerçek ki, bütün ülke sinemaları, öncelikle kısa film ve belgesel sinemanın kurumsal olarak desteklenmesiyle adını dünyada duyurabilmiştir”¹⁶²

Belgeselin yönetmeni Bahriye Kabadayı ise bu meseleyi şöyle yorumluyor: “Öncelikle,

---

¹⁶² Suyu Durulmayan Festival, Birgün Gazetesi, (31.10.2007), http://www.birgun.net/culture_index.php?news_code=1193842013&year=2007&month=10&day=31, (12.05.2009)

mesleğinde 10 yılını doldurmuş ‘genç’ bir belgeselci olarak yarışmalardan yana olmadığımı belirtmeliyim. Hem okulda aldığım eğitim, hem yanında yetiştiğim ustam Enis Rıza, yapım yönetmenimiz Nalan Sakızlı ve VTR ekibi, hem de meslek birliğimiz olan Belgesel Sinemacılar Birliği’nde yıllardır yaptığımız çalışmalarda savunduğumuz birkaç önemli fikirden biri bu: Yarışmamak ve yarıştırmamak. Sanatın hiçbir alanında yarışmanın doğru bir yanı olabileceğine inanmıyorum. Neyi yarıştırebilirsiniz mesela, diyelim ki eşit düzeyde ‘profesyonel’, kaliteli, sinematografik, evrensel iki belgesel sinema eseri var karşınızda. Biri çok sayıda insanın öldüğü bir çatışmayı anlatıyor olsun, biri de 1922 Türk-Yunan mübadelesini ya da 85 yaşında bir kadının yalnızlığını, ya da bir çocuğun arkadaşlarıyla oynarkenki mutluluğu ve saflığını... neyi yarıştırebilirsiniz?

Siz niye katılıyorsunuz yarışmalara diye sorabilirsiniz bu durumda... Çünkü her alanda olduğu gibi bu alanda da sistem içinde henüz farklı ve uygulanabilir bir alternatif model geliştirebilmiş değiliz bunu savunan belgeselciler olarak. Ve ilk uzun filmini büyük bir özenle, çok sayıda insanın emeğiyle 3 yılda tamamlamış biri olarak filminizin adının duyulması gerekir ki bir sonrakini yapacak en azından moral motivasyonu bulabilesiniz...

Antalya’da 2007 yılında yaşanan durum sadece “Devrimci Gençlik Köprüsü” filmine değil o yarışmaya katılan tüm filmlere yapılmış bir hakaretti. Karar açıklandığında jüri başkanı olan “ünlü belgeselci”nin okuduğu gerekçe ifadesine inanamadık. Çünkü mesele filmlerin profesyonel olup olmaması meselesi değildi. O dönemi hatırlatmakta fayda var, özellikle Hakkari’de bir sürü olayların olduğu bir dönemdi. Ön elemeyi geçip festivalde gösterime sunulan belgesellerin çoğu Türkiye’nin toplumsal- politik meselelerini irdeleyen yapımlardı: Devrimci Gençlik Köprüsü (bir dönem tarihi ve Türk-Kürt sorununa hümanist bir bakış açıcı), 38 (1938’de Dersim isyanı), F tipleri, ölüm oruçları, idam cezaları, Behice Boran hakkında bir belgesel vs... “

Kabadayı TÜRSAK’ın da bu konuda hiçbir açıklama yapmadığını belirtiyor: “Tam tersi bizim yapım şirketimize gönderdiği mektupta “jürinin kararıdır, bizi ilgilendirmez” özetiyle aktarabileceğim bir şeyler anlattı. Jüri üyelerinden biri- hemen ertesi günlerden birinde köşesinde yazdığı uzun yazıda Devrimci Gençlik Köprüsü ve 38 filmlerinden bahsetti sadece (kendisinin de yer aldığı bir jüri tarafından ‘profesyonel’ olmadıkları için ‘ödüle değer bulmadıkları’ndan hiç bahsetmeden). Jürinin yurtdışından katılan bir üyesi bir arkadaşımıza ‘aslında filminin ne kadar güzel olduğu’ üzerine bir e-mail gönderdi memleketine dönünce. Geçen aylarda yine jüri üyelerinden biri olan (belgesel kanalı koordinatörü) “ünlü belgeselci” ise yine Altın Portakal 2007 sonuçlarıyla ilgili sorulan bir soruya “güzel filmler vardı ama hep kötü hikayeler anlatılıyordu” diye cevap vermiş! Yani ülkemizde aslında hep güzel şeyler oluyor ama nedense bağımsız belgeselciler

aslında yaşanmamış- olmayan kötü şeyler anlatıyorlar! Ve birkaç gün önce devlet televizyonunda yayınlanan, çoğunun televizyon programcısı olduğu (Altın Portakal'ın iki ünlü belgeselci jüri üyesinin de bulunduğu) konuklarıyla “belgesel sinema”yı konu edinmiş yine “ünlü belgeselci (tv programcısı)” kişinin sunduğu programda Altın Portakal'dan konu açıldığında, olaya yeni bir açılım daha getirildiğini gördük: “Film çok güzeldi ama karşı tarafa sormamışlar!” Bunu hangi film için ifade ettiler bilemiyorum ama bu noktadan sonra diyecek bir şey kalmıyor”¹⁶³.

Devrimci Gençlik Köprüsü Belgeseli uzun süreli bir araştırmanın sonucunda çekilmiş ve o dönemdeki gençlerin karşı duruşunu ifade eden bir protestonun hikayesi. Altın Portakal Ödülü'nü, o dönem yarışan diğer belgesellerle birlikte alamaması başarının ölçütü değil fakat jüri üyelerinden birinin “güzel filmler vardı ama hep kötü hikayeler anlatılıyordu” şeklinde bir açıklama yapması; yaşanmış ve üzerinden 40 yıl geçmiş bir dönemin unutturulmak ve toplumsal hafızadan silinmek istenmesinin en iyi örneklerinden birini temsil ediyor.

---

¹⁶³ Bahriye Kabadayı Mülakat, Mayıs 2009.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye’de 68 hareketinin popüler kültür ürünlerinde nasıl temsil edildiğini ve bu temsiller etrafında dönen tartışmaları göstermeye çalıştık. Birinci bölümde dünyada 68 hareketinin gelişimini aktardık. Dünyanın hemen her bölgesinde 60’lı yılların sonunda önemli çapta hareketlenmeler yaşanır. Gelişmiş kapitalist ülkelerde bu esas olarak kapitalizmin insanlık dışı yönlerine ve Vietnam savaşına karşı bir isyan olarak baş gösterdi. Birçok ülkede yaşanmakla birlikte Fransa’da ve ABD’deki 68 hareketleri, bugün en çok hatırlananlar arasındadır. Altmışlı yılların sonunda Doğu Avrupa’da da önemli sarsıntılar meydana gelmiştir. Sovyetler Birliği’nin uzantısı olan bürokratik diktatörlük rejimlerine karşı Çekoslovakya’da ve Polonya’da ayaklanmalar ve grevler yaşanmıştır. Üçüncü dünya ülkelerinde ise emperyalizme karşı mücadeleler şeklinde oluşmuştur 68 hareketi. Bunların arasında en önemli etkiyi yaratmış olan, tabii ki Vietnam savaşıdır. Amerika’nın geri çekilmesiyle sonuçlanan bu savaş, ABD’nin dünya çapındaki iktidarını sarsmıştır. Fakat Latin Amerika, Küba devriminin de etkisiyle elbette mücadelelerin en yoğun olduğu bölgelerden biridir. Ancak Çin kültür devrimi, Cezayir kurtuluş savaşı da o döneme damgasını vuran ve başka ülkelerdeki mücadeleleri etkileyen hareketler arasında sayılabilir.

Türkiye de bu küresel hareketlenmenin dışında kalmadı. İkinci bölümümüzde Türkiye’de 68 hareketi üzerinde durduk. Burada 68’in boşluktan doğmadığını, öncelikle Türkiye’deki işçi mücadeleleri ve sosyalist hareketlerin tarihiyle ilişkili olduğunu göstermeye çalıştık. Bunun yanı sıra ülkemizdeki siyasal ve toplumsal gelişmelerle bağını ortaya koymak istedik. 27 Mayıs 1960 darbesinin, Türkiye’deki 68 hareketinin şekillenmesinde özellikle önemli bir rolü olmuştur. Ordunun ilerici bir rol oynayabileceğine dair düşünceler bu darbe sonucunda devrimci hareket içinde inandırıcı hale gelmiştir. Burada tabii ki 1961 Anayasası’nın bir darbe sonrası kaleme alınmış olmasına rağmen, demokratik yönleri olmasının da etkisi vardır. Dolayısıyla daha solcu bir darbenin daha da ilerici sonuçları olabileceği fikri, o dönemdeki pek çok hareket tarafından savunulmaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye tarihinde sosyalizm düşüncesi ilk kez bu kadar yaygın ve güçlü olmuştur. Çeşitli işçi hareketlerinin yanı sıra esas olarak üniversitelerde, önce Fikir Kulüpleri Federasyonu sonra da Devrimci Gençlik Federasyonu aracılığıyla bu fikirler yayılır. Ama burada tekrar Türkiye İşçi Partisi’nin milletvekili çıkarmasının ve halkın gözünde daha da meşru hale gelmesinin önemini vurgulamak gerekir. O dönemde, daha küçük bir çevre olmakla birlikte büyük bir etki alanına sahip olan Yön dergisi de özellikle aydınlar ve öğrenciler tarafından çokça okunmaktaydı. Yine Türkiye’de 68 hareketinin özelliklerinden biri de hareketin hızla radikalleşmesi ve giderek silahlı mücadelenin, Latin Amerika ve Vietnam örneklerinin de etkisiyle, tercih edilen bir yöntem haline gelmesidir. Fakat silahlı mücadeleyi benimseyen çeşitli hareketlerin militanları ve

liderleri ağır bir bedel ödemek zorunda kalmıştır. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarını darağacına götürülmüş, Mahir Çayan ve 9 arkadaşı Kızıldere’de ölmüş ve İbrahim Kaypakkaya işkencede can vermiştir. Ve elbette daha binlerce genç 12 Mart Askeri müdahalesiyle birlikte hapse atılmış ve işkence görmüştür. Fakat buna rağmen, hareket sönmemiş ve giderek daha büyük bir kitlesellik kazanmıştır. Cezaevindeki kadroların af sonrasında serbest bırakılmasıyla devrimci hareket daha da canlanmış, daha geniş kalabalıklara ulaşmıştır. Fakat bu kez de çok daha sert bir darbeye karşı karşıya kalmış ve neredeyse yok olma noktasına varmıştır.

Üçüncü bölümde ise bu unutulmuş ve unutturulmak istenen dönemin popüler kültür ürünleri aracılığıyla nasıl yeniden canlandığını göstermek istedik. 12 Eylül darbesi sosyalist hareketi büyük oranda sona erdirmiş ve sol düşünceye büyük bir darbe vurmuştur. Ama darbenin bu etkilerinin yanı sıra dünya çapındaki bir gelişme de daha eşit ve özgür bir topluma dönük umutları söndürmüştür. Sovyetler Birliğinin yıkılışı ve Doğu blokundaki rejimlerin çökmesiyle sosyalizm fikri de büyük bir yara alır. Buradaki rejimler gerçek anlamda sosyalist olmasa da, onların yıkılmasıyla sosyalizmin mümkün olmadığı düşüncesi güç kazanır. Altmışların gençliğinin aksine politikadan uzak bir nesil yetişir. Medyanın ve kitle kültürünün de etkisiyle, para kazanmayı ve tüketmeyi hayatlarının temel hedefi haline getiren bir kuşaktır bu. Dünyayı değiştirmek için uğraşmak bir yana toplumu ilgilendiren konulara bile herhangi bir ilgi duymayan bu nesil bireyci ve rekabetçi biçimde yetiştirilir. Tabii ki sadece gençler değil toplumun genelinde böyle bir gelişme görülür. Filmlerin, reklamların, dizilerin de katkısıyla, her ne kadar sefalet artsa da, insanlar daha iyi bir dünyanın mümkün olmadığını, zaten olabilecek en güzel dünyada yaşadıklarını düşünürler. Tüm huzursuzluklara rağmen bunu değiştirmek isteyen bir bilinç uyanmaz. Ne var ki, medyanın ve popüler kültürün içinde de piyasa ekonomisini ve bireyciliği, rekabetçiliği ve tüketiciliği yani kapitalizmin temel değerlerini sorgulayan içeriklerin kendilerine kısmi de olsa bir yer bulabildiğini görüyoruz. Ama bunların da egemen ideolojiye kökten bir eleştiri olarak değil, çoğunlukla sistemi rahatsız etmeyecek düzeyde tutulduğunu görmek mümkün. Örneğin Fransa’daki 68’i bugün büyük oranda, biraz da çılgınca sayılabilecek bir gençlik isyanı ve bir cinsel devrim (kadının özgürleşmesi ve muhafazakar ahlakın zayıflaması) olarak sunulur ve kitle iletişim araçları tarafından böyle hatırlanması sağlanır. Fakat on milyon işçinin katıldığı, dünya tarihin en büyük genel grevi olduğu, fabrikaların işgal edildiği, ortak hafızada yer almaz. Türkiye’deki 68 ahlak ve cinsellik konusunda Avrupa’daki örneklerinden farklı olarak özgürlükçü bir boyuta sahip olmamakla birlikte özellikle silahlı mücadeleye başvurulması açısından sistem tarafından kolay kolay kabul edilebilecek gibi değildir. Fakat Türkiye’deki egemen ideolojinin bir başka boyutuna, yani kemalizme gönderme yapılarak, 68’i kısmi düzeyde de olsa meşrulaştıran biçimde bir hafıza oluşumuna tanıklık ediyoruz.

Hoşçakal Yarın filmi konusundaki bölümümüzde görüldüğü gibi, Deniz Gezmiş ve

arkadaşlarının düşüncesinin Kemalist boyutu ve ulusal bağımsızlık talepleri ön plana çıkarılıyor. Yani esasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamış, bağımsızlığı kazanmış olan Mustafa Kemal'in yolundan pek de farklı bir yol izlemedikleri vurgulanmıştır. Bu anlamda Türkiye'deki temel ideolojik değerlerle çatışmadıkları anlatılmak ve idam edilmelerinin ne kadar haksızca ve adaletsizce olduğu gösterilmek istenmiştir. Darağacına giderken söyledikleri sözler, özellikle Deniz Gezmiş'in, sistem açısından kabul edilemez olan Marksizm-Leninizm'e olan bağlılığını ifade etmesi ve Türk ve Kürt halklarının kardeşliğine olan inancını son sözlerinde belirtmesi filmde yer almamıştır. Yani zamanında terörist olmakla suçlanıp idam edilen gençlerin aslında ne kadar vatansever olduğu vurgulanıp radikal yönleri törpülenmiştir. O dönem üzerine yapılmış ilk popüler kültür ürünüde, 68 gençliğinin aslında bir anlamda "zararsız" olduğunun, Mustafa Kemal'in eserini sürdürmekten başka bir niyeti olmadığını özellikle vurgulanması son derece anlamlıdır. Burada tüm hikayenin Deniz Gezmiş'ler üzerine kurulu olması da önem taşır. Böyle bir Kemalist çerçevede değerlendirmeye en uygun kesim onlardır. Ayrıca idam edilerek öldürülmeleri de onlara ayrı bir "masumiyet" katar. Çünkü gerçekten de, dönemin diğer önderlerinden Mahir Çayan'ın, hele de İbrahim Kaypakkaya'nın böyle bir çerçeve içinde değerlendirilmesi zor olur. Mahirlerin Kızıldere'de çatışarak ölmeleri veya Kaypakkaya'nın Kürt sorunu konusundaki radikal fikirleri, onları sistem içinde meşru olarak sunmayı zorlaştırmaktadır.

Hatırla Sevgili dizisi açısından baktığımızda da 68'e dair hafızanın benzer biçimde, daha meşru sayılabilecek unsurların ön plana çıkarılarak oluşturulduğunu görebiliriz. Kanlı Pazar, Taylan Özgür'ün öldürülme koşulları veya Deniz Gezmiş'in Marksizm-Leninizme ve Türk ve Kürt halklarının kardeşliği konusundaki son sözleri gibi, çalışmamızda da aktardığımız konularda, bu seçmeci ve kimi zaman sansürcü anlayışın ortaya çıktığını görüyoruz. Elbette dizi daha geniş bir zaman dilimine sahip olduğundan, burada farklı sol kesimlere ve şahıslara da değinilmiştir, ama eleştirilerden de görüldüğü üzere egemen ideoloji açısından daha az rahatsız edici olanlar ön plana çıkarılmıştır. Fakat burada şunu da vurgulamak durumundayız ki bu sadece ideolojik bir seçim olmanın ötesinde, piyasa mekanizmalarına, yani reyting sistemine tâbi medya sisteminin de bir sonucudur. İzleyici kitlesini kaybetmemek üzere fazla radikal sayılabilecek, fazla yıkıcı olarak algılanabilecek, ve düzene dönük sert eleştiriler barındıran yönlerinin dizide yer almamasına dönük özel bir çabanın da yer aldığını görürüz. Bu bağlamda popüler kültür aracılığıyla hafızanın oluşturulmasının hem ideolojik tercihlere, hem de piyasa koşullarına bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada Devrimci Gençlik köprüsünün daha otantik bir hikaye anlatıyor oluşu da, hem filmin belgesel olmasıyla hem de piyasa mekanizmalarına bu denli bağlı olmayışıyla açıklanabilir. Buna rağmen, Türkiye'nin dört bir yanında ve dünyanın çeşitli ülkelerinde gösterimleri yapılan, festivallere katılan ve ödüller kazanan böylesi bir belgesel, Altın Portakal'dan ödüksüz çıkabiliyorsa,

bunu da egemen ideolojinin mekanizmalarıyla açıklamak mümkün görünüyor.

Dolayısıyla görebildiğimiz gibi, medyatik kültür de, daha geniş anlamda popüler kültürde, her ne kadar bir kültür sanayi içinde yer alsalar, ve genel olarak düzeni meşru göstermeye dönük içeriklere sahip olsalar da, muhalif, sistem eleştirisinin bulunduğu ürünlerin de yer alabildiğini görüyoruz. Fakat vurguladığımız gibi, bunlar da genel ideolojik ortama adapte edilip siyasal ve ekonomik düzene çok kökten meydan okumayacak hale getirilerek sunuluyor. Türkiye'deki 68 hareketine dair kolektif hafızamıza da bu türden ürünler önemli bir katkıda bulunmuştur. Özellikle de daha genç ve çoğunlukla apolitik kuşaklarda o döneme dair ve genel anlamda sola ilişkin bir fikrin, veyahut bir ilginin uyanması açısından önemli bir etkisi olmuştur.

KAYNAKÇA

Aguilar, Mora Manuel. “Uzun ve Geç Meksika 68’i”. *Yeniyol*. Sayı: 30, Yaz 2008.

Ahmad, Feroz. **Modern Türkiye’nin Oluşumu**. Kaynak Yayınları. Aralık 1999.

Akgül, Önder Eren. “Yeni Bir Öğrenci Muhalefeti İçin 68’i Aşmak”. *Yeniyol*. Sayı. 30. Yaz 2008.

Akkaya, Yüksel. “Düzen ve Kalkınma Kısacasında İşçi Sınıfı ve Sendikacılık”. **Neoliberalizmin Tahribatı**, Der. Neşecan Balkan- Sungur Savran. İstanbul 2004.

Alemdar, Korkmaz ve Erdoğan İrfan. **Popüler Kültür ve İletişim**. Ümit Yayıncılık. Ankara 1994.

Ali, Tarık. **Sokak Savaşı Yılları**. Agora Kitaplığı. İstanbul 2008.

Atılğan, Gökhan. “Yön-Devrim Hareketi”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**. Sol Cilt. İletişim Yayınları. İstanbul. 2008.

Aydinoğlu, Ergun. **Türkiye Solu**. Versus Kitap. İstanbul 2008.

Aymaz, Göksel. **Popüler Gerilim**. Yeni Hayat Kütüphanesi. 2004.

Batmaz, Veysel. **Medya Popüler Kültürü Gizler**. Karakutu Yayınları. Mart 2006.

Belge, Murat. “Sol”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**. Belge Yayınları. Ekim 2006.

Bensaid, Daniel ve Krivine Alain. **1968 Son ve Devam**. Yazın Yayıncılık. İstanbul 2008.

Kavukçuoğlu, Deniz. **Sen Vatan Haini misin, Baba?**. Can Yayınları. İstanbul 2008.

Aydinoğlu, Ergun, *Türkiye’de “1968”: Kurgu ve Gerçek*. *Devrimci Marksizm Teorik ve Politik Dergi*. Mart 2009.

Can, Faruk. **Bilgi Çağının Gülümlü Silahı; Medya**. Alfa Yayınları, Ekim 2005.

Cumhuriyet’in Seksen Yılı. Cumhuriyet Gazetesi (2003)

Çubukçu, Aydın. **Bizim 68**. Evrensel Basım Yayın. İstanbul 2007.

Doğan, M. Görkem. “*Türkiye’de örgütlü Emek Hareketlerinin Tarihi zerine*”, **Toplumsal Hareketler**. Der:Y. Çetinkaya. İletişim Yayınları. İstanbul 2008.

Dündar, Can ve çaplı Bülent. **İsmet Paşa**. İmge kitabevi. İstanbul 2006.

Erten, Bağış. “*Türkiye’de 68*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**. Sol Cilt: 8. İletişim Yayınları. İstanbul 2008.

Fraser, Ronald. **1968 İsyancı Bir ğrenci Kuşağı**. Belge Yayınları. İstanbul 2008.

Gökay, Bülent. “*Komünist Enternasyonal, Türkiye ve TKP*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**. Sol Cilt: 8. İletişim Yayınları. İstanbul 2008.

Hearse, Phil. “*40 Yıl nce: Tet Saldırısı - Vietnam Savaşının Belirleyici arpışması*” *Yeni Yol*. Sayı:30. Yaz 2008.

Karadeniz, Harun. **Olaylı Yıllar ve Gençlik**. Belge Yayınları. İstanbul 1995.

Koç, Yıldırım. **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi**. Kaynak Yayınları. İstanbul 2003.

Krivine, Alain. “*68’e Gücünü Veren Genel Grevdi!*”. *Mesele*. Mayıs 2008.

Kurlansky, Mark. **Dünyayı Sarsan Yıl: 1968**. Everest Yayınları. İstanbul 2008.

Kürkçü, Ertuğrul. “*Türkiye Sosyalist Hareketine Silahlı Mücadelenin Girişi*”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**. Sol Cilt:8, İletişim Yayınları. İstanbul 2008.

Kürkçügil, Masis. “*1968: Anti-Emperyalist, Anti-Kapitalist, Anti Bürokratik Dalga*”. *Mesele*. Mayıs 2008.

Kürkçügil, Masis. “*1960’larda Sosyalist Hareketin Oluşumu*”. *Yeni Yol Dergisi*.

Oktay, Ahmet. **Türkiye’de Popüler Kültür**. Everest Yayınları. Aralık 2002.

Oktay, Ahmet. **Toplumsal Değişme ve Basın**. BFS Yayınları. Ekim 1987.

Oskay, nsal. **Yıkanmak İstemeyen ocuklar Olalım..** Yapı Kredi Yayınları. Ekim 2000.

Sancar, Mithat. **Geçmişle Hesaplaşma. Unutturulma Kültüründen Hatırlama Kültürüne**. İletişim Yayınları. 2008.

Savran, Sungur. “*Devrimci Dalganın Adı*”. *Devrimci Marksizm Teorik ve Politik Dergi*. s. 88

Sülker, Kemal. **Türkiye’yi Sarsan 2 Uzun Gün**, Yazarlar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi. İstanbul 1980.

Topuz, Hıfzı. **Paris 68: Bir Devrim Denemesi**. Agora Kitaplığı. İstanbul 2008.

Traverso, Enzo. “**Geçmiş Kullanma Kılavuzu**” **Tarih-Bellek- Politika**. Versus Yayınları. Ocak 2009.

Tunçay, Mete. “*Türkiye’de Komünist Akımın Geçmiş Üstüne*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**. Sol Cilt: 8. İletişim Yayınları. İstanbul 2008.

Ünüvar, Kerem. “*Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (1970-1971)*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**. Sol Cilt: 8. İletişim Yayınları. İstanbul.

Yağcı, Öner. “*Günümüz Dünyası ve Popüler Kültür*”. *İmece Dergisi*. Eylül 2008.

Mülakatlar

Aral, Fahri. Bilgi Üniversitesi Yayınları Genel Yayın Yönetmeni. “Hatırla Sevgili Üzerine Mülakat”. Mayıs 2009.

Çelik, Reis. Yönetmen. “Hoşçakal Yarın Filmi Üzerine Mülakat”. Nisan 2009.

Günay, Zeynep. “*Aydın Çubukçu ve 68*”. *Mirror*. Mayıs 2008. Sayı: 47.

Günay, Zeynep. “*Nihat Behram: Kültür Erozyonuna Uğrayan Halk Yok Olma Tehlikesiyle Karşı Karşıya Demektir!*”. *Mirror*. Eylül 2008. Sayı 51.

Günay, Zeynep. “*Celal Doğan; 16 Sene Cenaze Kaldırdım*”. *Mirror*. Mayıs 2008. Sayı: 47.

Günay, Zeynep. “*Masis Kürkçügil ve 68*”. *Mirror*. Mayıs 2008. Sayı: 47.

Günay, Zeynep. “*Öner Yağcı ve 68*”. *Mirror*. Mayıs 2008. Sayı 47.

Kabadayı, Bahriye. Yönetmen. “Devrimci Gençlik Köprüsü Üzerine Mülakat”. Mayıs 2009.

Kentel, Ferhat. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi. Hatırla Sevgili Üzerine Mülakat. Mayıs 2009.

Elektronik Kaynaklar

12 Mart Muhtırası. (t.y). <http://tr.wikipedia.org>. (21.02.2009)

Cansel Elçin ile mülakat.(t.y). <http://www.diziler.com>. (22.04.2009).

Demokrat Parti 1946. (t.y). <http://tr.wikipedia.org>. (19.02.2009)

Durgun, Doğan.“ Sosyalizm ve 68’in Anlamı”. (08.05.2008). <http://www.blogmilliyet.com.tr>. (25.05.2009)

Eski Bir Masal Değil 68. (t.y). <http://www.devrimegenclikkoprusu.com>. (29.04.2009).

Hatırla Sevgili Tarafsız Olmak Zorunda. (21.09.2007). <http://www.bianet.org>. (12.05. 2009).

Hatırla Sevgili, Hatırlatma Danışman. (20.09.2007). <http://www.bianet.org>. (12.05.2009).

Hatırla Sevgili.(t.y). <http://www.diziler.com>. (21.04.2009).

Hatırla Sevgili’de Danışman Krizi. (21.09.2007). <http://www.radikal.com.tr>. (26.04.2009)

Hatırla Sevgili’ye Taylan Özgür İtirazı. (29.10.2007). <http://radikal.com.tr>. (27.04.2009)

Kürkçü, Ertuğrul. (t.y).“Türkiye Sosyalist Hareketine Silahlı Mücadelenin Girişi”, <http://tr.wikipedia.org>. (20.02.2009)

Odabaş, Battal. “Hoşçakal Yarım Görüş ve Eleştiriler”.(t.y). <http://www.reiscelik.com>. 25.04.2009.

Okan Yalabık ile Mülakat. (t.y). <http://diziler.com>, (25.04.2009).

Suyu Durulmayan Festival. (31.10.2007). Birgün Gazetesi.

http://www.birgun.net/culture_index.php?news_code=1193842013&year=2007&month=10&day=31. (12.05.2009).

Ünlü, Burçin. Beren Saat ile mülakat. (14.05.2007). Vatan Benissimo.

http://www.haberkulesi.com/haber_oku.asp?haber=328, (20.04.2009).

Ünsanlı,Emre. Nilgün Öneş’le Mülakat. (04.20.2008). “Hatırla Sevgili Çünkü Bu Senin Hikayen”.

Yeni Aktüel. Sayı: 145. <http://www.tumgazeteler.com/?a=2763044>.(14.05.2009).

Üstündağ, Erhan. “Hatırla Sevgili’de Deniz’in Son Sözlerinden ‘Kürtler’ ve ‘Marksizm’ Atıldı”. (24.03.2008). <http://bianet.org/bianet/siyaset/105824-hatirla-sevgilide-denizin-son-sozlerinden>

[kurtler-ve-marksizm-atildi](#). (18/4/2009).

EKLER

I.Reis Çelik İle Mülakat

Hoşçakal Yarın filminde yakın tarihimizde yaşanan bir dönemden kesitler anlatılıyor. O dönemde yaşanan faşizmi; insanları anti demokratik bir biçimde nasıl yargılandığını gözler önüne seriyor. Filmin yönetmeni Reis Çelik ile filmin çekiminde yaşanan zorlukları, filme gelen eleştirileri ve o dönemi konuştuk.

Işıklar Sönmesin, Mülteci, Hoşçakal Yarın adlı filmlerinize baktığımızda hepsinde tabulara gönderme var. Özel olarak, neden hep tabuları ön plana alıyorsunuz?

Benim sinema yapma nedenim bu. Biz çok konuşan ve tartışan bir toplumun üyeleri değiliz. Bizde olaylar olur, sonrasında yokmuş gibi üzerinden geçilir. Aslında bir unutturma ve yalan kültürü üzerine kurulu bir yapıya sahibiz. Osmanlı'dan kalan bir miras. Şarkışla olayı olur; konuşulmaz. 50'li yıllara kadar yaşanan olaylar, ardından yaşanan darbeler dönemi hiç masaya yatırılmadı. Suikastlar yapılır, insanlar ölür, öldürülür. 1 Mayıs'a baktığımızda yine üzerine konuşulmaz. Sivil direnişler bu konuda duyarlı olmasa hiç konuşulmayacak. İşte böyle bir toplumda, sanata çok iş düşüyor. Çünkü sanat konuşulmayı konuşan, tartışılmayı tartışandır. Sanat da bunu yapmazsa kim ve nasıl yapacak? Ben 81'den 95'e kadar gazetecilik yaptım ve birçok olayın içinde bulundum. O nedenle olaylara nasıl bakıldığının ve nasıl es geçildiğinin yakın şahidi oldum.

Işıklar Sönmesin'le İlgili Olarak...

Işıklar Sönmesin'i yaptığımda, o zamana kadar yaşananlarla ilgili hiç kimse bir şey yapmamıştı. 15 yıl süren çarpışmalar ve savaşlar olurken, sanat buna hep seyirci kaldı. Olaylarla birlikte sanatçılar da sindirildi. Ardı ardına yaşanan darbeler önce sanatçıları vuruyordu. İşte bu yüzden bir film yapmaya karar verdim ve ülkemizin önemli sorunlarından biri olan "Kürt Sorunu"nu ele aldım. Eğer ki bir Kürt Sorunu varsa ve biz bir iç savaş yaşıyorsak bunun TV dışında bir yerde gündeme gelmesi gerekiyordu. Toplumumuzun tabularını gündeme sokabilmeyi başarmak için bir yerlerden başlamak gerekiyordu ki arkası gelsin. Işıklar Sönmesin'e başladığımda yasaklarla karşılaştım. Fakat filmi yaptıktan sonra "Kürt Sorunu" konu olmaya başladı ve üzerine filmler yapılmaya başlandı.

Hoşça kal Yarın'ı yaparak önemli bir konunun tartışmaya açılmasına öncü olduğunuzu düşünüyor musunuz?

Öncü olmak değil ama kendimce bir şeyler yapma isteğiydi. Ben sadece böyle bir konu konuşulsun istedim; çünkü sanatın asıl işlevi budur. Toplumumuzda herkes Atatürkçü, herkes Kemalist, herkes Ulusalçı, herkes Milliyetçi herkes her şeydir. Amerikan hegemonyasına karşı kültürel bir duruş, Amerikan Emperyalizmine karşı direniş gösteren Deniz Gezmiş ve arkadaşları 6. filo İstanbul'a geldiğinde; kerhanelerin de kapılarını boyatıp "aman bizi temiz bulsunlar" diye çalışan devlet bir süre sonra onları asıyor ve onların dedikleri üzerinden politikalar kuruluyor. Ordu, onların söylediklerinden daha önde şeyler söylüyor. Politikacılar, partiler herkes daha Atatürkçü. Peki, o zaman bu gençlerden özür dilediniz mi? 6. Filoyu Dolmabahçe'den denize döküyoruz, diye yürürken; camiden namazlarını kılıp çıkanları, onların üzerine salarken, sonra da yargılayıp, anayasal düzeni zorla değiştirip onları asarken, darbe yapıp anayasayı ihlal ettiğinizde siz suçlu olmuyor musunuz? Bu nasıl bir yalan üzerine kurulu bir sistemdir. Deniz Gezmişlerin, geçmişte söylediklerini bugün herkes söylüyor ve tartışıyor fakat ne ordudan ne de devletten bir kişi kalkıp "bu gençleri boşuna astık" diye özür bile dilemiyor. Bizimse buna seyirci kalmamızı ve "sanat yapıyoruz" dememizi aklım almıyor.

Bu filmleri sisteme karşı bir eleştiri olarak algılayabilir miyiz?

Pembe suların, pembe havaların sanatçısı olmaz. Bizi sadece görsel ve kanıtsal durumdan yararlanan bir topluluk haline getirir. Sanat, tam tersi savaşıyor, karşı çıkan ve tartışır. Söylenmeyen üzerine giden ve hep çatışandır. Sanatın işlevi budur. Bu nedenle iki türlü eleştiridir benimki. Birincisi, sanat yapıyorum diye yola çıkanların zoru gördüklerinde nasıl kaçtıklarını ve sadece işin popülasyonundan faydalandığını anlatmak. İkincisi ise, her şeyin üzerine bir toprak serpererek yeni politikalar ve yalanlarla dolu yeni bir sistem yaratanlardı. Bir bakıma sistemin eleştirisiydi benimki. O nedenle bu filmleri yaptım.

Deniz Gezmişler üzerine kitaplar yazıldı, fakat sinemada bu konuda bir şey yapılmadı. Çok geç kalındı. Sizce bunun nedeni nedir?

Sinema çok zor bir sanat. Oturup bir kitap yazmakla aynı şey değil. Sinema birçok sanatları bir araya getiriyor. Yedinci sanat denilmesinin bir nedeni de o. Çok büyük bir ekonomi istiyor. Sanatı yaparken ve uygularken ciddi bir sermayeden bahsedilebilir. Hoşçakal Yarım'ı yaparken siz 1971'in askerinin üniformasını, o zamanın dünyasını, öğrencisinin kıyafetini, ordusunu organize edebilmeniz için ciddi bir yatırım yapmanız gerekiyor. 12 Eylül darbesiyle birlikte bütün sanatlar yerle bir edildi ve sinema kendisini en geç toparlayabilen sanat dalı oldu. Çünkü sermayedarları kalmadı. Mesela kitap yazacak olan kişi, oturup yazıyor ve riski göze alıp kitabını piyasaya sürüp, eleştirilere cevap verebiliyor. Tek başınadır o. Ama sinema için bu söz konusu değil ve tabii böyle

bir filmi çekmeyi kimse göze alamamış. Tatlı su sanatına geçilen bir dönem olduğundan, ben Işıklar Sönmesin'i çektiğimde "Bu yine politikayı mı getirecek" diye tepkiler aldım. "Yılmaz Güney'den kurtulmuş hayatımıza devam ediyorduk, tatlı su sinemaları yapıyorduk ne oluyor şimdi?" diye dövünüyorlardı. Ama ben yapmasam başkaları yapacaktı. Sadece o miladın başlatılması gerekiyordu. 6-7 Eylül Olayları, askeri darbeler vs. bunların hepsi sinema yapılabilecek şeylerdir, fakat o sermayeyi böylesine riske sokabilecek bir sermayedar ya da sektör yoktu.

Filmin çekimleriyle ilgili ne gibi sıkıntılar yaşadınız?

Filmlerin çekimine Bayburt'ta başlamak istemiştik fakat burada hoş karşılanmadı. Çekimler sırasında yaşadığımız tehditler yüzünden gerçekleştiremedik ve çekimleri Uludağ'da yaptık. Üniversite çekimleri ve diğer çekimler için de çeşitli zorlukları aşmak zorunda kaldık.

Filmin bütçesini nasıl finanse ettiniz?

Filmde maddi olanaksızlıklar yüzünden, bazı olayların ve gösterilerin çekimlerini yapamadık. O nedenle o döneme ait olayların gerçek görüntülerini filme ekledik. Bazı yabancı filmlerden aldığımız görüntüleri de filmde kullandık. Bir dönem filmi olması nedeniyle, gerçeğe uygun olması için o dönemde kullanılan belgeler, giysiler, çevre düzenlemeleri oluşturduk. Bunun dışında Avrupa'ya gittik, oraya buraya gittik, fon topladık. Bu konuda destek verenleri bir araya getirdik. Çünkü yapılması gerektiğine inanıyorduk. Yazarlarla başlayan bu dalgayı daha zor olan sanatla devam ettirmeyi başarmış olduk. Bir toplumda yaşıyorsak ve de duyarlıysak bu konuyu sanatın bir görevi olarak görüyorum.

Filme 68'liler nasıl tepkiler verdiler. Destek oldular mı size?

Destekleyenler de oldu karşı çıkanlar da. Destekleyenler bile, filme birçok eleştiri getirdi. Özellikle hiçbir şey yapmayanlar, en çok sesini çıkaranlar oldu. .

Karşı çıkış nedenleri neydi?

Karşı çıkanlara "Filmle ilgili bir tarihi saptırma mı var?" diye sorduğumda olmadığını söylüyorlar. "Deniz Gezmiş'i oynayan adam olmamış." Bu çok göreceli bir şeydir. Açıkçası ben Deniz Gezmiş'e benzeyip benzememesi konusuna çok fazla kafa yormadım. Diğer bir eleştiriye, Deniz Gezmiş'in Marksizm yanını göstermediğim yönündeydi. Kemalist bir söylem içinde Deniz'i anlattığım için eleştirildim. Benimle birlikte, Deniz Gezmiş hareketinin altının çok sağlam olmadığını söyleyenler bile; daha sonra kalkıp eleştirmek için eleştirdiler. Haklı olan eleştiriler de vardır. Önemli olan benim kendime göre doğruyu yapmış olmam. Daha doğrusu doğrunun bir ölçütü yok. Deniz Gezmiş çok yönlü anlatılabilir.

Deniz Gezmiş denildiğinde karizmatik bir kişilik bekleniyor... Berhan Şimşek'i o karaktere oturtamamaları filmin kötü olduğu anlamına gelir mi?

Ben olaya farklı bakıyorum. Deniz Gezmiş çirkin bir adam olsaydı bu kadar popüler olmayacak mıydı? Yakışıklı uzun boylu olmasaydı sevilmececek miydi? Yıllarca kasabaları ve köyleri dolaşıp o insanlarla sohbetler ettim. Şu kaniya vardım. O zamanı görmüş, tanıyan ya da tanımayıp hayranlığı olan köylü kadınlarına Deniz'i sorduğumda; "Onu saklayacaktık, evlendirecektik, yer bile ayarlamıştık" dediler. Deniz Gezmiş'e neden bu kadar sempati duyuyorsunuz diye sorduğumda: "Uzun boylu, yakışıklı, civan delikanlıydı" yanıtını aldım. Bellekler böyle şekillenmiş. Onun başlattığı hareketin ne olduğu ve ne anlama geldiği konusunda hiçbir fikirleri yok. Ben sanata epik yaklaşıyorum, bizim anlattığımız bir canlandırma, oyundur. Filmi ben çektim, Berhan Şimşek'i de ben oynattım, ama benim Deniz Gezmiş'im o da değil. Kim ne kadar benzetirse benzetsin hiç kimse asla o olmayacak.

Hoşcakal Yarın'da epik yaklaşımın sizce tanımı nedir?

Epik baktığımız zaman, karakteri benzetmek yerine olaylar üzerinde durursunuz. Benim filmde vurgulamak istediğim olay, 12 Mart faşizmidir; Deniz'in hikâyesi değil. 12 Mart faşizminin neyi nasıl yargıladığını anlatmaya çalıştım. Örneğin, orta oyunculukta şöyle bir şey vardır: Benim gibi sakallı bir adam çıkar ortaya, köylülere oyun oynar. Bir tane başörtü bağlar, insanları güldürür, ama onun kocakarı olduğuna kimse inanmaz, fakat onu kocakarı olarak algılayıp eğlenirler. Başka biri çıkar, birebir benzeyen birini çıkarır ama içi boştur. Olayları yeterince anlatamaz. Karton bir kahramanlık üzerine kurmuştur hikâyesini... İşte bu bir tercih meselesidir.

Hoşcakal Yarın'ın özellikle genç kuşak için, yakın tarihimize rehberlik yaptığını düşünüyor musunuz?

Bu ülkede Deniz Gezmiş'i tanımayan ve egemen olan, unutturulma kültürünün boyunduruğunda yaşayan milyonlarca genç var. Geçmişte neler olduğunun hatırlanması ve öğrenilmesine katkıda bulunmak istedim. Beyoğlu sinemasında hiç unutamadığım bir olay yaşadım. Bir grup genç filmde çıkıp yanıma geldiler. "Biz ülkücüyüz ve bu filmi izledik" dediler. Çocuklardan birinin babası 68 kuşağındanmış. Onun referansıyla filme gelmişler. "Şimdi burada anlattıklarınız doğru mu? Biz onu yıkıcı, bölücü komünist olarak biliyorduk" dediler. Film sayesinde öyle olmadığını öğrendiler. Anlatmak istediğimde işte tam da buydu. Bu ülkede solcu insanlar; Moskova'dan maaş alan, Türkiye'yi yok edip, parçalayıp, bölüp, tarihten silmeye çalışan insanlar olarak gösterilmiştir. Oysaki sol görüş, bütün değerleri savunan, hep haklı çıkan fakat sürekli azınlıkta kalan bir grup olarak kalmıştır..

Deniz Gezmiş'i, filminizde Kemalist bir söylem içinde anlattığınız için çeşitli eleştirilere maruz kaldınız. Bu konu hakkında ne söylemek istersiniz?

Ben 70 kuşağındayım. 70 kuşağı olarak biz, Deniz Gezmiş'i bir öğrenci lideri olarak görürdük, ama onun politik tavrı ve biçimini hep eleştirirdik. Deniz Gezmiş, duruşunu Marksist söylem üzerine kurmamıştır. Sadece asılırken Marksist bir söylemde bulunmuştur. THKO hareketini incelediğiniz zaman, bu hareketin Kemalist özellikler taşıdığı görülür. Daha ulusalcı ve Kurtuluş Savaşı'nı örnek alan bir çıkış olduğu görülür. Mahir Çayan'ı anlatırken ise böyle anlatamayız. Onun son derece Marksist ve ideolojik kişiliği üzerine konuşuruz.

Hoşçakal Yarın filmi kimileri tarafından çok beğenilip, takdir edilirken kimileri tarafından da yerden yere vuruluyor. Filmin keskin bir görüş ayrılığına sebep olduğunu söyleyebilir miyiz?

Işıklar Sönmesin'de de aynı eleştirilerle karşılaştım. PKK'lılar filmi devletçi olarak yorumladı, Devlet ise beni PKK filmi çektim diye yargıladı. Ben ise sanatçı olarak doğru yerde durduğumu düşünüyorum. Çünkü ben ne PKK'lıyım ne de Devletçiyim. Ben kendime göre sol gelenekten gelen bir yapı taşıyorum. Kendime göre değerlerim var ve o değerler üzerinden sanatımı icra etmeye çalışıyorum. Filmin eleştirilmesi güzeldi. En güzeli de; "Gerçekten, bizim ülkemizde böyle bir adam yaşamış mı?" sorusunun sorulmasına katkıda bulunmamdı.

Filmde kendinizden eklediğiniz bir şeyler var mı?

Tamamen belgelere dayandırarak ve olduğu gibi aktarmaya çalıştım. Filmde küçük bir sahneyi ise ben ekledim. O sahne; Deniz Gezmiş'in köylülerin de yardımıyla yakalandığı komutan ile Deniz Gezmiş arasında geçen diyalogdur. Deniz Gezmiş, bir zamanlar emperyalizm için mücadele etmiş askere teslim olur. Komutan der ki: "Neye güvenden de yola çıktın". Gezmiş: "Arkamdaki halka güvendim" der. Komutan: "Güvendiğin halk bu mu?" der, onu yakalayan halkı göstererek. Gezmiş de: "Her halükarda arkamda değiller mi?" der. Bu bir gerçektir hem de acı bir gerçektir. Halk her zaman güçlünün yanında yer almıştır. Ne zaman Deniz Gezmiş'in THKO hareketi, bir orduya dönüşseydi başarmış olsaydı Castro gibi umudu ve geleceği olurdu. Atatürk başaramasaydı mesela, o da vatan hainlerinden birisi olacaktı. Deniz Gezmiş de başaramadığı için bölücü, devlete baş kaldıran bir terörist oldu. Başarmış olsaydı, alkışlanan ve evlerde fotoğrafı asılan, toz kondurulmayan biri olacaktı. Başarısız olması onun doğruları söylediğinin üzerini kapatmaz. Kapatmıyor da zaten.

Filmde, Deniz Gezmiş'in yakalanma süreciyle infaz edilme arasında geçen süreci ele aldınız. Filmle ilgili gelen eleştirilerden biri de bu. Neden daha geniş bir süreçte ele almadınız?

Filmlerin süresi bellidir ve belli bir şeyi anlatabilirsin. Ben aslında sadece mahkemeyi anlatmak istiyordum. O kadarlık bir bölümü anlatırken bile, altını çizmek istediğim bir şey vardı. Bugün CHP'yi düşünün, Cumhuriyet'in kurucusu olarak biliniyor. Deniz Gezmiş'in asıldığı dönemde yanılmıyorsa 178 milletvekilleri vardı. Asılma sürecinde meclisten bir grup milletvekili, 32 imzalı bir başvuruda bulunsa idam durdurulacaktı. Oysaki mahkemenin haksız bir mahkeme olduğuna dair, sadece 28 CHP'li milletvekili imza atabildi. Deniz Gezmiş, asıldığı sırada hayranı olduğu halk da yoktu. Birkaç küçük imza kampanyası dışında herhangi bir hareket olmadı. Bu sadece Deniz Gezmiş'e yapılmadı. Örneğin Adnan Menderes, %72 çoğunlukla meclise geldi. İnsanlar için artık peygamber kabul edilmişti. Menderes asıldığında Anadolu'nun hiçbir yerinde; görülmüş, söylenmiş herhangi bir karşı çıkışa rastlanmamıştır. Bir halk hareketi yoktur. O kadar sevmelerine rağmen arkasından çıkıp ona destek veren bir yığın hareketi oluşmadı. Kasabalar, köyler ve şehirlerde direnişler olmadı, kimse sokağa çıkmadı. 12 Mart ve 12 Eylül olduğunda da bir tane direnişle karşılaşmadık. O yüzden, Deniz için yapılan kampanyaları çok ciddiye almadım. Hoşçakal Yarın'da da bunu anlatmaya çalıştım. Halit Çelenk'in çaresiz çarpınışlarını, 28 imzada kalmasını... Sadece 4 imza ve 178 tane CHP'li milletvekili var. Bunların hepsi "ben solcuyum", "ben sosyal demokratım" diyen insanlar. Peki, sonra ne oldu bir sürü sancılı dönemler yaşandı. Siz CHP'nin mecliste "Bu çocuklara yazık ettik, meclise bir soru önergesi verelim de vatandaşlıklarını geri verelim" diye bir kampanyaya öncülük ettiğini gördünüz mü? Ya da "Nazım Hikmet'in vatandaşlığını geri verme kampanyası" diye bir şey. Bir sanatçı olarak bu riyakârlığı ve halkın da nasıl pasifize edilmiş olduğunu anlatmak durumundaydım. Anlatmazsak bir yere varamayız.

Halit Çelenk'le ortak çalıştınız filminiz için, kendisinden ne gibi destekler gördünüz?

Çelenk, doğru duruşu gösteren ender insanlardan biridir. Zaten filmim, Halit Çelenk'in hikâyesidir. Onun anılarından yararlanarak yaptık. Aylarca, günlerce birlikte oturup konuştuk ve her seferinde senaryoyu ona okuttum. Mahkeme düzeninde, salonda bir hata var mı diye sordum. O da her seferinde herhangi bir hata olmadığını, olayların son derece doğru olduğunun altını çizdi.

Filmle ilgili yorumlardan biri de; Hoşçakal Yarın'ın Halit Çelenk'in Deniz Gezmiş'inin anlatıldığı yönünde... Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Halit Çelenk'in anlattıkları çok önemlidir. Eğer anlattıkları doğru değilse, bir kere başta savunmayı ve mahkemeyi düşünmeliyiz. Deniz Gezmiş zayıf bir adam mıydı? "Hoca sen bizi yanlış

savunuyorsun” ya da “başka avukat istiyorum” demez miydi? Derdi. O nedenle Halit Çelenk’in anlattığı Deniz, gerçek Deniz’dir. THKO denilen hareket ve Nurhak’a çıkanların sayısı 40 dolaylarındaydı. Sinan Cemgil, onların arasında en eğitilmiş olan ve kendisini iyi yetiştirmiş biriydi. Ve THKO’nun lideriydi. Nurhak’ta köylüler onları ihbar edip kuşatıldıklarında ve hepsi öldürüldüğünde aileler cesetlerin teşhisi için çağırdıklarında, Sinan Cemgil’in babası da teşhis için gelir... O arada köylüler, ölümlerin dizildiği yeri çevirmişlerdir. Köylülere der ki; “Benim oğlum iyi okullarda okudu, iki dil bilirdi, paraya ihtiyacı yoktu. Gayet lüks arabalarda dolaşabiliyordu. O sizin için, insanların ezilmemesi ve emperyalizmin baskısına karşı dağa çıktı, ama sizler onu ihbar ettiniz.” dedi. Olaylar bu kadar acı ve gerçektir, ama kimin gerçeğini anlatacağımız önemli. Kartonlaştırılmış kahraman Malkoçoğlu’nu mu anlatacağız yoksa gerçeği mi anlatacağız? Burada, kendim olarak bunu anlatmak istedim ve anlattım. Başka biri olayları daha farklı görüyorsa, o da kalkıp olaya farklı baksın ve kendi Deniz Gezmiş’ini anlatsın. Şimdiye kadar 6-7 tane Deniz Gezmiş filmi yapılması gerekirdi, ama yapılmadı.

Bir dönem gündemde olan Hatırla Sevgili dizisiyle, -sizce popüler kültürün bir ürünü olarak- bir şeylerin unutturularak otantik bir tarih mi yaratılmaya çalışıldı, yoksa özellikle gençler için yakın tarihimizi görmeleri açısından yararlı oldu mu?

Bir televizyon dizisinin, her şeyi anlatabilecek kadar açık ve gerçekçi olabileceğine inanmıyorum. Dizinin en azından bu ülkenin hafızasında, kenarından köşesinden de olsa yakın tarihimize dair neler yaşandığını, geniş bir kitleye ulaştırmayı başarması açısından anlamlı buluyorum. İnsanların “devrimci”nin ne demek olduğunu anlamalarına yardımcı olduğu için destekliyorum. İnsanları bu kadar gereksiz köleleştiren çalışmaların içerisinde, topluma ilişkin bir şeylerin bulunmasını takdirle karşılıyorum.

Peki dizideki Deniz Gezmiş’i nasıl buluyorsunuz?

İşte benim kahramanım o değil. Bizde kartonlaştırma, kahramanlaştırma kavramı çok gelişmiş. Biri bugün kalkıp ben Hz. Muhammed’i anlatacağım derse, hemen infaz edilir. Biz ümmetçi bir mantığa sahibiz, olaylara dinsel bir yaklaşım için de bakıyoruz. Eleştirilme hakkına sahip değiliz. Örneğin, İbrahim Kalpakkaya da mitleştirilmiştir ve ona dokunulamaz. Anlatılamaz, onu anlatmaya kimsenin gücü yetmez. İşte bu ümmetçi bir yaklaşımdır. Oysaki gerçekçi bakış; onu ele alıp, hatalı yanlarını, kabahatli yanlarını da göstererek ortaya koyandır. Yoksa 3-5 insanın idolü olarak kalır ve yaşar; gerçek hayattaki karşılığını bulamaz. Haklı mıydı haksız mıydı diye kimse konuşmaz. İşte diziye de öyle bakıldı. Sonuçta bir televizyon dizisi... Yaygın bir medya zinciri ve daha yoz bir medya var. Ben iyi ve pozitif tarafından bakmak istiyorum. O kartonlaştırılıp, içselleştirilmiş anlatımın bile

insanlara bir şey anlattığına inanıyorum. Ama Deniz Gezmiş'le ilgili daha çok şeyler yapılmalı ve anlatılmalı.

Unutturulma kültürünün hayli yaygın olduğu bir toplumda yaşıyoruz. Sürekli bir şeylerin üstü kapatılıyor. Bu kapatılma sürecine bilimsel olarak baktığımızda, kırk yıllık bir süreci kapsıyor. 68'in üzerinden de kırk yıl geçti. Konuyla ilgili kitaplar, film ve diziler var. Bu işleyen süreç içerisinde, artık bizim toplumumuzda tabuların yıkılıp; konuşulup, tartışılarak bir şeylerin değişebileceğine inanıyor musunuz?

Bu duruma umutlu bakıyorum, çünkü toplumlar artık akıl toplumuna doğru gitmeye başladı ve namuslu bir kuşak oluşmaya başlıyor. Namuslu insanlar gerçeği olduğu gibi kabul eden insanlardır. Toplum artık yeni gelen bir kuşakla birlikte, buna zorlanmaya başladı. Daha düzgün gelen kuşak ile yaşı geçkin ve düzgün olan kuşakların akılları birleşiyor. Bundan enerji alan toplum ilerliyor. Artık toplumumuz da bunu tartışır duruma geliyor. Biz şimdiye kadar Ermeniler konusunda "Ermeni tohumu" dışında bir şey demeyen bir toplumduk. Ama şimdi kalkıp Hrant'ın cenazesine, 500 yüz bin kişi gidebiliyoruz. Bu toplumda bazı şeylerin değiştiğinin ifadesidir. Artık bir yalan toplumu olduğunu kabul etmiyoruz. Tarihin her döneminde olduğu gibi belli bir grup da buna karşı çıkıyor. Artık ordu tartışılabilir. Daha önce tartışmak söz konusu olamazdı. Her şeyin altından ordu çıkacak, ama hep kahraman olacak. Tabii ki bu ülkenin ordusu da, polisi de olacaktır, ama ülke demokrasisinin izin verdiği ölçüde olacak. Şimdi orduyu oturup tartışıyoruz, diyoruz ki: "Oyak Holding Türkiye'nin 5 büyük holdinginden biri. Bir ordunun holdingi olur mu?" Sonra ordunun içini bir açıp bakıyorsunuz ki, her grupta bir darbe yapma teşebbüsü var. Ordunun içinden birisi anıları yazıyor; diğeri çıkıp "sen bu anıları nasıl yazarsın?" diye dergiyi tarumar ediyor. Biz de hala üç maymunu oynayalım; olabilir mi? Belki üç beş kişi oynar bu oyunu, ama bir süre sonra bu ortaya çıkar. Toplum, kendi içinde ensest yaşayan bir toplumdur. Bu ensestliği biz ne kadar saklayabiliriz? Baskılar ne kadar sürebilir? Bir tipik insan karakterinde bakarsınız bir suç işlenmiştir ve o suç herkes tarafından bilinir, ama yokmuş gibi davranılır. Ne zaman ki, bir yerden bir açık çıkar ve olay öğrenilir; o zaman herkes birbirini suçlamaya başlar. Bir anda yok kabul edilen şey, bir anda kendi içindeki suçluları teker teker ortaya dökmeye başlar. İşte toplumlar böyledir. Sadece bizim toplumumuza özel bir şey değildir.

Genel olarak toplumlardaki sorunlara baktığımız zaman farklılıklar baş gösteriyor. Bir ülkede soykırım yapılmıştır, diğesinde darbe v.s. Ülkemize baktığımız zaman bir tarafta üç tane darbe, bir tarafta Ermeni meselesi diğar tarafta Kürt meselesi v.s o kadar dağınık ki... Hangi taşı kaldırsak altından bir şey çıkıyor.

Suçluların çoğunlukta olduğu toplumlarda, suç unsurları ortadan kalkar. Yaşadığımız son dönemlerin her kademesinde suç vardır. Askeri överken, aynı zamanda alttan alta tepki koyan insanlar vardır. Ermenilerle ilgili yaşadığımızı gözden geçirdiğimizde, askerler köy köy dolaşip Ermeniler'i tehcir mi etti. Halk yaptı, yani bizler yaptık. O nedenle hepimizin suçları olduğunu bilen birisi, hegemonyayı kurarken hepsini göz önüne alır. Yani "sen sesini çıkarma, bak sen de suçlusun." Bizim önce bunlardan aklanmamız gerek. Yoksa Deniz Gezmiş'in filmi çekilemez, yok onu yapamazsın, yok bunu yapamazsın diyerek olmaz. Biz 30 senedir kendi dağlarımızı, taşlarımızı bombalıyoruz. Devletimize, eğitimimize, sağlığınıza harcayacağımız parayı silaha harcıyoruz. Peki, bu gerçeği keyif için dağa çıkan üç adam olarak mı değerlendireceğiz. Buraya nasıl geldiğimizi sorgulamayacak mıyız? Şimdi, Genelkurmay çıkıp "Türkiye halkı" terimini toplumu tarif etmek için kullanıyor. Ben, Türkiye halkı dediğim için yargılandım. Türkiye sineması dediğim için, sinemacılar tarafından "Komünist, bölücü" diye dışlandım. "Türkiye sineması" dedim, çünkü Türkiye sineması... O nedenle yalancı bir fotoğrafın pankart edilip, elde taşınmasına benzer bir şey bu. Alttan gelen bir grup, artık bu yalan toplumundan kurtulmak istiyor. Bunun direnişi, savaşı alttan alttan veriliyor. AKP, Ergenekon meselesiyle bütün pisliklerini örtbas ederken, bir yandan da bir gerçek ortaya çıkıyor. Öbür tarafta da, AKP'ye karşı olanlar bu gerçeği kabullenmek istemiyor, çünkü onların işine gelmiyor. Diğer taraftan kendi pisliklerini kapatmak için, diğer tarafa saldırıyor. Yani karşılıklı bir tiyatro oyunu oynanıyor. Oysa akliselim insanlar, özellikle genç kuşak ne kadar apolitik gibi görünse de, o gerçeğin farkına varıp her iki tarafa da ölçülü duruyor. Ama insan akli geliştikçe, kendi demokrasini yaratacak enerjiyi bulacak ve belli bir yere gelecektir.

a. Ferhat Kentel ile Mülakat

Hatırla Sevgili dizisinde danışmanlık yaptınız. Bu süreçten bahseder misiniz? Dizide danışmanlık yapmaya nasıl karar verdiniz?

Dizinin yapımcısı Tomris Giritlioğlu arkadaşımıdır. Bu dizi için danışmanlar arasında bir sosyologla da birlikte çalışmak istediğini söyledi. Dizinin Türkiye'nin kendi yakın tarihiyle yüzleşmeyi içeren konusu benim çok ilgimi çektiği için kabul ettim. Her bölümün çekiminden önce, o bölümün senaryo öncesi genel hikayesini içeren "tretman" ve daha sonra senaryo bana ve diğer danışmanlara yollanıyordu. Biz danışmanlar da bu tretman ve senaryolar üzerinde yorumlarımızı, eklemek istediklerimizi, dönemlerle ilgili bilgi ve tecrübelerimizi yolluyorduk. Senaryo yazarları da bu yorumları kendi kurgularına uygun gördükleri ölçüde göz önüne alıyorlardı.

Sizce "Hatırla Sevgili" dizisi "reyting" uğruna, sansürcü bir mantığı öne çıkardı mı?

Kuşkusuz “reyting uğruna” değil, ama “reyting kazanabilmek” için bir takım önlemler alındı. Bunlar sansürden ziyade “karmaşıklık” giderilmesi için yapıldı benim gördüğüm kadarıyla. Çok daha karmaşık, içiçe geçmiş hayatlar, siyasal olaylar basitleştirildi. Bu tür basitleştirmeler tabii ki, özellikle 60’ların sonu ve 70’lerle ilgili olan bölümlerin eksik kalmasına neden oldu. Örneğin o dönemin sol hareketlerinden sadece bir veya iki tanesi öne çıkarken, dönemin çoğul toplumsal ve siyasal dinamikleri sınırlı bir perspektiften yansıtılmış oldu. Gerçekten sansür olarak adlandırılabilir tek olay ise daha çok bir korkudan kaynaklandı. Deniz Gezmiş’in idam edilmeden önce söylemiş olduğu “Yaşasın Türk ve Kürt halklarının kardeşliği” cümlesi kaldırıldı. Anlaşılan dizinin ve kanalın riske girmemesi amaçlanmıştı.

Hatırla sevgili dizisi sizce popüler kültürün bir ürünü mü? Bir şeyler unutturularak yeniden otantik bir tarih yazılmaya ve yaratılmaya mı çalışıldı yoksa özellikle genç kuşağın yakın tarihimizi anlaması ve araştırmaya yönelmesi konusunda bir rehber görevi gördü mü?

Hem popüler kültürün ürünü hem de popüler kültürü yapan, popüler kültürü çoğaltan, farklılaştıran bir ürün. “Bir şeyler unutturularak yeniden bir tarih yazmak”tan bahsetmek mümkün değil. Tersine, resmi tarihin hatırla(t)mak istemediği, bol miktarda günahın bulunduğu bir tarihe farklı bir açıdan bakmayı hedefleyen çok saygıdeğer bir çalışma oldu. Tarihi yazmak devletin tekeline bırakılmayacak ya da tek bir anlatıma sıkıştırılmayacak kadar önemli bir iş ve bu iş ancak çok farklı hafızaların da duyulmasıyla, farklı mecraların da becerebildikleri ölçüde katkıda bulunabilecekleri bir iş. Hatırla Sevgili de bu türden bir işlev gördü. Ama asla en doğru hikayeyi anlatmadı; bir sürü eksiği vardı... Hatta 68 kuşağını anlatırken, kahramanlarına o kadar çok bağlandı ki, o kahramanların cuntacılıkla ve Türkiye’nin şiddet sarmalıyla bağlarını anlatmadı. Dolayısıyla bana göre bu dizinin iki sonucu oldu: birincisi, gençler hiçbir bilgiye sahip olmadıkları bir dönem hakkında düşünmeyi tecrübe ettiler, başka bir tarih olduğunu farkettiler. Ama ikinci sonuç çok parlak olmadı. Özellikle 60’lar ve 70’lerden öğrendikleri bana göre otoriteyi ve şiddeti sorgulamayı pek içermeyen bir bilgi türüydü.

Unutturulma kültürünün hayli yaygın olduğu bir toplumda yaşıyoruz. Sürekli bir şeylerin üstü kapatılıyor. Bu kapatılma sürecine bilimsel olarak baktığımızda kırk yıllık bir süreci kapsıyor. Almanların, Fransızların vs. gibi bir çok millette bu süreç bu şekilde işliyor. 68’in üzerinden de kırk yıl geçti. Konuyla ilgili kitaplar, filmler ve diziler yayınlanıyor. Bu işleyen süreç içerisinde artık bizim toplumumuzda da tabuların yıkılıp, konuşulup, tartışılarak bir şeylerin değişebileceğine inanıyor musunuz?

Tabii ki inanıyorum. İçinde yaşadığımız dönem tam da bu değişimin nasıl gerçekleştiğine tanık oluyor. Hiçbir şeyi unutmak mümkün değil; en fazla konuşmak yasaklanabilir, en fazla unutmuş gibi yaparız. Ama başka bir kolektif hafıza ya da grupların, cemaatlerin, bireylerin hafızaları bir yerlerden çıkar ve konuşmaya başlar. Bunun en basit örneği Kürt meselesidir. Çok değil, bundan en fazla 20 sene önce bu memlekette “Kürt” kelimesi bile yasaktı; “Kürtlük” diye bir şey yoktu... Oysa şimdi devlet tarafından Kürtçe televizyon kuruluyor. Ya da Ermeni meselesi... Sadece unutmuştuk. Şimdi bu memleketin tarihinde, toplumunda “Ermenilik” olgusu olduğunu bilmeyen kalmadı. 1 Mayıs 1977’de kontrgerilla adlı örgütün öldürdüğü insanların hesabının sorulması için insanlar sokaklara iniyor. Kuşkusuz, bu süreç acısız işlemiyor. Hrant Dink’i öldürdüler mesela, ama binlerce insan her şeye rağmen adalet istiyor, daha çok ses çıkarıyor. Bütün bu sesler olduğu için, başka bir tarihi, başka bir dünyayı hayal etmemiz mümkün oluyor. Çünkü siyaset yapmanın şekli değişiyor. Toplumun değişimi da zaten farklı siyasetler ya da başka bir siyaset dili üreterek mümkün olabilir.

Deniz Gezmiş’in milliyetçiliği ile ilgili yapılan tartışmalar hakkında ne düşünüyorsunuz?

Esas olarak, modern ulus-devletin ya da daha somut konuşursak, Türk devletinin “siyah-beyaz” gibi ikili kurguları altında inşa edilen Türkiye toplumunda, bir çok konuda olduğu gibi, toplumsal hareketlerin, ya da en basit tekil insanların da karmaşıklığını unutarak, mutlak kahramanlıklar ya da mutlak düşmanlar görüyoruz her tarafta... Oysa hiçbir insan tek bir kelimeye indirgenemeyecek kadar karmaşıktır. Bu Deniz Gezmiş için de böyledir. Tabii ki, Deniz Gezmiş idealleri uğruna kendini feda etmiş, gencecik yaşında inanılmaz bir adaletsizlik ve hukuk görünümlü skandal vasıtasıyla idam edilmiş bir insandır. Ve tabii ki Deniz Gezmiş, Türkiye’nin en sıradan kemalist-milliyetçi dilinin içinde evrilmiş ve bu dil eşliğinde Türkiye’nin darbe geleneğine sol cenahtan katkı sağlamış bir insandır. Ama onun hakkında yapılan tartışmalar onun “çoğul” hikayesini içermek yerine, neredeyse tutkularla boğulmuş bir tartışma halinde cereyan etti.

b. Fahri Aral İle Mülakat

Hatırla Sevgili dizisine 25 ve 32. bölümleri arasında danışmanlık yaptınız. Bu süreçten bahseder misiniz? Dizide danışmanlık yapmaya nasıl karar verdiniz?

Doğrusu bana bu öneri yapıncaya kadar dizinin adını duymama rağmen bir, iki bölüm dışında diziyi seyretmemiştim. Daha doğrusu öyle dizi seyreden biri olmadığım için bu da sadece yakın

tarihi konu edindiği için dikkatimi çekmiş ama fazla ilgilenmemiştim. Dizinin yapımcısı olan arkadaşım danışmanlık önerisinde bulununca, önce kabul etmek istemedim ama ısrar edince özellikle yaşadığım ve içinde bulunduğum olayların doğru yansıtılması gibi bir saikten hareket ederek reddedemedim.

"Kanlı Pazar'ı yaratanlar İlim Yayma Cemiyeti'nin üyeleri değil mi" dedirtince dizideki danışmanlık görevinizden istifa ettiniz. Danışman olarak bu konudan neden siz sorumlu tutulduunuz?

Aslında dizinin danışmanlığından ayrılmam uzun bir hikaye, anlatayım: Senarist arkadaşlardan biri bana telefonla Kanlı Pazar olaylarının sonrasında tasarlanan bir sahnede, Deniz Gezmiş hapisanede radyo dinlerken Vali Vefa Poyraz'ın bir konuşmasını duyduğunda nasıl tepki verir, diye sormuştu. Ben de tanıdığım Deniz'in sunturlu bir küfür savurabileceğini ve radyoyu kapattıracağını söylemiştim. Benden böyle bir repliği yazıp, göndermemi istediler. Ben de "Dinlemeyin, kapatın şu....., bu adam zaten İlim Yayma Cemiyeti'nin şeref üyesi değil mi..." şeklinde bir şeyler karaladım. Çünkü o günlerin tüm basın organlarında olayları yaratanların, içinde olanların MTTB, Komünizmle Mücadele Derneği ve İlim Yayma Cemiyeti'nin üyeleri olduğu yeralmaktaydı. Pazar günü mitinge saldıranların bu kuruluşların üyeleri olduğunu herkes görmüştü. Kıyamet bundan kopmuş, o bölümü izleyen cemiyet yetkilileri, yapımcıyı arayarak, böyle bir şeyin olmadığını, cemiyet üyelerinin olaylara karışmadığını, eğer tezkip edilmezse dava açacaklarını, belki de diziyi durduracaklarını söylemişler. Bunun üzerine arkadaşım olan yapımcı adına bir başka arkadaşım beni arayarak, olanları anlattı, bundan sonra senaryoları okumamamı istedi. Bu benim artık danışmanlık yapmamam, demektir. Ben de teşekkür edip, hemen bir basın açıklaması yaparak diziden ayrıldığımı ilan ettim. İşin ilginç tarafı, yapımcı arkadaşımın bir gün sonra telefon edip, "danışmanlıktan atılma" diye bir şeyin olmadığını, o arkadaşım şaka yapabileceğini söylemesiydi. Neyse bu olayların ayrıntısına gerek yok burada Ama doğrusu danışman olarak nasıl "sorumlu" tutulduğumu hala anlamış değilim.

Hatırla sevgili dizisi sizce popüler kültürün bir ürünü mü? Bir şeyler unutturularak yeniden otantik bir tarih yazılmaya ve yaratılmaya mı çalışıldı yoksa özellikle genç kuşağın yakın tarihimizi anlaması ve araştırmaya yönelmesi konusunda bir rehber görevi gördü mü?

Dizi hakkında çok şey söylemek mümkün ama belleksizliğin hakim olduğu bizim gibi toplumlarda bu tür diziler dahi bir işleve sahip olabiliyor. Ama bunu fazla abartmanın gereği yok, sonuçta birkaç yıl sonra herkes bu diziyi unuttur, dizideki yapaylık, dizi kahramanlarının gerçek hayattan kopuk, plastik kişilikleri de sabun köpüğü gibi uçar, gider. O oyuncular başka dizilerde yer alınca magazin

dünyası oraya yönelerek, onların yeni aşklarını vb... yazmaya başlar.

Onun için bu diziye fazla bir önem atfetmek doğru değil. Ciddi bir çalışmaya dayalı bir belgeselden söz ediyorsak, dediğiniz doğru. Yoksa öyle “genç kuşağın yakın tarihimizi ve araştırmaya yönelmesi konusunda rehber” görevi gibi yakıştırmalar çok abartılı...

Sizce "Hatırla Sevgili" dizisi "reyting" uğruna, sansürcü bir mantığı öne çıkardı mı?

Bu “sansürcü mantığı” da tartışmak gerekir. Bir kere belgesel iddiası olmayan bir popüler dizide böylesi değerlendirmeler çok doğru değil, sonra Deniz’in idam edilirken söylediği son sözlerde çıkartılan cümlelerden kalkarak, “sansürcü mantığı” yakıştırmaları da gereksiz bence. Eğer genç kuşak yakın tarihimizi, 68’i bir diziden öğrenecekse vay halimize... Tabii bu eleştiri ben dahil olmak üzere tüm o kuşağın temsilcilerine...

Bir kere bana göre kötü bir mantık içinde 50’lili yıllardan başlayarak uzayan, kopuk, kopuk aşk hikayeleri etrafında, yapay ilişkileri gerçekmiş gibi sunan (oysa o yapaylığı içinde verseydi dizinin mantığına daha uygun olurdu) bilemiyorum ama dünyada pek benzeri olmayan bir diziye bunları yakıştırmak yanlış bence.

Unutturulma kültürünün hayli yaygın olduğu bir toplumda yaşıyoruz. Sürekli bir şeylerin üstü kapatılıyor. Bu kapatılma sürecine bilimsel olarak baktığımızda kırk yıllık bir süreci kapsıyor. Almanların, Fransızların vs. gibi bir çok millette bu süreç bu şekilde işliyor. 68’in üzerinden de kırk yıl geçti. Konuyla ilgili kitaplar, filmler ve diziler yayınlanıyor. Bu işleyen süreç içerisinde artık bizim toplumumuzda da tabuların yıkılıp, konuşulup, tartışılarak bir şeylerin değişebileceğine inanıyor musunuz?

Bu konuda geç bile kalındı. Ama bunu tartışmak için daha geniş zaman ayırmak gerekir. Özel olarak 68’le ilgili soruyarsanız, bu konunun üstü kapatılıp, pek öyle tabu haline gelmedi. Bizler tabuyu değil de başka tür sansürü kendi içimizde yaptık. Gerçek bir tartışma ortamı yaratamadık. Birkaç şey dışında döneme ilişkin kalıcı çalışmalar yapmadık. Bir kesimimiz işi tamamen “kahramanlık” düzeyinde algıladı, bir kesim de inkarcı yola saptı, ciddi eleştirel bakış getiremedi. O yüzden ortaya tarih bilincinden yoksun diziler çıktı ki, doğal bu... Bunun aşılacağına inanıyorum ama hepimizin sorumluluğu var tabii.

Deniz Gezmiş’in milliyetçiliği ile ilgili yapılan tartışmalar hakkında ne düşünüyorsunuz?

O dönemde yaşamış, mücadele etmiş kişileri o dönemin siyasal ve ideolojik konjoktürü içinde dünyanın ve Türkiye'nin koşulları içinde değerlendirmek gerekir. O yıllarda savunduğumuz bağımsızlık ve anti-emperyalizm söylemi ile şimdi savunulan ulusalcılık çok ayrı şeyler...

Unutulmaması gereken bir şey var, o yıllarda Deniz de dahil olmak üzere hepimizin hedefi farklı biçimlerde de olsa, soyut yanları da olsa sosyalizmdi. Bugün haksız bir biçimde Deniz Gezmiş'i, Che'yi hatta Nazım'ı kendine bayrak edinen "karikatürlerin böyle bir şeyle ilgileri var mı, hedefleri Ergenekon'dan geçerek ehven-i şer bir askeri diktatörlüğe kadar uzanmıyor mu?

c. Bahriye Kabadayı ile Mülakat

'68 gençliği içinden bir grup üniversite öğrencisi, ülkenin doğusu ile batısına eşit yatırım yapılması yaklaşımıyla İstanbul Boğaz Köprüsü'nün yapımına karşı çıkarlar ve "Boğaza değil Zap'a Köprü" sloganıyla Hatay'a doğru yola çıkarlar. Bahriye Kabadayı'nın yönetmenliğini yaptığı "Zap Köprüsü Belgeseli" köprüyü yapan 68 gençliğinin tanıklığında hayat buldu.

Belgeseli yapma fikrine nasıl karar verdiniz. O zamanlar köprüyü inşa eden gençlerden yardım aldınız mı?

Öğrenciler arasında köprü inşaatının şantiyesinden sorumlu Yaşar Yılmaz ile tanışmıştık 2000 yılında, ekip olarak. O bize hikayeyi anlattı, ve o zaman köprünün yıkılmış olduğunu bilmiyorduk, araştırmaya başlayınca ilk karşımıza çıkan bilgi bu oldu zaten. Ama köprüyü kimler neden ne zaman yaptı, anlamı neydi gibi soruların cevaplarını Yaşar Yılmaz, Masis Kürkçügil, Ragıp Zarakolu gibi 68'lilerden almaya başladım. Birinin anlatımından başka detaylar, başka isimler çıkıyordu... bunların takibi sonucu hikaye ana hatlarıyla hatta çoğu detaylarıyla ortaya çıkmaya başladı. Köprüyü yapan 68'lilerden en çok isimleri akıllarda kalan isimlerle söyleşiler çektim. İsmi en çok hatırlanan ama bugün hayatta olmayan 68liler de var. Film bittikten sonra ve gösterimler devam ederken ise, "ben de oradaydım" deyip hikâyelerini paylaşan başka 68'liler de çıktı. Onların tanıklıklarını ve fotoğraflarını hazırlıklarına başladığımız belgesel kitaba aktaracağım.

44. Altın Portakal'da belgeselle ilgili olarak jüri ilgili yaşanan sıkıntılardan söz eder misiniz? Profesyonel olmamakla suçlanmanızı nasıl değerlendiriyorsunuz?

Öncelikle, mesleğinde 10 yılını doldurmuş 'genç' bir belgeselci olarak yarışmalardan yana olmadığımı belirtmeliyim. Hem okulda aldığım eğitim, hem yanında yetiştiğim ustam Enis Rıza,

yapım yönetmenimiz Nalan Sakızlı ve VTR ekibi, hem de meslek birliğimiz olan Belgesel Sinemacılar Birliği'nde yıllardır yaptığımız çalışmalarda savunduğumuz birkaç önemli fikirden biri bu: Yarışmamak ve yarıştırmamak. Sanatın hiçbir alanında yarışmanın doğru bir yanı olabileceğine inanmıyorum. Neyi yarıştırebilirsiniz mesela, diyelim ki eşit düzeyde 'profesyonel', kaliteli, sinematografik, evrensel iki belgesel sinema eseri var karşınızda. Biri çok sayıda insanın öldüğü bir çatışmayı anlatıyor olsun, biri de 1922 Türk-Yunan mübadelesini ya da 85 yaşında bir kadının yalnızlığını, ya da bir çocuğun arkadaşlarıyla oynarkenki mutluluğu ve saflığını... neyi yarıştırebilirsiniz?

Siz niye katılıyorsunuz yarışmalara diye sorabilirsiniz bu durumda... Çünkü her alanda olduğu gibi bu alanda da sistem içinde henüz farklı ve uygulanabilir bir alternatif model geliştirebilmiş değiliz bunu savunan belgeselciler olarak. Ve ilk uzun filmini büyük bir özenle, çok sayıda insanın emeğiyle 3 yılda tamamlamış biri olarak filminizin adının duyulması gerekir ki bir sonraki yapacak en azından moral motivasyonu bulabilesiniz...

Antalya'da 2007 yılında yaşanan durum sadece "Devrimci Gençlik Köprüsü" filmine değil o yarışmaya katılan tüm filmlere yapılmış bir hakaretti. Karar açıklandığında jüri başkanı olan "ünlü belgeselci"nin okuduğu gerekçe ifadesine inanamadık. Çünkü mesele filmlerin profesyonel olup olmaması meselesi değildi. O dönemi hatırlatmakta fayda var, özellikle Hakkari'de bir sürü olayların olduğu bir dönemdi. Ön elemeyi geçip festivalde gösterime sunulan belgesellerin çoğu Türkiye'nin toplumsal- politik meselelerini irdeleyen yapımlardı: Devrimci Gençlik Köprüsü (bir dönem tarihi ve Türk-Kürt sorununa hümanist bir bakış açıcı), 38 (1938'de Dersim'de öldürülen Kürtler), F tipleri, ölüm oruçları, idam cezaları, Behice Boran hakkında bir belgesel vs....

Ne yazık ki ne TÜRSAK da bu konuda hiçbir açıklama yapmadı, tam tersi bizim yapım şirketimize gönderdiği mektupta "jürinin kararıdır, bizi ilgilendirmez" özetiyle aktarabileceğim bir şeyler anlattı. Jüri üyelerinden biri- hemen ertesi günlerden birinde köşesinde yazdığı uzun yazıda Devrimci Gençlik Köprüsü ve 38 filmlerinden bahsetti sadece (kendisinin de yer aldığı bir jüri tarafından 'profesyonel' olmadıkları için 'ödüle değer bulmadıkları'ndan hiç bahsetmeden). Jürinin yurtdışından katılan bir üyesi bir arkadaşımıza 'aslında filminin ne kadar güzel olduğu' üzerine bir e-mail gönderdi memleketine dönünce. Geçen aylarda yine jüri üyelerinden biri olan (belgesel kanalı korrdinatörü) "ünlü belgeselci" ise yine Altın Portakal 2007 sonuçlarıyla ilgili sorulan bir soruya "güzel filmler vardı ama hep kötü hikayeler anlatılıyordu" diye cevap vermiş! Yani ülkemizde aslında hep güzel şeyler oluyor ama nedense bağımsız belgeselciler aslında yaşanmamış- olmayan kötü şeyler anlatıyorlar! Ve birkaç gün önce devlet televizyonunda yayınlanan, çoğunun televizyon programcısı olduğu (Altın Portakal'ın iki ünlü belgeselci jüri üyesinin de bulunduğu) konuklarıyla "belgesel sinema"yı konu edinmiş yine "ünlü belgeselci (tv programcısı)" kişinin sunduğu programda Altın Portakal'dan konu açıldığında, olaya yeni bir açılım daha getirildiğini

gördük: “Film çok güzeldi ama karşı tarafa sormamışlar!” Bunu hangi film için ifade ettiler bilemiyorum ama bu noktadan sonra diyecek bir şey kalmıyor.

Boğaz’a değil Zap’a köprü sloganıyla yolan çıkan gençlerin öyküsünü anlattınız. 68 gençliğini anlatmaya çalıştınız. Bu gençler hakkında ne düşünüyorsunuz?

O yıllarda yaptıkları yapmaya çalıştıklarını anlamaya ve bugünün gençlerine aktarmaya çalıştım filmi yaparken. Ve çoğu zaman da şunu düşündüm açıkçası: 68 kuşağı dediğimiz insanlar 1968’de 20’li yaşlarının başlarında olan insanlar. Ben ve bu belgeselin yaşıttım olan genç ekibi ise, Devrimci Gençlik Köprüsü’nün hikâyesini anlatabilme imkânını ancak 30’lu yaşların etrafında bulabildi. Bu dolayısıyla 68 gençliği hakkında düşündüğüm ilk nokta çok iyi bir eğitim aldıklarını, okuyarak-giderek- görerek kendilerini sürekli geliştirdiklerini fark etmem oldu. Kuramsal yazılar ortaya koyanların satırlarını okuduğumda örneğin, inanamıyordum o yaşlarda böyle bir bilinç nasıl olabilir diye. Eğitime önem verilen bir kuşağın çocuklarıydılar onlar. Ve bugün nasıl sistemli bir şekilde “cahil çoğunluklar” oluşturulduğunu gördükçe-yaşadıkça- gün be gün olan biten abuk sabuk olaylara haberlere baktıkça, kaybedilen zaman geri gelemeyeceği için umutsuzluğa kapılıyorum. Bugün benim yakın olduğum politik görüş bakımından çoğuyla aynı fikirde olmazdım belki, ama 68’liler “genç olmanın haklarını” savunan insanlardı. “Gerçek 68’liler”in bugünkü uğraşlarıyla ilgili değerlendirmeler yapma cüretini kendimde bulamam. Faşizan, ulusalcı, milliyetçi noktalara kaymamış her 68’li benim açımdan tanıklıkları çok değerli, yol gösterici önemli insanlardır. Filmden önce, film dolayısıyla ya da şimdi görüştüğüm- iletişim halinde olduğum tüm 68’lilerinden öğrenilecek daha çok şey var. Genç kuşakların öğrenmesi gereken çok hikayeleri var daha.

Yaptığınız belgeselli gerek yurt içinde gerekse yurtdışında göstermeyi başardınız. Devrimci gençlik köprüsü belgeseli ile ilgili nasıl yorumlar nasıldı?(gerek 68’lilerden gerekse gençlerden)

Çok farklı fraksiyonlardan 10.000’i aşkın seyirciye ulaştı film. Gençler bu filmi sahiplendiler, Hakkariler’in “Devrimci Gençlik Köprüsü”nü sahiplenmeleri gibi. Filmin ilk gösteriminin yapıldığı 2007 Ekim ayından beri neredeyse elden ele pek çok genç film izledi, paylaştı ve gösterimler hâlâ sürüyor. Filmin gösterimleri sonrasında yaptığımız söyleşilerden, kitaba aktaracağım çok hoş sohbetler doğdu. Buraya sığdıramayacağım kadar çok yorum var çünkü. Ama özetle filmin en azından benim hedeflediğim mesajlarla hedeflediğim kitleye ulaştığını, ulaşmaya devam ettiğini görüyorum ve bundan dolayı da çok mutluyum.

**Belgeseli iki yıl gibi uzun bir zamanda diliminde tamamladınız. Neden bu kadar uzun sürdü?
Belgeseli çekerken ne gibi zorluklarla karşılaştınız?**

Belgeselin fiili olarak gerçekleşmesi süresi 3 buçuk yıl. Neden bu kadar uzun sürdü. Bunun temelde iki nedeni var. Teknik neden: Çünkü bu film bağımsız bir film. Yani bir sponsoru ya da maddi herhangi bir destekçisi yok. VTR Araştırma Yapım Yönetim ekibinin emekleriyle ve öz kaynaklarıyla finanse edilen bir yapım. Yapımın gerektirdiği her çekimi her harcamayı istediğiniz anda yapamıyorsunuz ve bunun için uygun zamanı ve koşulları kollamak zorunda kalıyorsunuz. Bu da doğal olarak süreci biraz uzatıyor. İkinci ve asıl önemli olan neden ise, bu çapta bir hikâyeyi anlatabilmek için bu süreye ihtiyacınız var. Çok fazla konuyla bağlantılı, çok fazla görsel-işitsel materyal içeren bir film. Belgesel sinemada “fermantasyon” dediğimiz bir kavram var. Filmin yapım süreci boyunca belli aşamalarda durmak, başka şeylerle ilgilenmek ve sonra dönüp tekrar bakmak sizi en iyi sonuca ulaştırabiliyor ancak. Bu da zamana ihtiyaç duyuyor. Türkiye’de bir belgesel film yapmaya çalışırken karşılaştığımız ilk zorluğun arşiv toplamak olduğunu hatırlatmakta da yarar var tabii. Toplumsal hafızası zayıf ve sık sık kesintilere uğrayan bir niteliğimiz olduğu için arşive önem verilmemiş yıllarca. Bazen bir tek fotoğrafı bulmanız aylar sürebiliyor...

Belgesel çekiminden önce Fas’ta katıldığınız atölye çalışması size neler kattı?

Belgeseli Fas’ta çekmedik. Filmi çekmeye devam ettiğimiz süreçte ekipten yapımla ilgili arkadaşımın birlikte Fas’ın Marakeş şehrinde gerçekleştirilen MEDA Film Geliştirme Atölyesi’ne katıldık. Atölyedeki tek belgesel projesiydi. Filistin, İsrail, Mısır, Cezayir, Lübnan gibi ülkelerden katılan kurmaca film yönetmen ve yapımcılarıyla 2006 yılı içine 3 kez birer hafta süreyle bir arada çalıştık. Avrupa ülkelerinden yazar/ yönetmen ve yapımcı uzmanlar atölye yapıyordu. Devrimci Gençlik Köprüsü’nü anlatırken bana sordukları ilk soru “Türkiye’de de mi 68 olayları yaşandı?” olmuştu. Benim açımdan “bir belgesele kurmaca bakış açısını” gösteren ilginç deneyimlerin yaşandığı verimli bir atölye oldu.

Yıllardır devletin yapamadığı köprüyü komünist olarak görülen gençler yaptı ve 1999 yılında kimliği belirlenmeyen kişiler tarafından havaya uçuruldu. Onca yıl sonra neden(hala simgesel olarak 68 ruhunu temsil eden) bir köprü havaya uçurulur?

Bunu anlamak zor tabii ki. En nihayetinde küçük bir asma köprü. Ama sembolik anlamı ve etrafında

oluşan efsane buna neden olmuş gibi görünüyor. Bizzat gidip çalışmamış olsalar da, idam edilen Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan Hakkari halkı tarafından köprüyle özdeşleştirilmiş durumda. Sadece onların adları ya da sadece “Devrimci” Gençlik Köprüsü bile yetiyor bazı çevreler için. (Not: Geçen yaz bir inşaat firmasının en büyük ulusal gazetelerden birinde peşpeşe verdiği tam sayfa reklamlarda aynen şu ifadeler kullanılıyordu: İşte Devrimci Kampanya! Yılın En Devrimci Fırsatı!.... vb)

Toplumsal hafızası sürekli zayıflatılan, unutturulmanın bir alışkanlık haline getirildiği bir toplumda yaşıyoruz. Böyle bir toplumda üstü kapatılan bir konuyu ele aldınız. Sizce geçmiş hatırlamaya ve hatırlatmaya bir nebze olsa katkınız oldu mu?

İzleyicinin ve gençlerin film sahiplenmesi böyle filmin böyle bir katkı sağladığına işaret ediyor sanırım.

Bu köprünün yapım amacının, Türkiye'nin doğusu ile batısı arasındaki eşitsizliklerin bir sembolü olarak İstanbul Boğaz köprüsü'ne karşı yaratıcı bir protesto eylemi olduğunu söyleyebilir miyiz?

Tam anlamıyla.

Köprünün yapımı bugünün devrimci hareketi için ne anlama geliyor?

Bunu “bugünün devrimci hareketi”ne sormak gerekir sanırım ama bir belgeselci olarak bana sorarsanız; sol/ sosyalist/ devrimci gençlere bir motivasyon verdiği görülüyor. Sembolik bir örnek olarak bugün biz neler yapabiliriz düşündürüyor. O dönemde köprüyü yapanlara getirilen bir eleştiri varmış “bu popülist, halka yaratmaya çalışan bir eylemdir” falan diye. Bu sorgulanabilir yeniden bence mesela. Öyle midir, öyle olmalı mıdır? Başka nasıl olabilir? gibi

Son olarak her görüştüğüm kişiye sorduğum bir soruyu sormak istiyorum. Hatırla Sevgili dizisi hakkında ne düşünüyorsunuz? Sizce popüler kültürün bir ürünü olan bu dizi sadece otantik bir 68 yaratmanın peşinde miydi yoksa geçmişle ilgili gençlerimizin bir nebze olsun aydınlattığını ve bu konuda okumaya ve araştırmaya yönelim konusunda olumlu olduğunu düşünüyor musunuz?

Maalesef bir tek bölümünü bile izleyemediğim bir dizi. Yani genel olarak herhangi bir dizi izleyecek zamanım pek olmuyor belgesel çalışmalardan dolayı. Ama bir dönem epey bahsediliyordu. Hatta bazı “Devrimci Gençlik Köprüsü” gösterimlerinden sonra böyle karşılaştırılan sorular falan da sorulmuştu. Bence bu sorunuzun cevabı, medya alanında gerçekleştirilebilecek ciddi bir iletişim- sosyolojisi çalışmasıyla verilebilir. Dizi film bir TV yapım türü. Yani başında ortasında içinde reklamlar olan bir tüketim metası. Böyle bir tür belli bir dönem belli bir konuya ilgi sağlayabilir belki ama kalıcılığı nedir onu bilemiyorum. Dizinin son bölümünden sonra Deniz Gezmiş’in son sözleri kitabında satış rekorları kırdı diye duymuştum. Bu çok güzel. Ama kitabı alanların kaçısı o kitabı okudu acaba?